

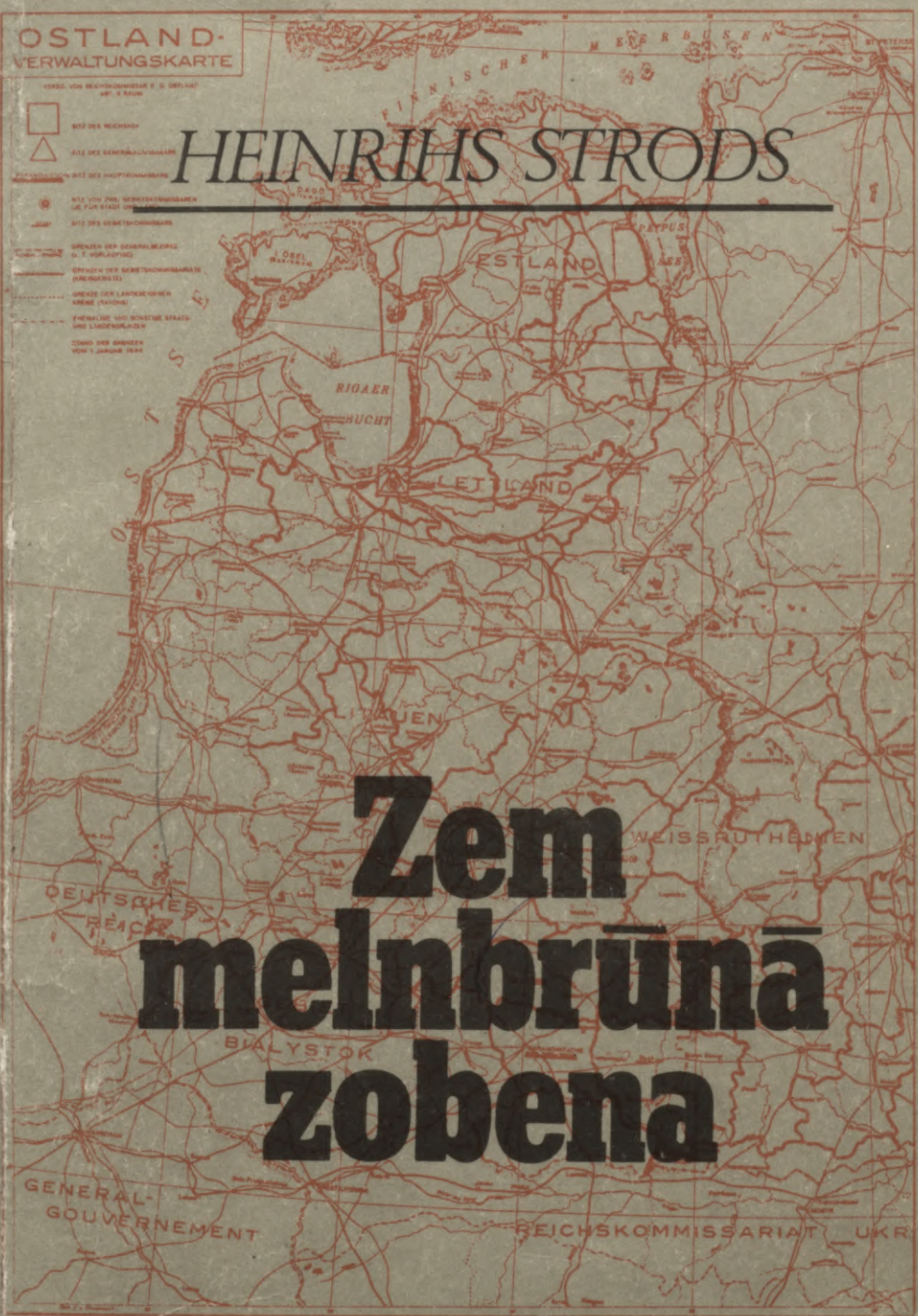

OSTLAND-
VERWALTUNGSKARTE

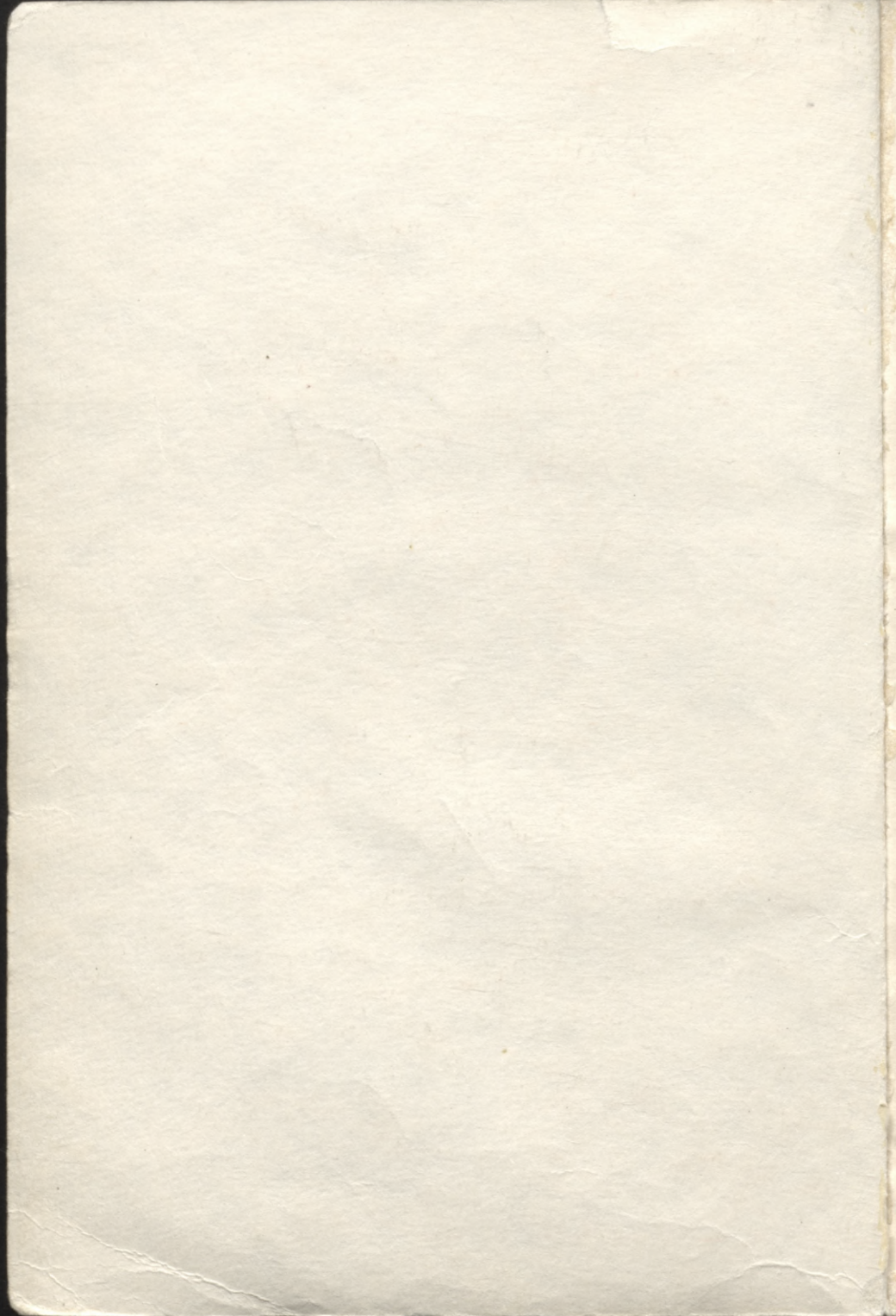
HRSK. VON REICHSKOMMISSAR F. D. OBL. LIT.
N° 1. 1941

- SITZ DES REICHSR.
SITZ DES GEMEINDE-VERWALTUNGSR.
- SITZ DES HAUPTVERWALTUNGSR.
- SITZ VON ZWEI GEMEINDEVERWALTUNGSR.
SITZ FÜR STADT UND UMGEBUNGSR.
- SITZ DES REICHSKOMMISSARS
- GRENZE DER GEBIRGSLEISTUNG
D. T. VERLÄSSELT
- GRENZE DER BEWÄSSERUNGSBEZIRKE
(DURCHGEHT)
- GRENZE DER LANDESWIRTSCHAFTLICHEN
KREISE (RAYONS)
- FERNLEITUNG UND SONSTIGE STRASSEN
UND LEITUNGSLEITUNGEN
- STAND DER GRENZEN
VOM 1. JANUAR 1934

HEINRICH STRODS

Zem melnbrūnā zobena

940.53/.54(072)
St 794

Latvijas Nacionālā

BIBLIOTEKA

94.5.827
0304081292

Nācijas politika Latvija 1930-1945

Redaktors *Juris Goldmanis*

RĪGA «ZVAIGZNE»

ISBN 5-405-01319-6

© H. Strods, 1994

Lai mūs glauda glaudi,
Lai mūs drauda draudi,
Zinām lapsas, zinām vilkus,
Zinām paši sevi.

J. Rainis

Cik tuvu bojāejai latviešu tauta stāvējusi 20. gadsimtā un varbūt stāv vēl šodien, to mēs apjēdzam tikai pamazām, vērtējot demogrāfiskās norises mūsu pilsētās un laukos, uzzinot pasaules totalitāro lielvalstu — hitleriskās Vācijas un staļiniskās Padomju Savienības — plānus. Austrumu dzirnakmeņu plāni vairāk atspoguļojas tūkstošiem ģimeņu traģiskajos likteņos un šodienas kritiskajā demogrāfiskajā situācijā, bet arhīvi vēl neatklāj visus dokumentus. Turpretī rietumu dzirnakmeņu II pasaules kara laikā izstrādātie un īstenotie uzsāktie plāni Baltijā pasaulei kļuva zināmi jau Nirnbergas tribunāla laikā. Mēs detālāk tos iepazīstam tikai pēdējos pāris gados, kad rodas iespēja strādāt agrāk slepenajos arhīvos Latvijā un aizrobežu dokumentu krātuvēs.

Ievadā pāris vārdos raksturosim hitleriskās Vācijas Austrumu ģenerālpilāna saknes Latvijā, kas, tāpat kā «Rietumu ģenerālpilāna» saknes, iestiepjas tālu pagātnē. No vienas puses, «loga izciršanas» politika uz Eiropu caur Baltiju, no otras puses, «*Drang nach Osten*». Taču sevišķi spilgti šīs saknes atklājas 19.—20. gs. priekšvēsturē.

Kaut arī autors vēstures periodizāciju pēc gadsimtiem uzskata par vienu no neprecīzākajiem periodizācijas veidiem, 19. un 20. gs. mūsu austrumu un rietumu kaimiņu lielvalstu politikā izdalāmi trīs galvenie posmi. Pirmajā posmā — līdz 1905. gada revolūcijai — Latvijā tika īstenota latviešu valodas un kultūras pārvācīnāšanas un pārkrievināšanas politika. Taču tā acīmredzot nedeva abām lielvalstīm un lieltautām gaidītos pietiekami efektīvos un radikālos rezultātus. 1905. gadā latviešu tauta cīnījās kā pret rietumu, tā pret austrumu kaklakungu ekonomisko un politisko kundzību. Tāpēc otrajā posmā — pēc 1905. gada — rietumu un austrumu kungi uzsāka latviešu tautas dezintegrācijas politiku, kolonizējot Latviju ar krieviem (galvenokārt Austrumlatvijā) un

ar vāciešiem (galvenokārt Rietumlatvijā). Šie pasākumi, it sevišķi pārdodot zemi saviem tautiešiem, bija efektīvāki un varētu nodrošināt izšķirošus rezultātus jau pāris gadu desmitu laikā, sevišķi, ja šos pasākumus kombinēja ar mudinājumiem latviešiem izceļot kā uz rietumiem, tā uz austrumiem. Seit isti vietā būtu atgādinājums par cariskās Krievijas plānu pārcelt latviešu iedzīvotājus uz Ziemeļurāliem un Latvijā (Virbos, pie Krustpils, Balvos u. c.) radīt krievu kolonijas, kā arī par ķeizarkās Vācijas plāniem 1915.—1918. g. kolonizēt Latviju un «izspiest» no šejienes latviešus. Kaut arī 1918. gada 18. novembris un sekojošais Latvijas neatkarības karš šo rietumu un austrumu lielvalstu un lieltautu koloniālo politiku ne tikai pārtrauca, bet arī atsvieda atpakaļ gadsimtiem tālā pagātnē, rietumu un austrumu kaimiņu interese par kundzību pie Baltijas jūras [*dominium maris Baltici*] saglabājas un balstījās arī uz savu, kaut arī valdošo stāvokli zaudējušo, etnisko substrātu Latvijā. Situācija mainījās līdz ar divu spēcīgāko monoideoloģisko totalitāro režīmu nodibināšanos un nostiprināšanos Vācijā un Padomju Savienībā, kad ciņā par kundzību pie Baltijas jūras stājās arī monoideoloģijas. Trešais posms ar jaunām visaptverošām totalitāru varu metodēm sākās, kad, istenojot Hitlera-Staļina 1939. gada 23. augusta pakta slepenā pielikuma protokola lēmumus, 1940. gadā Latviju okupēja Sarkanā armija, bet 1941. gadā — nacistiskās Vācijas armija. Kaut arī šīs okupācijas patiesībā vēl nenodrošināja ne PSRS, ne nacistiskās Vācijas iecerēto mūžīgo kundzību pie Baltijas jūras, abas totalitārās impērijas ķērās pie šīs kundzības nodrošināšanas, lietojot visus viņu rīcībā esošos līdzekļus, politiski iznīcinot Latvijas valsti un pārvaldot to arī ar augstākā vai zemākā rangā iecelto latviešu tautas pārstāvju līdzdalību, integrējot Latviju saimnieciski, politiski un kulturāli, plānojot un īstenojot latviešu etniskās iznīcināšanas politiku, genocīdu¹, kuram bija jāturpinās vismaz pusgadsimtu. Abi totalitārie režīmi plāvoja un īstenoja genocīdu, taču tas tika plānots slepenībā un īstenots, maskējot ar citiem nosaukumiem, par to nedrīkstēja ne runāt, ne rakstīt patiesību, sevišķi par boļševiku plāniem un darbiem.

Krievijas un Vācijas mīermīlības pakāpe un attiecības pret Baltiju pēdējo 700 gadu laikā veidoja t. s. ārējā faktora svarīgāko saturu, kas it sevišķi pēdējos gadsimtos nereti vairāk nekā t. s. iekšējais faktors noteica Baltijas zemju, arī Latvijas, likteņus. Krievijai un Vācijai pēc tam, kad I pasaules kara rezultātā sabruka vecās impērijas un izveidojās jaunas nacionālās valstis Austrumeiropā un Baltijā, pēc neliela starpposma (1920. g. un 1933.—1934. g.) komunistiskās un nacionālsociālistiskās idejas vārdā faktiski izdevās atjaunot savas impērijas. Pēc savas būtības tās kļuva ievērojami impēriskākas, agresīvākas, nacionā-

lākas nekā agrāk pastāvējušās netotalitārās impērijas — ķeizarišķā Vācija un cariskā Krievija.

Revanša izredzes Baltijā šīm impērijām bija dažādas, taču tās abas balstījās uz militāro un ideoloģisko varu. Abas impērijas bija zaudējušas savu tiešo politisko varu Baltijā. Vācija agrārās reformas rezultātā bija zaudējusi arī vācbaltiešu ekonomisko varu laukos, bet daļēji saglabājusi to pilsētās. Abas impērijas bija saglabājušas savas tiešās ietekmes pamatus — vācu un krievu minoritāti Latvijā. Krievu minoritāte bija skaitliski trīsreiz lielāka par vācu minoritāti, taču ideoloģiski tās pilsoniskajai daļai nebija pieņemama komunistiskās sabiedrības perspektīva, kaut arī aiz tās slēptos «vienotās, nedalāmās» atjaunošana. Arī vācbaltiešiem kopumā nebija pieņemama nacionālsociālistiskā perspektīva. Tāpēc abas totalitārās lielvalstis centās savu ietekmi palielināt, atbalstot un vilinot savas minoritātes kopumā. Vācija šinī nolūkā centās izmantot galvenokārt tikai vāciešus, kuri Latvijā bija saimnieciski un garīgi ietekmīgāki nekā krievi. Toties Krievijas komunistiskā ideoloģija centās Latvijā konsolidēt visus sociāli neapmierinātos kreisos — latviešus, krievus, ebrejus u. c. — pretestībai pret Latvijas valsti. Vienas vai otras lielvaras kundzības periodā Baltijā, balstoties uz militāro spēku, savu ideoloģiju un uz lielvalsts pamattautai radniecīgo Latvijas minoritāti, veidojās struktūras — saimnieciskas, ideoloģiskas —, kas atspoguļoja un atbalstīja savas puses centienus pēc kundzības Latvijā, dominēšanas tās saimniecībā un sabiedrībā.

Padomju Savienība darbojās galvenokārt nelegāli, atbalstot un virzot Latvijas Komunistiskās partijas — Kominternes filiāles — darbību un organizējot PSRS Iekšlietu tautas komisariāta un Sarkanās armijas Galvenās izlūkošanas pārvaldes aģentūru, Vācijas nacionālsociālistiskā vara centās slepeni nostiprināties Latvijā galvenokārt finansiāli un ideoloģiski. Vācu minoritātes nacificēšanas politiku hitleriskā Vācija tieši saistīja ar Baltijas pakļaušanas plāniem. Savukārt Padomju Savienība savu aneksionistisko plānu īstenošanu gatavoja, izplatot komunistiskās idejas latviešu tautā, mazāk cerību saistot ar Latvijas krievu minoritāti. Kā Vācijas, tā Padomju Savienības stratēģisko mērķu sasniegšanā Eiropā Baltijas iegūšanai bija svarīga loma.

Izmantojot mūsu rīcībā esošo literatūru un arhīvu materiālus, aplūkosim vairākus vēstures literatūrā izteiktus jautājumus. Centīsimies skaidrot vācbaltiešu vietu nacistiskajos plānos. Centīsimies skaidrot, kas tad īstenībā bija Austrumu ģenerālplāns — vai vienreiz ieskicēts un no reālās politikas tāls vienas personas fantazējums vai politisks plāns, kas izstrādāts ilgākā periodā, ar daudzu valdības ekspertu, padomnieku, zinātnieku, politiķu un valsts ierēdņu līdzdalību. Mēģināsim skaidrot, vai šis plāns tika

uzreiz vienbalsīgi pieņemts vai arī rūpīgi diskutēts un apspriests. Centīsimies skaidrot, vai šis plāns Baltiju un Latviju, tās tautu skāra tieši vai arī tas palika, tā sakot, uz papīra. Mēģināsim skaidrot, vai Austrumu ģenerālplāns bija nacistu jaunizdomājums vai arī Vācijas impērijas sensenas politikas izpausme jaunā kvalitātē.

Ģenerālplāna īstenošana Latvijā bija paredzēta līdz 1965. gadam. Kara laikā bija novērojami kā ielēcieni plānā, tā atkāpes no tā. Tāpēc pašreiz nav iespējams speciālā nodaļā analizēt ģenerālplāna saimniecisko politiku, rases politiku u. c. — autors aprobežojies ar domu pavedieniem šai virzienā vairākās nodaļās.

Mēs vienkāršotu situāciju, ja iedomātos, ka Austrumu ģenerālplāna izstrāde notika vienā iestādē un vienā virzienā. Ar ģenerālplāna izstrādi nodarbojās dažādas vācu iestādes, kurām bija savas specifiskas intereses un kuras nereti viena ar otru konkurēja. Kaut arī mums pieejamajos avotos izsekojama rases politikas, Austrumu apgabala pārvaldes un saimnieciskās izmantošanas plānošana, ne vienmēr izdodas noskaidrot plānošanas laiku, instanci un mērķi.

Darbā nav aplūkota visa vācu okupācijas politika Latvijā, te galvenokārt analizēti hitleriskās Vācijas kolonizācijas plāni un rīcība Latvijā sakarā ar Austrumu ģenerālplāna izstrādi no 1940. līdz 1943. gadam.

Darbā izmantota pieejamā literatūra, tā avotu bāzi veido 6 arhīvu materiāli, no kuriem 5 atrodas ārpus Latvijas. Tie ir Latvijas Valsts vēstures arhīvs Rīgā (turpmāk — LVVA), Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk — LVA), Koblencas federālarhīvs Vācijā (turpmāk — KFA), Anglijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk — PRO), Vācijas Ārlietu ministrijas politiskais arhīvs Bonnā (turpmāk — VAMPA) un ASV Nacionālais arhīvs Vašingtonā (turpmāk — ANAV).

Tā kā Austrumu ģenerālplāna izstrāde notikusi slepeni, kara apstākļos, daudzi materiāli arhīvos vispār nav nonākuši vai tikuši iznīcināti. Citi materiāli vēl nav pietiekami apgūti, jo tam nepieciešamas ilgākas studijas ārzemju arhīvos — Freiburgā, Potsdamā, Mūsdienu vēstures institūtā Minhenē u. c.

Vairākos jautājumos autora izteiktās domas nav galīgas un turpmāko pētījumu gaitā, parādoties jauniem materiāliem, var tikt precizētas. Tas attiecas uz jautājumu, ciklāl K. Ulmaņa diktatūras posmā veidojās Latvijas nacistiskajai noderīgi iedīgļi un kā tie vājināja Latvijas demokrātiskos spēkus vienas vai otras okupācijas apstākļos. Augsne, kurā izceļas vai profitē nacisms vai komunisms, jāpēti ne mazāk rūpīgi par pašu indīgo augu.

Autors savu darbu uzskata tikai par vienu soli uz priekšu II pasaules kara norišu skaidrošanā Latvijā, kas pēc zināma laika

var noslēgties ar monogrāfiski apkopojošiem darbiem. Ceļā uz šo noslēguma posmu svarīgi uzkrāt pēc iespējas vairāk līdz šim nezināma vai tikai garāmejot pieminēta faktu materiāla. Tāpēc autors vairījies no historiogrāfiskām diskusijām, kas ievērojami palielinātu darba apjomu, bet aprobežojies ar dokumentālā materiāla analīzi. Tomēr pāris vārdu par problēmas izpētes stāvokli jāsaka.

Pēckara gados apskatāmā jautājuma izpētē novērojami divi posmi. Līdz atmodas periodam nacistiskās Vācijas plānu un rīcības aplūkojumā pastāvēja it kā divas izolētas pētnieku grupas — viena Latvijā, otra ārzemēs, kur tika veikti visai nopietni pētījumi (S. Milliniemi Somijā). Trimdas latviešu izdevumos, kaut arī viņiem bija pieejami arhīvi, dominēja subjektīva rakstura atmiņas (O. Dankers, R. Bangerskis, G. Celmiņš, B. Zemgals (A. Valdmanis) u. c.).

Pēckara gados Latvijā visa vēsturiskā literatūra par nacistiskās Vācijas okupācijas laiku bija pakļauta vienam mērķim — atmasket vācu fašistiskos noziedzniekus un viņu līdzskrējējus, kuriem drīz vien piepulcināja arī trimdas latviešu politiskās organizācijas un to vadītājus. Viņu diskreditācija sākās jau kara gadu publicistikā, bet 1960.—1970. gados kļuva īpaši rafinēta. Šajos gados zem pieņemtiem vārdiem (Arklāns, Silabriedis, Dzirkālis u. c.) tika publicēta vesela rinda darbu. So līniju jau «smalkākā veidā» turpināja 1969. gadā izdots dokumentu krājums «Mēs apsūdzam» un atmiņu krājumi par Salaspils koncentrācijas nometni. So «smalkāko līniju» turpināja M. Birznieks (pieņemts vārds) darbā «No SS un SD līdz...» (Rīga, 1979), H. Kreicbergs «Vainīgie un nelaimīgie» (Rīga, 1989), O. Eglīte «Enas purvā» (Rīga, 1989). Tēmas zinātniska izpēte Latvijā nebija iespējama, jo visi vācu okupācijas laika arhīvi atradās slepenajā glabāšanā, uz tiem, tāpat kā uz svešatnē izdotajiem latviešu pētnieku darbiem, nedrīkstēja atsaukties, ja kāds tiem arī piekļuva.

Tā rezultātā nopietnu pētījumu par hitleriešu plāniem un viņu politiku Latvijā II pasaules kara laikā ir maz. Te var atzīmēt M. Vestermana, E. Blumfelda, V. Samsona darbus un, jo sevišķi, V. Zariņa filozofijas zinātnu kandidāta disertāciju «Vācu imperiālisma austrumu ekspansijas politika fašisma periodā (1933—1945) un tās izpausmes Latvijā»². Pētnieks plaši izmantojis vācu fašisma ideologu darbus, kā arī vēstures avotus arhīvos. V. Zariņa darbs uzskatāms par pozitīvu izņēmumu iepriekš minēto pētījumu kopā.

Līdz ar Rietumu uzvaru aukstajā karā un PSRS sabrukumu sākās atmodas periods arī Latvijas vēstures zinātnē. Šajā laikā novērojamas pārmaiņas Latvijas vēstures izpētē iesaistīto triju galveno virzienu attiecībās. Trimdas latviešu pētnieki kopā ar

Rietumu vēsturniekiem turpināja jau agrāk uzsākto Latvijas vēstures izpēti, turpretī PSRS centros sākās asi uzbrukumi Baltijas valstu nacionālās atbrīvošanās kustībai, kuriem pēdējā laikā piedrojušies arī daži Rietumu žurnālisti. Latvijas un trimdas latviešu vēsturniekiem sākot iet kopsolī, lielāku aktivitāti apskatāmā perioda izpētē izrādījuši ārzemju latviešu vēsturnieki, kuriem jau bija uzkrāts ievērojams arhīvu materiāls. Te pirmā kārtā minamas divas prof. H. Biezā grāmatas un raksti³ un prof. A. Ezergaiļa pētījumi par holokaustu.⁴ Atzīmējami K. Kangera avotos labi pamatotie un profesionāli izstrādātie raksti.⁵ Vēl būtu jāatzīmē Z. Unāma Oldenburgā (Vācijā) 1950. gadā izdotā grāmata «Neatkarības saulrietā: Latvija pēc 17. jūnija», ko 1992. gada novembrī—1993. gada februārī pārpublicēja «Lauku Avīze».

No Latvijas vēsturnieku jaunākajiem darbiem minams 1990. gadā izdotais V. Samsona sastādītais dokumentu kopums «Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos: Vācu okupācijas laika dokumenti, 1941—1945», V. Samsona raksts «Latvijas valstiskuma ideja laika griežos»⁶, H. Stroda raksts «Vācijas projekti Igaunijas un Latvijas autonomijai 1942—1944»⁷. Ievērojamu darbu nacisma politikas izpētē veic H. Vilhelms⁸, A. Getcs un vairāki citi vācu vēsturnieki. Turpretī iepriekš minētā trešā virziena pārstāvji toreizējos PSRS centros aizstāvēja vecās koncepcijas II pasaules kara vēstures jautājumos. Ciņu uzsāka «Pravda» trīs dienas pēc 1987. gada 23. augusta notikumiem, kad tika publicēts V. Mihailova raksts «Izglābtā pasaule atceras». Par galveno ruporu kļuva «Vojenno istoričeskij žurnal», kura materiālus regulāri pārpublicēja gan «Pravda», gan «Za Rodinu», gan «Sovetskaja Latvija», gan citi impēriskie izdevumi. Tendenciozus materiālus publicējis arī žurnāls «Novoje vremja», pēdējā laikā žurnāls «Life», Zviedrijā «Expressen» u. c.

Mūsu uzdevums ir restaurēt vēsturisko patiesību.

1. VĀCBALTIEŠI MELNI BRŪNĀ ZIRNEKĻA TIKLOS

Pēc Vācijas un Krievijas impēriju sabrukuma I pasaules kara rezultātā un nacionālā valstiskuma modeļa uzvaras Latvijā krievu un vācu minoritāšu politiskā un saimnieciskā loma šeit mainījās. Sevišķi daudz cieta vācu minoritāte.

Latvijas I Republikas agrārās reformas rezultātā vācu muižnieki, kuriem piederēja vairāk nekā 90% sadalei paredzētās zemes, zaudēja lielāko daļu savu īpašumu.

Rezultātā pretrunas starp latviešiem un vāciešiem Latvijā sociālajā un ekonomiskajā jomā gan samazinājās, taču politiskajā un kultūras jomā tās saasinājās. Lielā mērā šo saasināšanos noteica izmaiņas vāciešu un latviešu sociālajā sastāvā. Pirms Latvijas Republikas nodibināšanas vācieši bija Latvijas virsslānis, turpretī jaunajos apstākļos viņi daļēji zaudēja savas valdošās pozīcijas. Kā savā referātā III Baltijas studiju konferencē Toronto norādīja vācbaltu vēsturnieks H. fon Rimša, latvieši Latvijā gribēja būt valsts nācija [*Staatsnation*], bet vācieši gribēja, lai Latvija pēc Šveices parauga būtu tautību valsts [*Nationalitätenstaat*].⁹ Latvieši centās vācbaltiešus integrēt Latvijas saimniecībā un sabiedrībā kā mazākumtautību, bet vācbaltieši ar to negribēja samierināties un meklēja palīdzību Vācijā.

Vācijā viņi saņēma atbalstu vismaz trijās jomās — ekonomiskajā, juridiskajā un ideoloģiskajā. Kā liecina K. Grimma pētījums «Baltijas brālība», vācbaltieši saņēma naudas aizdevumus no Vācijas gan kā kompensāciju, gan ar mērķi atgūt no latviešiem un igauņiem savus bijušos zemes īpašumus. Tā 1933. gadā Vācijas Finanšu ministrija «vācu agrārājiem mērķiem Baltijā» piešķīra 100 000 reihsmarkas, no kurām Latvijas vācieši saņēma 38 000 RM. Nākamajos gados vācbaltieši saņēma aizdevumā vēl 400 000 RM. t. i., kopā pusmiljonu reihsmarku.¹⁰ Tādā veidā, kā raksta K. Grimms, vācbalti saņēma līdzekļus, lai šeit mēģinātu restaurēt vācu tiesības uz zemi.

Juridiskajā jomā Vācija visupirms atbalstīja vācbaltiešu protestus Tautu savienībā pret muižu nacionalizāciju Latvijā. Kaut arī jāpiekrīt, ka vācu galvenie darbības virzieni 20.—30. gados

bija kultūrpolitika un agrārā politika,¹¹ taču svarīgas jomas bija arī politika, kultūra un zinātne, pie kurām pakavēsīmies sīkāk.

Saglabājot savas pozīcijas pilsētās un inteliģencē, vācbaltieši veidoja savas politiskās partijas, biedrības, skolas, tā pilnībā izmantojot Latvijas Republikas minoritāšu tiesības. Viena no svarīgākajām bija Herdera biedrība Rīgā. Vācu Herdera biedrība [*Herdergesellschaft*] Latvijā dibināta 1921. gada 7. septembrī lielā vācu rakstnieka un filozofa J. G. Herdera Rīgas darbības (1764.—1769.) piemiņai. Biedrības galvenais uzdevums bija privātas vācu augstskolas — Herdera institūta nodibināšana [*Institutum Herderianum Rigense, Herderinstitut*] 1921. g. 7. septembrī Rīgā. Līdz 1923. gadam Herdera institūts pastāvēja kā slēgta Herdera biedrības iestāde, bet 1924. gada 2. janvārī ar Latvijas valdības lēmumu to pārvērtā par privātu augstskolu. 20. gadu beigās un 30. gados Herdera institūta darbība pamatojās uz Latvijas Republikas Saeimas 1927. gadā pieņemto likumu par Herdera institūtu. Herdera institūta uzdevums bija «izplatīt zinātni vācu tautības piederīgo starpā, gatavojot šīs tautības kulturālai darbībai vajadzīgos teologus un skolotājus». Līdzekļus sagādāja Vācbaltiešu tautas apvienība Latvijā [*Deutsch-Baltische Volksgemeinschaft in Lettland*] un Herdera institūta veicināšanas biedrības Latvijā un Vācijā.

Pēc Herdera institūta nolikuma (12. §.) līdzekļus Herdera institūta uzturēšanai deva arī Herdera biedrības subsīdijas, studentu un brīvķlausītāju iemaksas, ienākumi no institūta īpašuma un fizisku vai jurķisku personu pabalsti, ziedojumi un novēļējumi. 1925. gadā Herdera biedrība institūta vajadzībām bija ieguvusi nekustamu īpašumu — namu Elizabetes ielā 29, kuru pēc pārbūves 1930. gadā nodeva institūtam.

Herdera institūta bija trīs nodaļas — teoloģijas, tiesību un filozofijas (tā savukārt dalījās matemātikas un dabaszinātņu, un humanitārajā nodaļā), kurās 1930.—1931. mācību gadā studēja 233 studenti un strādāja 39 mācību spēķi. Bez tam šajā pašā gadā bija 161 brīvķlausītājs.

Herdera biedrība organizēja zinātnisku rakstu un mācību spēķu apmaiņu ar Latvijas un ārzemju universitātēm, biedrībām, bibliotēķām, starpsemestros rīķoja lekciju ciklus, izdeva savu rakstu krāķumus [*Abhandlungen der Herdergesellschaft*], kam ir palieķoša zinātniska nozīme.

Herdera institūta statūtu 11. § noteica, ka institūts uztur bibliotēķas, zinātniskos krāķumus, laboratorijas utt., kā arī izdod samērā ar saviem līdzekļiem un vajadzībām zinātniskus darbus.

1938. gadā Herdera institūta statūtus papildināja ar 11.a paragrāķu, kurš atļāva Herdera institūtam savukārt «nodibināt zinātniskas biedrības, kurās par biedriem bez institūta mācību

spēkiem var uzņemt arī citus zinātnes un kultūras darbiniekus», pie tam to skaits nedrīkst pārsniegt vairāk par pusi no biedrības biedriem, jo vairāk par pusi bija jābūt Herdera institūta mācību spēkiem. Brieda ideja uz Herdera institūta bāzes izveidot Baltijas vācu augstskolu.

Izmantojot nepublicētos Herdera biedrības arhīva materiālus, kuri kā atsevišķs fonds glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā Rīgā, pieskarsimies trim Herdera institūta darbības virzieniem — finansēm, vieslekcijām un publikācijām.

Kā redzams no Herdera biedrības pilnsapulču protokoliem, biedrības finanses veidoja biedru naudas (apm. līdz 50—100 latu gadā) un ienākumi no sabiedrībai piederošās īres mājas nomas Elizabetes ielā 29 (5—10 tūkst. latu gadā). Šīs summas nenodrošināja Herdera institūta uzturēšanu. Tāpēc Herdera biedrības valde jau 1931. gada janvārī uzdeva priekšsēdētājam vest slepna sarunas ar vācu sūtniecību, vācbaltiešu tautas apvienību, vācu augstskolām, veicināšanas organizācijām Rīgā un Lībekā, lai iegūtu līdzekļus.¹²

Herdera biedrības protokolos sarunu gaita neatspoguļojas, bet to rezultātā biedrība 30. gadu pirmajā pusē sāka saņemt ikgadējus pabalstus 3—6 tūkstošu latu apmērā no Lībekas akadēmijas draugu biedrības. Taču naudas dāvinātāji Vācijā, šķiet, nebija pārliecināti, ka piešķirtās summas tiks izmantotas viņu iecerētajiem mērķiem. Tādēļ 1933. gada 8. jūlijā Kēnigsbergas Alberta universitātes rektors paziņoja Herdera institūta rektoram prof. V. Klumbergam, ka pie šīs universitātes nodibināta «Senāta komisija Austrumu jautājumos» ar rektoru prof. Preieru un izpildpriekšsēdētāju prof. Birgeru priekšgalā.¹³

Biedrība ik gadus sāka saņemt lielas naudas summas — ap 20—30 000 latu — no Vācijas kā speciālus dāvinājumus. 1934. gada budžetā no visiem ienākumiem 41 690 latu apmērā 22 341 latu (54%) sastādīja šie dāvinājumi, 5675 latus (13,7%) sastādīja Lībekas akadēmijas draugu biedrības pabalsts. Pie tam raksturīgi, ka šie «speciālie dāvinājumi no ārzemēm», kā tie apzīmēti biedrības protokolos, ienāca speciālu mērķu īstenošanai ar speciālu šifru.¹⁴ Ko nozīmēja šie mērķi, par to mūsu rīcībā pašreiz esošie avoti klusē. Taču starp tiem varēja būt Herdera institūta uzturēšana, grāmatu izdošana, vieslektoru uzaicināšana u. c.

1931. gada 21. februāra sēdē Herdera biedrības valde piecāpās, ka šie speciālie naudas sūtījumi no ārzemēm ir lielāki nekā Lībekas akadēmijas draugu pabalsts.¹⁵ Trīsdesmito gadu otrajā pusē biedrība Lībekas akadēmijas draugu pabalstu vairs nesaņēma, bet «speciālie dāvinājumi no ārzemēm» palielinājās un veidoja arvien lielāku ienākumu daļu. 1936. gadā šie speciālie dāvinājumi

sastādīja 34 736 latus, t. i., 77% no ienākumiem, bet 1939. gadā — jau 35 300 latus, t. i., 99,7% no ienākumiem.¹⁶ Te jāpiebilst, ka vienīgais biedrības naudas ienākums ārpus šiem speciālajiem sūtijumiem bija 100 latu no biedru naudas iemaksām. Berlīnes mērķtiecīgajai finansiālajai aizgādībai vajadzēja pārvērst vācbaltiešus par svarīgu trešā reiša instrumentu.

Viena no Herdera biedrības darbības jomām bija vieslektoru uzaicināšana Herdera institūtā, parasti ziemas brīvdienās. Viesprofesorus un citus lektoros uzaicināja no Berlīnes, Kēnigsbergas, Leipcigas, Drēzdenes. Vieslekcijām bija lielāka rezonanse sabiedrībā nekā Herdera institūta auditorijās studentiem nolasītajām lekcijām, jo vieslekcijas bija publiskas. Tās notika Herdera institūta telpās, Doma muzejā, Melngalvju namā u. c. Runājot par lekciju tematiku, jau 1932. gadā biedrība nonāca konfliktā ar Latvijas valdību, kas aizliedza vai mainīja lekciju tematiku. Tāpēc biedrība bija spiesta ierobežot politisku lekciju lasīšanu.

Nolasīto referātu nosaukumi tomēr liecina, ka priekšlasījumiem bija vismaz vāciski patriotiska ievirze. Jau 1926. gadā Vrede (Ķelne) nolasīja referātu «Ģermāņu un vācu senatne un etnogrāfija».¹⁷ 1933. gadā Leipcigas profesors F. Krūgers pieteica lekcijas par tematu «Ģimene un tauta», «Cilvēka darbs». 1934. gadā Berlīnes ķeizara Vilhelma Antropoloģijas, cilvēku mantojuma un eigēnikas institūta profesors E. Fišers ieteica lekciju «Jaunākie rezultāti cilvēces izpētē». Šajā pašā gadā Leipcigas profesors F. Krūgers piedāvāja tēmu «Darbs un cilvēce», profesors Bunke — «Civilizācija un deģenerācija».¹⁸ 1934. gada 1. februāra biedrības valdes sēdē priekšsēdētājs K. Kellers ziņoja, ka atkal radušās grūtības visu lekciju nolasīšanai. Profesoriem Betgenam un Cīzeneram Latvijas iestādes neļāva nolasīt lekcijas par rasu problēmām, bet citiem ieteica grozīt lekciju nosaukumus.¹⁹ Tāpēc biedrības valde nolēma turpmāk organizēt Vācijas zinātnieku priekšlasījumus ar diviem ierobežojumiem — pirmkārt, uzlūgt uz vieslekcijām tikai zinātniekus un formulēt referātu tematus tikai zinātniski, otrkārt, ielūgt mazāk vieslektoru nekā līdz šim.²⁰ Herdera biedrība nolēma uzlūgt uz vieslekcijām arī vietējos zinātniekus. Tā profesors Fr. Balodis jau 1934. gada 22. februārī nolasīja lekciju «Etniskās problēmas un arheoloģiskie pētījumi Latvijā pēdējos gados».²¹

Visām šīm pārvirzēm bija zināmā mērā politiski jāneitralizē Herdera biedrības darbība. Iebraukušo speciālistu vieslekcijām, ko organizēja Herdera biedrība un institūts, bija jāsauglabā vācbaltu kārtu uzskati, nacionālās un psiholoģiskās īpatnības.²²

Herdera biedrība un Herdera institūts 1925.—1939. gadā publicēja 7 sējumus «Apcerējumu»²³ (pie tam katrs sējums nereti sastāvēja no 4—9 atsevišķām grāmatām) un laikā no 1935. līdz

1939. gadam — 9 sējumus «Publikāciju».²⁴ Kaut arī lielākajai daļai publicēto darbu bija Vācijas autori un visvācu tematika, tomēr daļa no tiem attiecas arī uz Latvijas vēsturi (R. Vitrama, V. Klumberga, V. Srenka, J. Kiršenfelda u. c. publikācijas). Neapstājoties pie šo darbu zinātniskā satura analīzes, jāatzīmē, ka no sīkām brošūrām 20. gados «Apcerējumi» 30. gados kļuva par 300—500 lappušu biezām grāmatām. «Publikāciju» sērija, kas parādījās ar 1935. gadu, tāpat kā «Apcerējumi», raksturojās ar arvien labāku poligrāfisko kvalitāti.

1938. gadā publicēja H. Feldmaņa sastādīto plašo «Latvijas vietvārdu rādītāju»²⁵ vācu-latviešu un latviešu-vācu valodā, kam blakus zinātniskiem nolūkiem, kā ievadā rakstīja autors, bija jāpalīdz novērst praktiskās grūtības. So izdevumu itin labi varēja izmantot armijas un pārvaldes darbinieki 1941.—1945. gadā.

30. gadu 2. pusē biedrības sastāvā ieplūda nacistiski noskaņoti vai tiem tuvu stāvoši biedri. Vēsturnieks R. Vitrams jau tolaik bija publicējis divas grāmatas,²⁶ pie tam sevišķi otrā disonēja ar vācbaltu historiogrāfijas tradicionālo virzienu un radīja zināmu neapmierinātību. 1932. gadā ierosināto R. Vitrama uzņemšanu biedrībā uz tās priekšsēdētāja K. Kellera priekšlikumu atlika, turpretī 1936. gada 24. februārī viņu uzņēma bez iebildumiem.²⁷

Herdera biedrībai un institūtam varēja būt zināma loma arī cīņā pret Latvijas pilsoņu sociālo neapmierinātību. 1933. gada 9. septembrī «Tēvijas sargu biedrība» rakstiski lūdza Herdera institūta rektora profesora V. Klumberga palīdzību «Latvijas pilsoņu apmierināšanai, šķiru naida izbeigšanai». «Tēvijas sargu biedrība» aicināja Herdera institūtu uz cīņu pret komunistiem, kuri gribot likvidēt Latvijas valsti un nodibināt šķiras diktatūru.²⁸ Taču mūsu avotos neatspoguļojas, vai un kādā veidā Herdera institūts centās «apmierināt Latvijas pilsoņus».

Vācbaltiešu politiku 20. gs. 20.—30. gados vācu vēsturnieki skaidro kā orientētu uz vācu kultūrpolitisko un uz agrārpolitisko jautājumu risināšanu,²⁹ kaut arī patiesībā vācbaltiešu politika arvien vairāk kļuva par Vācijas politikas sastāvdaļu. Vācbaltiešu kontakti ar Vāciju pastiprinājās, Baltijā izplatījās Vācijā valdošās idejas, arī nacisms.

Sākotnēji Herdera biedrība un Herdera institūts, cildinot vācu sasniegumus pagātnē, centās pacelt vācu nacionālo pašapziņu pēc sakāvēm I pasaules karā, turpretī 30. gados Herdera biedrības un Herdera institūta darbībā arvien lielāku lomu sāka spēlēt vācu minoritātes pieslēgšana «kustībai» [*Bewegung*] — vietējai vācu nacionālsociālistiskai grupai.

Pēc Ā. Hitlera nākšanas pie varas Vācijā 1933. gada janvārī sākās mēģinājumi organizatoriski apvienot «kustības» virzienā

noskaņotos vācbaltiešus partijā. 1933. gada aprīlī jurists Dr. Ērhardss Krēgers, vēlākais SS oberfirers, nodibināja «Baltijas vāciešu nacionālo partiju» [*«Nationalpartei der deutschen Balten»*]. Tā soliņa cīnīties «par tautu un sociālismu», taču panākt partijas oficiālu atzīšanu neizdevās — 1933. gada 1. jūnijā Latvijas Iekšlietu ministrija noraidīja tās reģistrāciju.³⁰ 1933. gada oktobrī advokāts Helmuts Stegmans nodibināja «Baltijas zemes partiju» [*«Baltische Landespartei»*], kura soliņa cīnīties par vācbaltu dzīves atjaunošanu, sociālo vienlīdzību. Partija gan tika oficiāli reģistrēta, taču ilgi tai darboties nebija lemts.

Literatūrā līdz šim maz pieminēta Baltijas vācu uzmanība pret Ādolfu Hitleru sakarā ar viņa iecelšanu par Vācijas kancleru 1933. gada 30. janvārī. Pēc diviem mēnešiem 5 vācbaltiešu organizācijas īsti nacistiskā terminoloģijā apsveica Ā. Hitleru. Tās bija Baltijas vāciešu uzticības padome [*Vertrauensrat*], Baltijas vāciešu Sarkanais Krusts, Baltijas apvienība, Baltijas sieviešu apvienība un Studējošo baltiešu galvenā savienība. Savā apsveikumā tās rakstīja, ka «padzītā baltietība apliecina Jums, augsti godātais reihskanclera kungs, savu padevību. Kā uzticībā tēvu tradīcijai ārzemju vāciešu priekšpostēnos mēs vecajā dzimtenē vienmēr esam darbojušies, tā arī šī lielā vēsturiskā pagrieziena laikā mūsu tautas liktenī mēs cīnīsimies par galīgo uzvaru — vācu brīvību un reiha diženumu.» Apsveikuma adresi bija parakstījis Baltijas darba apvienības prezidijs — Emīls fon Štrihs, Dr. Maksis Hildeberts Bēms, barons Volfgangs Manteifels.³¹ Vai tā bija tikai pateicība par agrāk sniegto atbalstu vai arī solījums kalpot reiham, ja palīdzība turpinātos?

Trīsdesmitajos gados izveidojās minētā E. Krēgera «kustība», kura uzstājās pret Latvijas vāciešu konservatīvo vairākumu un vadību. Par izšķirošu kļuva 1938. gads, kad «kustība» iefiltrējās vadošajā vācbaltiešu organizācijā «Vācbaltiešu tautas apvienība Latvijā».

Līdz 1935. gada nogalei tās prezidents bija konservators V. fon Rīdigers, līdz 1938. gada novembrim — konservatīvo apriņu pārstāvis E. Mindels, pēc tam — «kustības» izvirzītais A. Intelmanis. 1938. gada rudenī apvienība ieguva nacistisku nosaukumu «Latvijas vācu tautas grupa» [*Deutsche Volksgruppe in Lettland*].

Berlīnes «aprūpes» rezultātā caur Herdera biedrību un institūtu vairākas vācbaltiešu organizācijas pārgāja no «aizstāvēšanās» taktikas uz uzbrukuma taktiku. Nacionālsociālisma ideju uzvara Vācijā veicināja to izplatību arī Baltijā, sekmēja «kustības grupu» un vienotas «kustības» izveidošanos. Līdz ar bijušo nacistu partijas «zemes vadītāju» [*Landesleiter*] Dr. E. Krēgeru³² to atzinuši arī mazāk nacionālsociālistiski noskaņoti autori.³³ Her-

Herren Reichskanzler
Adolf Hitler.

Die in der Baltischen Arbeitsge-
meinschaft im Reich veran-
igten Verbände:

- Baltischer Vertrauensrat
 - Baltisches Rotes Kreuz
 - Balkanverband e.V.
 - Baltischer Frauenbund
 - Hauptverband sind. Balken
- in denen das verdünnte Balken
im Reich zusammengefasst, ver-
sichern Sie, hochverehrter Herr
Reichskanzler, ihrer Ergreifung
und Zerstörung.

Wie wir getreu der Überlieferung
der Väter auf ausländischem
Vorposten in der alten Heimath
uns stets eingesetzt haben, so

werden wir auch in dieser Zeit
der großen geschichtlichen Wen-
de im Schicksal unseres Vol-
kes für den Endsieg im Kampf
um die deutsche Freiheit und
die Grösse des Reiches ein-
stehen.

Das Präsidium der
Baltischen Arbeitsgemeinschaft

Zweim. Lsg.
Dr. G. W. W. W. W.
W. W. W. W. W.

Berlin, den 3. April 1933.

Vācbaltiešu organizāciju apsveikums A. Hitleram
1933. gada 3. aprīlī.

dera biedrība un Herdera institūts pamazām kļuva arī par nacisma ideju paudēju un kanceļi vācbaltiešu nacifikācijā.

Zināmā mērā Latvijas vācu minoritāte bija sagatavota kardinālākajam pavērsienam savā vairākus gadsimtus ilgajā vēsturē, kas notika līdz ar II pasaules kara sākšanos.

Vācu okupācijas vara Latvijā 1941.—1945. gadā kaut kādā mērā atbilda vācbaltiešu interesēm Baltijā. Viņu pašu vārdiem runājot: «Sodien vairs nav vācbaltiešu, ir tikai vācieši, kuru tiesības nodrošinājis un iemūžinājis Ādolfs Hitlers. Kā nodalīta tautas grupa mēs esam izpildījuši savu vēsturisko sūtību — kā vācieši mēs no jauna stājamies pie jauniem uzdevumiem.»³⁴

Raksturīgi, ka J. fon Hēna monogrāfijā «Baltvāciešu izceļošana — pēdējā baltvācu vēstures nodaļa»³⁵ akcentēta viena pamatdoma: vācbaltieši 1918.—1919. gadā tikuši atstumti no tiešas atbildības par valsti un tās pārvaldīšanu, līdz ar ko viņu vēsturē sācies bezcerīguma posms, kas noslēdzies 1939. gadā ar izceļošanu. Autors nemaz nerunā par nacionālsociālisma ideju izplatīšanu Latvijā un to lomu vāciešu, sevišķi vācu jaunatnes, atsvešināšanā no Baltijas.

Ievērojamā vācbaltu demokrāta Paula Šimaņa «anacionālās valsts» teorija ar mazākumtautību kultūras autonomiju, viņa aizstāvētie demokrātijas principi tika noraidīti, jo viņš bija totalitārisma pretinieks.

Vācijas politisko plānu īstenošana sākās vēl pirms šī plāna galīgās izstrādes, vēl tad, kad šī plāna idejas, ja tā var izteikties, «virmoja gaisā», tūlīt pēc Hitlera-Staļina pakta noslēgšanas.

Redzēsim, ka politiskā virzība kolonizēt zemes uz austrumiem no Vācijas, ko paredzēja arī Ā. Hitlers savā darbā «*Mein Kampf*» («Mana cīņa») jau 20. gados, Vācijas un PSRS savienības rezultātā sāka īstenoties jau tūlīt pēc abu totalitāro lielvalstu iebrukuma Polijā. Vācbaltiešu «atgriešanās reihā» bija pirmais akmens šī plāna celtniecībā.

Jau 1939. gada 9. augustā Latvijas sūtis Berlīnē E. Krieviņš ziņoja Latvijas valdībai par Vācijas plāniem «izlīgt ar Maskavu uz Polijas un Baltijas valstu rēķina, restitūējot Krievijas 1914. g. robežas».³⁶

Tāpēc nevar piekrist Vācijā valdošajam uzskatam, ka vācbaltu izceļošanas cēlonis bija tikai eksogēnas dabas — t. s. Hitlera-Staļina 1939. gada pakts.³⁷ Patiesībā šai izceļošanai bija arī endogēnas dabas cēloņi — «kustības» ideju izplatīšanās vācbaltiešu vidū, ko veicināja arī Herdera biedrība un Herdera institūts. Vācbaltu organizāciju «nolidzināšanā», t. i., nacificēšanā³⁸ 20. gs. 30. gados liela loma bija arī Vācijas finansu injekcijām, kas pārvērtā Herdera institūtu par nacisma ideoloģijas propagandas centru.

Nacistiskā propaganda Latvijā pierādīja, ka tā bija vērsta nacismam raksturīgajos četros virzienos — vadoņa kults, nacionālisms, rasisms [*denken in der Rasse*], ģeopolitika.

Vācijai bija izdevies nostiprināt arī savu piekto kolonnu Latvijā. Vācbaltiešu jauniešu skaits, kuri pieslējās nacismam, bija visai liels, un šķita, ka vācbaltieši tiks plaši izmantoti nacistiskas Vācijas pārvaldes aparātā Latvijā. Taču tas nenotika, jo Ā. Hitlers to aizliedza: pēc viņa domām vācbaltieši nebija pietiekami pieslējušies Vācijai, pārāk saistījušies ar luterānismu, visu laiku dzīvojuši starp «iedzimtajiem» utt. Tāpēc nacistiskās Vācijas pārvaldes augstākajā aparātā Latvijā izmantoja ne vairāk kā 10—15 vācbaltiešu.

2. PIRMAIS AUSTRUMU ĢENERĀLPLĀNS UN VĀCBALTIEŠI: 1940.

1939. gada 23. augusta Hitlera-Staļina (Ribentropa-Molotova) pakts un tā slepenie pielikumi veicināja Vācijas un PSRS politisko mērķu sasniegšanu Austrumeiropā. Pakts un tā slepenie pielikumi dažās diplomātu aprindās kļuva zināmi jau tūlīt pēc to parakstīšanas. Vācija šos starptautiski noziedzīgos pielikumus par slepeniem uzskatīja līdz 1946. gadam (7 gadus), turpretī PSRS tie netika oficiāli publicēti līdz 1989. gadam (50 gadus), bet Krievijā nereti tiek apšaubīti arī vēl tagad. PSRS valdības dokumenti par šī līguma un pielikumu tapšanas un īstenošanas vēsturi vēl nav pieejami zinātniekiem, turpretim Vācijas Ārlietu ministrijas politiskajā arhīvā Bonnā šī laika dokumenti pētniekiem pieejami jau sen. Seit, izmantojot Vācijas ārlietu ministra Joahima fon Ribentropa, Ārlietu ministrijas valsts sekretāra Ernsta fon Veiczekera un viņa vietnieka Ernsta Vērmana kancelejas materiālus, īsumā centisimies raksturot Vācijas un Padomju Savienības melu diplomātijas medus mēnesi — patiesībā 46 dienas no 1939. gada 23. augusta līdz 1939. gada 7. oktobrim. Ipašu interesi izraisa E. fon Veiczekera, E. Vērmana, Vācijas vēstnieka Maskavā grāfa Venera fon der Sulenburga, Vācijas vēstnieka Rīgā Ulriha fon Koces un Latvijas ārlietu ministra Vilhelma Muntera, sūtņu Maskavā Friča Kociņa un Berlīnē Edgara Krieviņa slepenās telegrammas par 1939. gada 23. augusta nolīgumiem un Latvijas likteņiem.

1939. gada 30. augustā Vācijas Ārlietu ministrijā pie E. Vērmana ieradās Latvijas sūtnis E. Krieviņš. Kā redzams no sarunas pieraksta Vācijas Ārlietu ministrijas arhīvā, sūtnis gribējis zināt, vai vācu-krievu sarunās Maskavā nav notikusi kāda vienošanās par Baltijas valstīm. Valsts sekretāra vietnieks to noliedzis. Pēc tam E. Krieviņš norādījis uz baumām un rakstu «*Kölnische*

Latvijas Nacionālā

BIBLIOTĒKA

94-5-827

Geheimes Zusatzprotokoll.

Aus Anlass der Unterzeichnung des Nichtangriffsvertrages zwischen dem Deutschen Reich und der Union der Sozialistischen Sowjetrepubliken haben die unterzeichneten Bevollmächtigten der beiden Teile in streng vertraulicher Aussprache die Frage der Abgrenzung der beiderseitigen Interessenssphären in Osteuropa erörtert. Diese Aussprache hat zu folgendem Ergebnis geführt:

1. Für den Fall einer territorial-politischen Umgestaltung in den zu den baltischen Staaten (Finnland, Estland, Lettland, Litauen) gehörenden Gebieten bildet die nördliche Grenze Litauens zugleich die Grenze der Interessenssphären Deutschlands und der UdSSR. Hierbei wird das Interesse Litauens am Wilnaer Gebiet beiderseits anerkannt.

2. Für den Fall einer territorial-politischen Umgestaltung der zum polnischen Staate gehörenden Gebiete werden die Interessenssphären Deutschlands und der UdSSR ungefähr durch die Linie der Flüsse Warau, Weichsel und San abgegrenzt.

Die Frage, ob die beiderseitigen Interessen die Erhaltung eines unabhängigen polnischen Staates erwünscht erscheinen lassen und wie dieser Staat abzugrenzen wäre, kann endgültig erst im Laufe der weiteren politischen Entwicklung geklärt werden.

In jedem Falle werden beide Regierungen diese Frage in Wege einer freundschaftlichen Verständigung lösen.

3) Hinsichtlich des Südostens Europas wird von sowjetischer Seite das Interesse an Bessarabien betont. Von deutscher Seite wird das völlige politische Desinteressement an diesen Gebieten erklärt.

4) Dieses Protokoll wird von beiden Seiten streng geheim behandelt werden.

Moskau, den 23. August 1939.

Für die
Deutsche Reichsregierung:

A. H. Winter

In Vollmacht
der Regierung der
UdSSR:

W. Molotow

Секретный дополнительный протокол

При подписании договора о нечападении между Германией и Союзом Советских Социалистических Республик нижеподписавшиеся уполномоченные обеих сторон обсудили в строго конфиденциальном порядке вопрос о разграничении сфер обоюдных интересов в Восточной Европе. Это обсуждение привело к ниже-
следующему результату:

1. В случае территориально-политического переустройства областей, входящих в состав Прибалтийских государств (Финляндия; Эстония, Латвия, Литва), северная граница Литвы временно является границей сфер интересов Германии и СССР. При этом интересы Литвы по отношению Виленской области признаются обоими сторонами.

2. В случае территориально-политического переустройства областей, входящих в состав Польского Государства, граница сфер интересов Германии и СССР будет приблизительно проходить по линии рек Нарва, Вислы и Сана.

Вопрос, является ли в обоюдных интересах желательным сохранение независимого Польского Государства и каковы будут границы этого государства, может быть окончательно выяснен только в течение дальнейшего политического развития.

Во всяком случае, оба Правительства будут решать этот вопрос в порядке дружественного обоюдного согласия.

3. Касательно юго-востока Европы с советской стороны подчеркивается интерес СССР к Бессарабии. С германской стороны заявляется о ее полной политической незаинтересованности в этих областях.

4. Этот протокол будет сохраняться обоими сторонами в строгом секрете.

Москва, 23 августа 1939 года.

В соответствии
Правительства СССР
В. М. Молотов

За Правительство
Германии:

В. Ф. Гитлер

Zeitung» («Ķelnes Āvīze»), ka Vācija un Padomju Savienība savā starpā sadalījušas dzīves telpu Austrumeiropā. E. Vērmans atbildējis, ka viņš netic, ka tā būtu rakstīts. Pareizi vienīgi tas, ka Vācija un Padomju Savienība sarunās skārušas Austrumu jautājumus.³⁹ 1939. gada 31. augustā, kā redzams no U. fon Koces slepenās telegrammas Berlīnei, Ārlietu ministrijā V. Munters viņam paziņojis, ka Latvijas valdība pēc Vācijas un Padomju Savienības līguma noslēgšanas uzskata sevi par visādā ziņā neskartu un eventuālā konflikta gadījumā Austrumeiropā cer uz tālāku savas neitralitātes politikas nostiprinājumu. Taču V. Munters norādījis, ka sabiedrībā pastāvot nemiers sakarā ar bažām par Latvijas atstāšanu Krievijai. Sāvus uzskatus veicinot poļu un angļu propaganda. V. Munters jautājis, vai Vācijas valdībai šajā jautājumā nevajadzētu sniegt kādu paziņojumu. Viņš cerot publicēt informāciju par šo sarunu ar U. fon Koci, kurā tiktu deklarēts, «ka vācu-krievu pakta noslēgšana nemazina Baltijas valstu neatkarību, neaizskaramību un drošību un ka tas nekādā ziņā nav saistīts ar Baltijas valstis skarošām (pastāvošām) vienošanām». Latviešiem simpatizējošais Vācijas vēstnieks rakstīja savai ministrijai: «Uzskatu sevi par pilnvarotu piekrist šādam paziņojumam gadījumā, ja līdz 2. septembra ritam nesaņem no valdības citādus norādījumus.»⁴⁰ Taču jau 1939. gada 1. septembrī Ārlietu ministrija nosūtīja U. fon Kocem slepenu diplogrammu: «Lūdzu, pagaidām nēsiedziet nekādus paziņojumus vai atļaujas publikācijām, bet gaidiet tālākus norādījumus.»

1939. gada 1. septembrī analogiskus jautājumus kā V. Munters 31. augustā Vācijas sūtnim Rīgā savam Vācijas kolēģim uzdeva Somijas sūtnis Maskavā. Vācijas Ārlietu ministrija uzdeva Šulenburgam noskaidrot pie ārlietu tautas komisāra V. Molotova un tūlīt paziņot Berlīnei, «vai Padomju valdība uz apmēram šādiem tai uzstādītiem jautājumiem atbildēs līdzīgi». Vācijas Ārlietu ministrija bija gatava paziņot, ka Latvijas un Vācijas attiecības nosaka nesen parakstītais Vācijas un Latvijas neuzbrukšanas līgums un ka «mēs, pats par sevi saprotams, nevarētu veikt nekādus darījumus, kuri būtu pretrunā ar šo paktu». Maskavas viedokļa vēl nebija, un U. fon Koce 1939. gada 2. septembrī pārraidīja no Rīgas informāciju par prezidenta K. Ulmaņa 1939. gada 1. septembrī pasludināto absolūto neitralitāti. Taču šajā pašā dienā no Maskavas Šulenburgs piesūtīja slepenu telegrammu ar piezīmi «*citissime*»: «Pēc sarunas ar Staļinu Molotovs pulksten 15.00 man paziņoja, ka Padomju valdība piekrit mūsu nodomātajai atbildei Latvijai.» Šulenburgs piezīmēja, ka visas padomju pārstāvniecības ārzemēs saņem norādījumu sniegt līdzīgus paziņojumus, pamatojoties uz Molotova 31. augusta publiskās runas tekstu. Pēc Maskavas piekrišanas Vācijas valsts sekretārs E. fon

Veiczekers 1939. gada 3. septembrī telegrafēja uz Rīgu, ka Latvijas un Vācijas attiecības nosaka Vācijas un Latvijas neuzbrukšanas līgums un ka Vācija neveiks nekādus darījumus, kas ir pretrunā ar šo paktu.⁴¹ Sos klajos melus U. fon Koce nākošajā dienā tad arī paziņoja Latvijas valdībai. Šāds paziņojums vismaz oficiāli nedeva iespēju Latvijas valdībai kādu laiku minētajā jautājumā precizēt Vācijas valdības viedokli. 1939. gada 11. septembrī U. fon Koce telegrafēja no Rīgas, ka viņš paziņojis, ka Vācijas valdības lēmums mobilizēt karaspēku kalpojot robežu nostiprināšanai ar Poliju. Arī Krievijas karaspēka koncentrācija pie Polijas robežas kalpojot tādiem pašiem nolūkiem. Sūtnis informēja, ka Latvija nepieņems savā teritorijā Polijas karaspēku vai šīs valdības viesus. 1939. gada 13. septembrī viņš ziņoja uz Berlīni, ka uz V. Muntera jautājumu par Baltijas valstu nodošanu Krievijai atbildējis, — tie ir apmelojumi. Tālākām sarunām šai jautājumā U. fon Koce neesot gatavs.⁴² Taču pēc Padomju Savienības uzbrukuma Polijai V. Munteris 17. septembrī atkal izsauca Vācijas sūtni un paziņoja, ka oficiālās un sabiedriskās aprindās valdot liels uztraukums, un lūdza paskaidrot Vācijas valdības viedokli par Latvijas likteni. 1939. gada 18. septembra slepenā telegrammā uz Berlīni U. fon Koce rakstīja, ka «V. Munteris pieņēma iepriekšējo krievu vienošanos ar vācu valdību kā nenoliedzamu» un jautāja, vai man zināms, cik tālu Polijā krievi drikst virzīties un vai būtu jārēķinās ar «nejaušiem» robežu pārkāpumiem pret Latviju un Lietuvu.»⁴³

U. fon Koce rakstīja, ka, balstoties uz Latvijas un Vācijas neuzbrukšanas paktu un Padomju valdības paskaidrojumu Latvijas sūtnim Maskavā, viņš mēģinājis V. Munteru nomierināt, taču, trūkstot dienestā instrukcijām, bijis spiests pagaidām atteikties no sīkākām komentāriem. V. Munteris lūdzis U. fon Koci steidzami paziņot viņam Vācijas valdības viedokli, tiklīdz saņems informāciju no Berlīnes. Nobeigumā U. fon Koce rakstīja: «Lūdzu, ja iespējams, instrukciju manu sarunu regulēšanai.»⁴⁴ Pēc divām dienām, 1939. gada 20. septembrī, Vācijas Ārlietu ministrija nosūtīja slepenu telegrammu U. fon Koces «sarunu regulēšanai». Sarunās ar V. Munteru bija jānorāda uz Vācijas un Padomju Savienības kopējo paziņojumu sakarā ar uzbrukumu Polijai. «Mēs uzskatām», rakstīja valsts sekretārs E. fon Veiczekers, «ka Muntera Jums uzstādītie jautājumi pirmā kārtā attiecas uz Padomju Savienību.» Latvijas satraukums ir saprotams, bet, atsaucoties uz Latvijas un PSRS neuzbrukšanas līgumu un PSRS paziņojumu, jāpaskaidro, ka Krievija negatavo nekādu robežu pārkāpumu pret Latviju un Lietuvu «tik ilgi, kamēr šīs valstis ar savu izturēšanos nedos tam pamatu.»⁴⁵ Par Vācijas un PSRS demarkācijas līniju Polijā sūtnim nav pienākums atbildēt. 1939. gada 20. septembra

telegrammā no Rīgas U. fon Koce ziņoja, ka V. Munters kārtējā tikšanās reizē esot priedējies par firera runu un teicis sūtnim, ka ticot Vācijai. «Man par nožēlošanu,» teicis V. Munters, «balstoties uz ilggadīgo pieredzi, es nevaru dāvēt tādu pašu uzticību Krievijai.» V. Munters, kā ziņoja Vācijas sūtnis, baidoties no Krievijas provokācijām pret Baltijas valstīm un kā piemēru minējis notikumus ar Polijas zemūdeni Igaunijā. Ministrs paziņojis, ka Krievijas karakuģi jau meklē Polijas zemūdeni Igaunijas teritoriālajos ūdeņos. 26. septembrī U. fon Koce ziņoja uz Berlīni, ka, pēc ceļotāju novērojumiem, starp Pleskavu un Ostrovu vērojama Sarkanās armijas koncentrācija. Runājot, ka Krievija gribot proktorātu Baltijā.⁴⁶

1939. gada 30. septembrī Vācijas sūtnis Maskavā V. fon der Sulenburgs ziņoja Berlīnei, ka Latvijas sūtnis F. Kociņš viņam jautājis, «ko es zinu par Padomju valdības tālākajiem nodomiem» un kura norunā minētā valsts būs pirmais Krievijas upuris — Latvija vai Somija. Sulenburgs atbildējis, ka viņam Maskavā nav bijis daudz laika runāt ar J. fon Ribentropu, bet viņš domājot, ka «Padomju valdība apmierināsies ar Igaunijas ēģiptizēšanu». Kociņš atbildējis, ka «ēģiptizēšana» Latvijai galā būtu jāpieņem, bet ka «Latvija cīnīsies, ja Padomju Savienība gribētu paredzēt (Latvijas) valsti sovietizēt». Sulenburgs aizrādījis, ka Krievija gribot likvidēt sev nelabvēlīgo situāciju pie Baltijas jūras, bet Igaunijai par notiekošo jāpateicas Anglijai un Francijai.⁴⁷

1939. gada 30. septembrī Vācijas valdība uzaicināja U. fon Koci uz konsultācijām Berlīnē, taču naktī no 30. septembra uz 1. oktobri V. Molotovs izsauca Latvijas sūtni Maskavā F. Kociņu pie sevis un pieprasīja, lai Latvijas valdības pilnvarotais pārstāvis visdrīzākajā laikā ierastos Maskavā uz sarunām. Kā redzams no 1939. gada 1. oktobra U. fon Koces telegrammas Berlīnei, Latvijas valdība, balstoties uz savstarpējo neuzbrukšanas līgumu, lūgusi informēt par šo PSRS soli Vācijas valdību. Savu braucienu uz Berlīni sūtnis pagaidām atlicis. Viņš arī jautājis Latvijas valdības pārstāvim, vai sakarā ar minēto Krievijas pieprasījumu nebūs «kādi notikumi», un saņēmis atbildi, ka nemieru nebūs, bet ka nekas Latvijā arī netiks darīts, lai šādus nemierus novērstu.

1939. gada 3. oktobrī plkst. 18.00 U. fon Koce trešo reizi stājās kontaktā ar Berlīni, šoreiz piezvanot valsts sekretāra vietniekam E. Vērmanam. V. Munters esot sūtni informējis, ka Maskava pieprasot garnizonus arī Rīgā. V. Munters izprasījis apdomas laiku līdz 1939. gada 4. oktobra plkst. 18.00. Valsts prezidents K. Ulmanis lūgšot Vācijas sūtni noskaidrot savas valdības viedokli. U. fon Koce atkal lūdza instrukcijas. 1939. gada 4. oktobrī viņš jau ziņoja Berlīnei, ka Latvijas valdībai šodien jāpieņem Maskavas priekšraksts izvietot 50 000 krievu karavīrus, kuru skaits

divkārt pārsniegtu Latvijas armijas skaitu. «Novērojamas līdz šim slepenībā turēto nolīgumu nepārredzamās sekas uz sabiedrību un saskatāma pilnīga (tautas) atteikšanās no valdības, rodas tiešas dzīvības briesmas 60 000 tautvāciešiem* un 3000 valstsvāciešiem** (Latvijā).» U. fon Koce lūdza steidzamu informāciju. Pēc viņa aprēķina, ap 75% vāciešu varētu aizbraukt caur Rīgu un daļa caur Liepāju. «Nepieciešama bruņota sardze, lai netraucēti iekāptu, kā arī pārtikas līdzekļi un karaspēka vienības.»⁴⁸ Otrajā telegrammā sūtņi pat pieprasīja ieročus 250 vīriem. 1939. gada 4. oktobrī nosūtītajā trešajā slepenajā telegrammā viņš ziņoja, ka krievu garnizonu skaitliskais sastāvs samazināts uz 30 000 cilvēkiem, taču Maskavā tiekot prasīti arī iekšpolitiski pasākumi, proti, parlamentārās iekārtas atjaunošana un vēlēšanas, kurās tiktu nodrošināti komunistiski rezultāti. «Latvijas valdības stāvoklis ļoti satraukts, jo pretošanās būtu neprātīga. Zemnieki komunismu neieredz. Vācieši cer uz reihā aizsardzību.» U. fon Koce nosūtīja Vācijas valdībai arī «Priekšlikumu glābšanas akcijai», kas paredzēja vācu karaspēkam kaujas gatavībā [*Einsetzungsbereit*] palikt Dancigas ostā. Latvijā bija paredzēts ievest 4000 vīru un vēl 10 000 vīru iebrauktu Rīgas ostas un sūtniecības rīcībā. Pēc sūtņa domām, vāciešu izceļošana būtu brīvprātīga, taču jāizdara aptauja par vēlēšanos izbraukt.

No Latvijas sūtņa Lietuvā Ludviga Sējas ziņojuma par lietuvišu sarunām ar PSRS ārlietu tautas komisāru V. Molotovu un viņa vietnieku V. Potjomkinu Latvijas valdība zināja, ka Padomju Savienības un Vācijas sarunās 1939. gada augustā skarts jautājums par vācbaltiešu repatriāciju, taču krievu puse bijusi nemierā ar vācbaltiešu pārāk strauju izceļošanu, jo tas radītu iespaidu, it kā Baltijas vāciešiem draudētu briesmas.⁴⁹

1939. gada 28. septembrī J. fon Ribentrops un V. Molotovs līdz ar Vācijas un PSRS līgumu par draudzību un robežu parakstīja slepenu padomju-vācu protokolu par personu pārceļošanu no līgumslēdzēju pušu interešu apgabaliem.⁵⁰ Uzstājoties Vācijas reihstāgā 1939. gada 6. oktobrī, Ā. Hitlers aicināja ārzemju vāciešus «atgriezties reihā». Nākošajā dienā viņš parakstīja pavēli «Par vācietības stiprināšanu».⁵¹ 1939. gada 30. oktobrī tika parakstīts Latvijas un Vācijas līgums par vāciešu izceļošanu.⁵²

Par vācbaltiešu repatriāciju H. Himlers Latvijas nacistu vadītājam E. Krēgeram bija paziņojis jau 1939. gada 25. septembrī, tiekoties Copotā pie Dancigas. Himleram dotu vārdu nerunāt par šo jautājumu Krēgers turēja līdz 1967. gadam.⁵³ Vācbaltiešus sākotnēji bija paredzēts novietot Kurzemē un Lietuvā, jo teritorija

* Tautvācieši [*Volksdeutsche*] — vācu tautības Latvijas pavalstnieki.

** Valstsvācieši [*Reichsdeutsche*] — Vācijas pavalstnieki.

uz ziemeļiem no Daugavas tika uzskatīta par Krievijas iespaida sfēru.⁵⁴

Tādējādi vācbaltiešu liktenis jau bija izšķirts. Tomēr 5. oktobrī valsts sekretārs Veiczekers atkal telegrafēja U. fon Kocem: ja sakarā ar iekšējiem nemieriem vāciešu dzīvības apdraudētas, tad tos vajag izvest. Līdz tam Latvijas un Igaunijas valdības jādara atbildīgas par vāciešu dzīvībām. Veiczekers izteica cerību, ka Sarkanā armija respektēs vāciešu intereses. «Tā kā mēs ar krieviem esam vienojušies, ka krievu interešu apgabalos izceļojušo vāciešu mantiskās tiesības tiks nodrošinātas,» rakstīts šajā telegrammā, «lūdzu veikt organizatoriskus pasākumus atstātā īpašuma nodrošināšanai.»⁵⁵ Šajā pašā 5. oktobrī Sulenburgs no Maskavas ziņoja Berlīnei, ka Molotovs viņu šodien informējis par Latvijas un PSRS līgumu, kurš tiks publicēts nākamajā dienā. Padomju valdības vadītājs teicis Vācijas sūtnim, ka «sociālā, saimnieciskā un politiskā struktūra un Latvijas neatkarība netikšot aizskartas». 1939. gada 6. oktobrī E. fon Veiczekers lūdza V. Molotovu atļaut vācu karaspēka līdzdarbību vāciešu izvešanā no Baltijas. Tajā pašā dienā J. fon Ribentrops parakstīja slepenu diplogrammu Vācijas sūtnim Tallinā, Rīgā un Helsinkos, kuru bija sagatavojusi viņa ministrijas VI politiskā nodaļa. Šo telegrammu ar piezīmi «*citissime*» nosūtīja 7. oktobrī tikai sūtņu personiskai zināšanai. Šajā telegrammā bija teikts: «Maskavas sarunu gaitā ar Padomju valdību stingri konfidenciāli pārrunāts jautājums par abu pušu interešu sfēru Austrumeiropā norobežošanu un, proti, kā par līdzšinējās Polijas valsts apgabaliem, tā arī par Lietuvas, Latvijas, Igaunijas un Somijas valstīm. Pie tam interešu norobežošanās saskaņota šo apgabalu teritoriāli politiskās pārveidošanas gadījumam. Šim nolūkam noteiktā robežlīnija tā pati, kas līdzšinējās Polijas valsts 28. septembra vācu-padomju līguma «Par draudzību un robežu» 1. pantā noteiktā un publiski paziņotā līnija. Kopumā šī līnija ir identiska ar vācu-lietuviešu robežu. No tā izriet, ka Lietuva, Latvija, Igaunija un Somija agrāk minētā nozīmē nepieder pie vācu interešu sfēras. No kaut kādiem paziņojumiem par šo tēmu lūdzu arī turpmāk atturēties. J. fon Ribentrops.»⁵⁶

Šeit publicētie materiāli liecina, ka Latvijas valdības aktivitātes slepeno nolīgumu skaidrošanā bija vairāk kā pamatotas. Otrkārt, vismaz 1939. gada septembra vidū tie Latvijas valdībai bija zināmi. Treškārt, mūsu rokās ir jauns, visai pilnīgs 1939. gada 23. augusta Hitlera-Staļina pakta slepenā pielikuma saturs pārstāstījums.

Šis dokuments, kura Rīgas eksemplārs, karam sākoties, acīmredzot iznīcināts, saglabājies Vācijas Ārlietu ministrijas arhīvos vismaz uzmetumā un nosūtīšanas norakstos, pilnībā atspoguļo

1939. gada 23. augusta līguma slepenā pielikuma saturu. Par notikušo vienošanos lietas kursā bija arī citas ljelvalstis. Anglijas sūtnis C. V. Ords 1940. gada 1. janvāra pārskatā par 1939. gadu, ko nosūtīja ārlietu ministram Edvardam Frederikam Halifaksam, domāja, ka Latvija nokļūs Vācijas vai PSRS iecerētajā stratēģiskajā dzīves telpā. PSRS jau paziņojusi Latviju par savu dzīves telpu.⁵⁷ 1940. gada 17. jūnijā tas pats Č. V. Ords varēja ziņot savai valdībai: «Padomju bruņotie spēki ienāca Rīgā. Es neesmu nekā dzirdējis par negaidītiem incidentiem.»⁵⁸

Demokrātiskā pasaule labi saprata 1940. gada jūnija un jūlija notikumus Latvijā. 1940. gada 17. jūlijā britu sūtnis Igaunijā V. Galliens rakstīja E. Halifaksam: «Vēlēšanas bija farss, un vēlē-tāji bija ietekmēti.»⁵⁹

Nacisti savukārt vainu par padomju okupāciju uzlika Baltijas tautām. Savā pēdējā uzrunā Latvijas pašpārvaldei 1944. gada 12. februārī A. Rozenbergs teica: «Baltijas valstis nebija pievieno-jušās Vācijas politikai pēc vadoņa varas pārņemšanas Vācijā, bet turpināja kā līdz šim Ženēvas līgas ceļu pret Vāciju, tās palika bez Ženēvas valstu atbalsta un sabruka 1940. gadā dažās dienās.»⁶⁰

Nacionālsociālistu politikas, tās ietvaros arī nacionālās poli-tikas pamattēzes bija formulējis Ā. Hitlers savā grāmatā «Mana cīņa». So težu īstenošanā ģenerālpplānā un plāna izstrādāšanā vadošo vietu ieņēma profesors K. Meiers un SS reihsfirers H. Him-lers.

Profesors Konrads Meiers 1939. gada oktobrī kļuva par Vā-cietības stiprināšanas reihskomisariāta [*Reichskommissariat für die Festigung deutschen Volkstums*] Plānošanas nodaļas vadītāju (1940. gada jūnijā tā tika pārveidota par «Plānošanas un zemes galveno nodaļu»). 1932. gadā viņš bija iestājies Nacionālsociā-listiskajā vācu strādnieku partijā (NSVSP)*, bet 1933. gada beigās vai 1934. gada agrā pavasarī — SS**, kas atbilstoši veicināja viņa karjeru. 1934. gadā K. Meiers kļuva par Jēnas universitātes katedras vadītāju un drīz — par Agrārpolitikas institūta direktoru Berlīnes universitātē. K. Meiers sāka ieņemt tik daudzus amatus, kas nebija raksturīgi pat nacistiskajai iekārtai. Viņš kļuva par Agrārzinātniskās darba grupas [*Agrarwissenschaftliche Arbeitsge-meinschaften*] priekšsēdētāju. Drīz viņš pārņēma darba grupu dzīves telpas pētīšanai [*Reichsarbeitsgemeinschaft für Raumforschung*]. 1937. gadā viņš kļuva par Lauksaimniecības daļas vadītāju Reiha pētniecības padomē [*Reichsforschungsrat*]. Par nopelniem

* *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* (NSDAP)

** *Schutzstaffel* (SS) — apsardzes vienība.

nacistiskās Vācijas sagatavošanā zibenskaram lauksaimniecības jomā K. Meiers saņēma SS standartenfirera nosaukumu.

SS vadošo iestāžu dokumentos K. Meiera plāns par demogrāfiski un sociālpolitiski nevēlamo iedzīvotāju grupu izraidīšanu un iedzīvotāju «nomierināšanu» ar drošības policijas līdzekļiem, lai radītu piekšnoteikumus ilgtermiņa infrastruktūras plānošanai iekarotajā Polijā, parādās tikai 1940. gada agrā pavasarī. SS pārvalde acīmredzot gribēja izmantot okupētos Austrumu apgabalus kā ventili, ar ko varētu pārvarēt zibenskara rezultātā Vācijas teritorijā izveidojušos krīzes situāciju. Šinī nolūkā K. Meiers aicināja pāriet no terapeitiskiem pasākumiem uz ķirurģisku iejaukšanos.

Pēc reģionālo, statistisko un citu pētījumu veikšanas, kuriem izmantoja augstākā SS un policijas vadītāja H. Himlera «Nometināšanas štāba» neierobežotos materiālus par agrāro, demogrāfisko un sociālo politiku, K. Meiers 1940. gada aprīlī—maijā iesniedza «Austrumu ģenerālplānu» — «Austrumu apgabalu uzbūves plānošanas pamati».⁶¹

Reiha galvenā drošības pārvalde (RSHA) pēc galīgās uzvaras paredzēja germanizēt Baltijas valstis, Poliju, Baltkrieviju, Bohēmijas un Morāvijas protektorātu, kā arī Rietumukrainu. No 45 miljoniem austrumeiropiešu, kuri 1941./42. gadā dzīvoja šai pusē «vācu nometināšanas austrumrobežai», 31 miljonu bija paredzēti deportēt uz Sibīriju, bet atlikušos 14 miljonus 30 gadu laikā «ievācināt». Uz rietumiem no līnijas Sanktpēterburga—Ladogas ezers—Valdaia augstiene—Brjanska—Dņepras loks bija paredzēti «iekārtot telpu politiskiem mērķiem». Šeit bija iānovieto 4,85 miljoni vāciešu, kuru iekārtošanai bija paredzēti 66,8 miljardi reihsmarku. Bija iecerēts iekārtot 3 «nometināšanas apgabalus» un 36 «nometināšanas atbalsta punktus». Infrastruktūras celtniecības plāni paredzēja pilsētu būvi, satiksmes ceļu būvi, lauku celtniecību, kuras īstenošanai bija paredzēts izmantot tikai 1 miljonu iedzīvotāju, bet lielāko daļu gūt no spaidu darbu nometnēm.⁶²

Vācijas reiha nacionālo politiku Austrumiem 1940. gada 24. vai 25. jūnijā izklāstīja SS reihsfirers H. Himlers savā runā «Dažas domas par atriebšanos ar svešautiešiem Austrumos».⁶³ Šajā slepenajā runā H. Himlers izvirzīja trīs pamatprincipus.

«Apeļoties ar svešautiešiem Austrumos,» teica H. Himlers, «mums jāraugās uz to, lai tiku atzītas un koptas pēc iespējas daudzas tautības... Es gribu ar to teikt, ka mūsu lielākā interese Austrumos ir Austrumu iedzīvotājus nevis apvienot, bet gan, tieši otrādi, sadalīt iespējami daudzās daļās un šķembās.» Šo tautību vidū reiha mērķis ir nevis attīstīt viņu nacionālo kultūru un apziņu, bet tās izšķīdināt neskaitāmās sīkās drumslās. Šo tautu pārstāvji iecerāmi ne augstāk par pilsētu galvām un vietējiem

polīcijas iestāžu vadītājiem. H. Himlers noteica veikt tautu rasisko sijāšanu [*die rassische Siebung*], sākot jau ar bērniem. Visus ebrejus H. Himlers toreiz paredzēja izsūtīt uz Āfriku, bet Austrumu tautu bērniem sniegt viņu rasiskai kvalitātei piemērotu izglītību. «Vienkārša rēķināšana, augstākais līdz 500,» sludināja SS reihsfirers, «uzvārda uzrakstīšana, mācība, ka Dieva bauslis ir būt vāciešiem paklausīgiem un būt godīgiem, čakliem un brašiem. Lasišanu es uzskatu par neobligātu.» Izņemot šīs skolas, Austrumos nedrīkst pastāvēt citas skolas. H. Himlera plāns bija daudz drakoniskāks par A. Rozenberga ieteikumiem, nacistiski nežēlīgāks. Taču H. Himlers uzskatīja, ka viņa plāns salīdzinājumā ar boļševiku cilvēku fiziskās iznīcināšanas plānu ir maigāks un labāks.

1940. gada 30. jūnijā H. Himlers vilcienā no Freiburgas uz Otenerdenu iepazīstināja fireru ar savu 1940. gada 26. jūnijā uzrakstīto Austrumu plānu, kuram punktu pēc punkta Hitlers piekrita.⁶⁴ H. Himlers šeit koriģēja agrākos uzskatus, ka Austrumos un reihā nevar iztikt bez noņemtiem poļu un citiem svešiem laukstrādniekiem, kuri šeit saglabājami, vadoties no saimnieciskiem apsvērumiem. H. Himlers turpretī noteica: «Provinces un zemes tikai tad ir patiesi vācu, ja tās līdz pēdējam vīrietim un pēdējai sievietei — vienalga, kādu stāvoši un nodarbošanos tie ieņemtu, — ir un būs vācu apdzīvotas.»⁶⁵ Zemes ievācināšanu vai vāciskošanu [*Deutschwerdung*] var īstenot, ja tur noņemta vācu vai ģermāņu zemniekus, ja pilsētu iedzīvotāji ir vācieši. Pie tam ir nepieciešams, lai pilsētās noņemtie būtu rasiska un politiska elite.

H. Himlers uzstādīja 5 jautājumus, uz kuriem pats arī atbildēja.

1. Vai muižām jābūt, cik lielām tām jābūt un cik plaši izplatītām? H. Himlers paredzēja, ka sākumā Austrumos jābūt vairāk muižām, lai iekultivētu zemi zemnieku noņemšanai. Daļai zemes jāpaliek muižu īpašumā, arī mežiem. «Tālākā nākotnē vienmēr būs pietiekami daudz dažāda lieluma muižu, un tas nodrošinās pamatu politiskā vadītājslāņa materiālajai eksistencei un tā uzdevumu izpildei.»⁶⁶ Muižās jābūt vācu laukstrādniekiem, jābūt arī iespējai ražas novākšanā izmantot Austrumu viesstrādniekus.

2. Kas notiks ar sveštautiešiem? H. Himlers paredzēja, ka pārejas periodā šiem iedzīvotājiem jā saglabājas, taču, turpinoties vācu kolonizācijai, to paliks arvien mazāk. Ar šo darbaspēku H. Himlers paredzēja uzcelt pilsētas, ciemus, izbūvēt ceļus, nosusināt teritoriju. Pēc šo darbu veikšanas notiks sveštautiešu sijāšana, pie tam 1/8 rasiski tīrāko iedzīvotāju kopā ar ģimenēm

tiks pārcelti uz Vāciju, kur tiks novietoti izklaidus, bet pārējām 7/8 būs jāizceļo uz Austrumiem.

3. Vai vispār būs iespējams nodrošināt vācu laukstrādniekus reiham un Austrumiem? H. Himlers domāja, ka pēc divu gadu obligātā karadienesta vai 4 gadiem SS dienestā 23—25 gadus vecie vācieši jānosūta vācu muižās Austrumos uz 3 līdz 5 gadiem par priekšstrādniekiem. Ja 8—10 gadu laikā šie vācieši būs kļuvuši pietiekami atbildīgi, viņi 28—30 gadu vecumā varēs šeit iegūt kolonistu sētas. Šim procesam jāturpinās tik ilgi, kamēr vācu tauta ir vesela. «Par pilsētu kolonizāciju Austrumos,» atzīmēja H. Himlers, «es izdošu atsevišķas direktīvas.»

4. Kur ņemt darbaspēku? Uz šo jautājumu H. Himlers atbildēja, ka tā netrūks, jo miljoni cilvēku Austrumos gribēs izdzīvot.

5. Kādā veidā izmantot svešu rasu viesstrādniekus? H. Himlers pasludināja «svētu, visiem laikmetiem derīgu likumu» — nav iespējama un ir aizliedzama svešai rasei piederīgo saimnieciska, sabiedriska un miesiska (dzimuma) pielīdzināšana un sajaukšanās ar vāciešiem.

Šeit formulētās direktīvas H. Himlers pasludināja par vispārēju likumu: «Visas šeit par Austrumiem izteiktās domas tādā pašā veidā ir spēkā visās no jauna vācu reiham pievienotās svešu iedzīvotāju apdzīvotās provincēs.»⁶⁷

Strīds par to, vai Austrumu ģenerālplāna pirmo uzmetumu autors bija profesors K. Meiers vai H. Himlers, šķiet mazsvarīgs, jo abi šie autori tikai apkopoja uz papīra Vācijas impērijas mūžsenos sapņus par Austrumu kolonizāciju.

H. Himlera plāni bija Ā. Hitlera plāni. Piecas nedēļas pēc uzbrukuma Polijai Ā. Hitlera parakstīja rīkojumu, ar kuru H. Himleru iecēla par Vācietības stiprināšanas reihskomisāru un uzdeva viņam organizēt vāciešu «atsaukšanu» no aizrobežas, kā arī vāciešu sargāšanu no kaitīgas svešu tautu ietekmes. H. Himleram tika uzdots arī plānot jaunas vācu nometināšanas zonas. Balstoties uz Hitlera-Staļina 1939. gada 23. augusta neuzbrukšanas paktu un tā slepenajiem pielikumiem, jau 1940. gada oktobrī sākās iekaroto Polijas apgabalu «ievācināšanas» programmas īstenošana. Tika izveidoti «reiha apgabals Danciga», «reiha apgabals Pozene» (vēlāk — «Vārtelande»), «nārvaldes iecirknis Katovice» un «nārvaldes iecirknis Čihenava». Šie novadi, kuros toreiz bija 10% vāciešu, tuvākajos 10 gados bija «ievācināmi». 7,8% poļu un 700 000 ebreju no turienes bija jāizdzina un jāaizvieto ar tautvāciešiem no Baltijas, Besarābijas, Bukovinas un citurienes. Šai pārvietošanai bija galvenokārt «tautības politikas» mērķi, kaut arī sava nozīme bija ekonomiskajiem apsvērumiem un varas politiskajiem mērķiem. Jāatceras, ka līdz tam šiem vāciešiem bija

āizliegts atgriezties Vācijā. Nepilna gada laikā pirms Vācijas un Padomju Savienības kara sākuma Rietumpolijā novietoja 370 000 valstsvāciešus un 350 000 tautvāciešus.⁶⁸

Par pirmās kārtas noņemšanas zonu 1940. gada jūnijā—jūlijā ar K. Meiera aktīvu līdzdalību tika noteikts Vārtavas apgabals [*Warthegau*].⁶⁹ Šeit bija paredzēts atjaunot 1914. gada situāciju, deportējot visus ebrejus un 3,4 miljonus poļu. K. Meiers vadījās no H. Himlera 1940. gada jūnija beigās uzrakstītā sacerējuma «Apiešanās ar svešautiešiem Austrumos», kas paredzēja atjaunot vispirms 1914. gada demogrāfisko situāciju. Plāns, kas bija jāisteno sistemātiski [*Zug um Zug*], bija pamatā nākamajiem — otrajam, trešajam un ceturtajam — ģenerālplāniem.

Pirmie politiskie un organizatoriskie «Austrumu ģenerālplāna» meti saskatāmi jau Ā. Hitlera 1939. g. 7. oktobra rīkojumā par vācu tautības stiprināšanu.⁷⁰ Spriežot pēc šī dokumenta noraksta, kas saglabājies NSVSP fondā ar Ā. Hitlera, reihsmaršala H. Gēringa, Valsts kancelejas šefa H. Lammera un Vācijas bruņoto spēku virspavēlnieka galvenā štāba priekšnieka V. Keitela parakstiem, tajā izklāstīta valsts politika attiecībā ar vāciešiem un nevāciešiem Vācijā un Vācijas interešu zonās. Šī rīkojuma ievadā noteikts, ka pēc Versaļas seku novēršanas Eiropā Lielvācijai ir iespēja citur dzīvojošos vāciešus izvietot kā savā telpā, tā arī savu interešu robežās — noņemāt tādā veidā, lai izveidotu labākas robežas starp šīm tautas grupām. Šo uzdevumu īstenošanu Ā. Hitlers uzdeva H. Himleram. Direktīvu trešajā punktā SS reihsfireram bija uzdots «izveidot jaunus vāciešu noņemšanas novadus, sevišķi izvietojot tur repatriējamos valstsvāciešus un tautvāciešus».⁷¹ SS reihsfireram tika uzdots šiem vāciešiem «ierādīt noteiktus apdzīvojamos novadus».

Rīkojuma 2. § tika uzdots repatriējamos vāciešus novietot «agrākajos poļu novados», kuru pārvaldes priekšnieks izpilda SS reihsfirera uzdevumus. Nolūkā šeit radīt «vācu zemniecības jaunveidojumus» bija jāņem vērā arī zemkopības ministra norādījumi, taču SS reihsfirers iekārto šeit «zemes un draudzes tāpat kā parastās biedrības un pastāvošās pārceļotāju sabiedrības».

Direktīvu 6. § finansu ministram bija uzdots piešķirt SS reihsfireram šim nolūkam vajadzīgos līdzekļus.⁷²

Kā redzams no Hitlera partijas arhīva dokumentiem, jau 1939. gada 13. oktobrī drošības policijas un SD šefs R. Heidrihs firera 1939. gada 7. oktobra rīkojumu «Vācu tautības stiprināšanai» nosūtīja četrām augstākajām reiha iestādēm.

Rīkojumā bija uzdots Goteslēfenē (Gdiņā) nodibināt iecelotāju centrāli. Raksturīgi, ka šis rīkojums nosūtīts augstākajam SS un policijas prezidentam Dancigā (Gdaņskā), Dancigas un Rietumprūsijas civilās pārvaldes šefam pie Dancigas un

Rietumprūsijas militārās pavēlniecības, Tautvāciešu starpniecības padomes un Austrumprūsijas provinces virsprezidentam — tātad galvenokārt politiskajai vadībai un drošības dienestam.⁷³

1939. gada 29. decembrī SS reihsfīrers H. Himlers atbildeja uz zemkopības ministra R. V. Darē 1939. gada 16. oktobra vēstuli. Pēc H. Himlera domām, 70 000 vācbaltieši sastāv no 85% pilsētnieku un 15% laucinieku. Atbildot uz R. V. Darē priekšlikumu piešķirt vācu muižniekiem muižas Pomerānijā, H. Himlers rakstīja: «Baltijā pēc 1918. gada latviešu un igauņu valdības atņēma vāciešiem īpašumus, kuri dažkārt bija ļoti lieli. Vairāki īpašumi bija tik lieli, ka šeit mierīgi var runāt par latifundijām. Šīs latifundijas atkal atjaunot uz vācu zemes es uzskatu par neiespējamu.»⁷⁴ Taču H. Himlers piekrita, ka vācu muižnieki, kuri, «neskatoties uz latviešu un igauņu muļķīgo un destruktīvo zemes reformu», saglabāja savas daļu muižas [Resthöfen], ir vērtīgākā vācbaltu daļa. «Cik saprotams, ka es nevaru atjaunot latifundijas, tikpat maz es uzskatu par pareizu šos baltiešus novietot mazās vai līdzīga uzlabota lieluma muižīnās.» Ar valsts sekretāriem H. Baki un Pilikenu jau bija norunāts, ka vācbaltu lauksaimniekus novietos muižās un zemnieku sētās.

«Es ceru,» rakstīja H. Himlers, «baltiešiem jau martā—aprīli galīgi ierādīt muižas un saimniecības. Sajos gadījumos es domāju par muižām un saimniecībām, kas svārstās no 300 morgeniem (76,57 ha) līdz 2000 morgeniem (510,46 ha).» Taču H. Himlers piezīmēja, ka atšķirībā no citiem likumiem zemes galīga sadale vācbaltiešiem notiks pēc kara, atkarībā no tā, kādus upurus karā tie nesīs.

Vācbaltiešu repatriācijas jautājumam pievērsās arī ASV sūtnis Berlīnē M. Lilends. 1940. gada 3. decembra slepenajā ziņojumā ASV valsts sekretāram viņš rakstīja, ka Baltijā, sevišķi Lietuvā, palikušos vāciešus Vācija cenšas pēc iespējas drīzāk nogādāt reihā. «Viņus paredzēts nogādāt reihā anektētajā bijušās Polijas teritorijā,» rakstīja M. Lilends, «un lielāko daļu no viņiem nometināt gar Vislas ieleju.» Jaunais PSRS sūtnis Berlīnē V. Dekanovs paziņojis, ka Molotovs pēc sarunām ar Ribentropu Berlīnē solījis savus pasākumus īstenot ātri un godīgi. «Vācu varas iestādes,» rakstīja M. Lilends, «piekritušas «ģimeņu nešķiršanas» principiem repatriācijas gaitā, kā rezultātā daudzas personas ar rasiski attālu saistību ar Vācijas tiks izvestas no Padomju Savienības kā tautvācieši.»⁷⁵ Ziņojums liecina, ka ASV bija informētas arī par vācu papildrepatriāciju, kas deva iespēju nevāciešiem izceļot no Baltijas.

Reiha galvenās drošības pārvaldes arhīvā saglabājies stingri slepens, tikai dienesta vajadzībām domāts kāda «Mūsu uzticamības vīra ziņojums», kas datēts ar 1941. gada janvāra sākumu un

raksturo Vācijas un PSRS sarunās un nolīgumu sakarā ar vācbaltu papildizceļošanu 1941. gada sākumā. Ziņojumā «Izceļošanas nolīgumi starp Vāciju un Padomju Savienību» autors konstatē, ka vācu iestādes šīm sarunām sāka gatavoties jau 1940. gada jūnijā, bet augustā uzsāka sarunas. Līdz ar līgumu par papildizceļošanu no Latvijas un Igaunijas tās sagatavoja izceļošanas līgumu no Lietuvas, nereguleja agrāko un jauno izceļotāju mantiskos jautājumus. Sarunas skāra arī saimniecisko nolīgumu paplašināšanu un nolīgumu par vācu-padomju robežas galīgu nospraušanu ziemeļos līdz Baltijas jūrai. Jaunais izceļošanas vilnis no Latvijas un Igaunijas tika lēsts uz 6000 cilvēkiem. Pēcizceļošanai bija jānotiek tuvākajos mēnešos vai pat nedēļās. «Līgums nosaka,» rakstīts ziņojumā, «ka Igaunijas un Latvijas valstsvācieši un tautvācieši var izceļot kopā ar viņu tuvākajiem piederīgajiem, arī ja viņi nav vācieši.» Šī paplašinājuma klauzula pavēra dažādas iespējas. Taču padomju iestādes lika lielu svaru uz to, lai turīgie un politiski apgrūtinātie nevācieši obligāti tiktu izslēgti no izceļotāju sarakstiem. «Ar to daudzu no vecās Krievijas iebēgušo «balto», sevišķi baltās armijas virsnieku liktenis, kuri Igaunijā atraduši savu dzimteni, ir apzīmogots,» rakstīja amerikāņu diplomāts.⁷⁶

M. Lilends no Berlīnes arī ziņoja ASV valsts sekretāram, ka Vācijas sūtniecības trijās Baltijas valstīs turpina darboties kā vācu interešu pārstāves, «kamēr netiks likvidētas vācu intereses un līdz 1941. gada pavasarim netiks evakuēti baltieši un tautvācieši. Vācu iestādēm jāsaduras ar daudzām grūtībām un neērtībām, ko rada vietējās amatpersonas un centrālā padomju režīma pārstāvji šo triju republiku galvaspilsētās. Vācieši nav pasargāti no vardarbības, par ko liecina apmēram 170 cilvēku arests Padomju Lietuvā, kuriem bija paredzēta pārceļošana uz Vāciju.»⁷⁷

Bijušais Lielbritānijas sūtnis Latvijā Č. V. Ords 1940. gada 19. decembrī rakstīja E. F. Halifaksam, ka kopš 1919. gada vācu elements Latvijā iedzīvotāju sastāvā pastāvīgi dilis. Sūtnis ziņoja, ka līdz ar vāciešiem Vācija garantē pārvest uz Vāciju 887 satelītus, arī bezpavalstniekus. Pēc Č. V. Orda aprēķina, Latvijā vēlas palikt ap 3000—8000 vāciešu. Sūtnis domāja, ka ar vāciešu izceļošanu Latvija zaudēs daudzus labus speciālistus.⁷⁸

Vāciešu izceļošana no Latvijas notika 1939. gada oktobrī—decembrī un papildu izceļošana — 1941. gada janvārī—maijā. No apmēram 62 000 vācu tautības iedzīvotāju, kuri dzīvoja Latvijā 1935. gadā, 1939. gadā izceļoja 45 559 cilvēki. Par repatriēto īpašumiem Latvijas valsts uzņēmās parādu Vācijai 91,6 milj. latu apmērā. Pēc PSRS un Vācijas 1941. gada 10. janvāra nolīguma Latviju atstāja vēl ap 10 000 cilvēku. Tātad izceļotāju skaitu var vērtēt uz 55 000 cilvēkiem.⁷⁹ A. Švābes rediģētajā enciklopēdijā

rēpatriantu kopskaits vērtēts uz 63 175 cilvēkiem, pie tam vāciešu skaits izceļojušo vidū — uz 49 885 cilvēkiem.⁸⁰ Tāpēc latviešu skaitu, kas pievienojās vāciešiem, pēc šiem datiem jāreķina uz 13 290 cilvēkiem (21,04%).

Par izceļojušo vācbaltiešu izvietojumu «apsolītājā zemē» saglabājies daudz dokumentu, taču vispilnīgākais šķiet 1940. gada 9. jūlijā sastādītais pārskats «Atpakaļ atvesto Baltijas vāciešu ielaidums Vārtavas un Dancigas — Rietumprūsijas reiha novados», kas saglabājies NSVSP arhīvā.⁸¹

«Reihā atpakaļ atvestie vācbaltieši,» rakstīts pārskatā, «vispirms atrada savu pirmo pajumti poļu atbrīvotajos dzīvokļos, slimnīcās un veco ļaužu mitnēs jaunajos vācu austrumapgabalos — Gotenhāfenē, Adlershorstā, Copotā, Olivā, Dancigā, daļa vēlāk Sneiderfilē un parasti privātdzīvokļos Pomerānijas novadā.» Vietējie nacistu partijas vadītāji, augstākie SS vadītāji un policijas priekšnieki Stetinā, Kēnigsbergā, Breslavā, bet sevišķi Pozenē un Dancigā darbojās kā Vāciskuma stiprināšanas reihskomisariāta pilnvarotie. Līdz 1940. gada 1. maijam no Latvijas bija izceļojuši 55 000, bet no Igaunijas — 15 000 vācieši, kopā 70 000 cilvēku. No visiem 71 500 izvietotajiem 48 800 (68,25%) bija noņemti 9 pilsētās — Pozenē, Licmanštatē, Gotenhāfenē, Brombergā u. c.

Kā redzams, lielākā daļa bija noņemti Vārtavas apgabalā, kurš ar H. Himlera rīkojumu bija noteikts par vācbaltiešu noņemšanas apgabalu arī pēc kara.⁸² Par vācbaltiešu noņemšanu atbildīgs bija valsts pārvaldes vadītājs [*Reichsamtsleiter*] Hilgrenfelds.

Pāri par 1600 vācbaltiešu, kuri agrāk bija nodarbojušies ar tirdzniecību un rūpniecību, līdz 1940. gada 1. maijam jau bija pārņēmuši 1350 tirdzniecības uzņēmumus, pirms tam nokārtojot ap 1000 kredita pieprasījumus. Ap 150 tirgotāju un rūpnieku vēl nebija nodarbināti. Iekārtoti ap 1000 patstāvīgi amatnieki, no tiem 198 Pozenē. Ierēdņi nodarbināti dažādās nozarēs, ap 2000 pastā. Daudzi strādnieki iesaistīti kara rūpniecībā.

1. tabula

Latvijas un Igaunijas vācbaltiešu noņemšana ar 1940. gada 1. maiju⁸³

Nometināšanas vieta	Skaits	%
Vārtavas apgabalā	51 000	71,33
Dancigā-Rietumprūsijā	11 000	15,38
Vecajā valstī [<i>Altreich</i>]	1 500	2,10
Vecajā valstī pie radiem	7 000	9,79
Citūr	1 000	1,40
Kopā	71 500	100,00

«Vācu zemniecības jaunveidošana austrumapgabalos,» rakstīts pārskatā, «ir pamatpriekšnoteikums patiesai vācu tautības stiprināšanai, tāpēc šajā jomā cilvēku izlase un zemes sadale jāveic sevišķi pamatīgi un tālredzīgi.»⁸⁴

Vārtavas apgabalā bija izveidotas vairāk par 2000 un Dancigā-Rietumprūsijā 280 vācu zemnieku saimniecības. Akcijas rezultātā Vārtavā vācieši ieņēmuši ap 5% no lauksaimnieciski izmantojamās zemes. Pārvietotajām ģimenēm pirms I pasaules kara Baltijā piederēja pāri par 1 000 000 ha, izceļojot no Latvijas un Igaunijas, viņi atstāja 50 000 ha. Nomelināšanas vietās viņi bija ieguvuši 137 000 ha.

No 896 skolotājiem izmantošanai noderīgi bijuši 600, no kuriem 500 nodrošināti ar darbu.

No 80 zinātniekiem iekārtoti 45, pa lielākajai daļai Pozenes universitātē. Jaunākajiem piešķirtas stipendijas turpmākajām studijām. No 100 arhitektiem darbs ieradīts 76, bet no 340 inženieriem — tikai 190. No 358 ārstiem 201 atradis darbu Vārtavā, 55 — Dancigā-Rietumprūsijā, bet 39 vēl bija bez darba. Darbā iesaistīti 256 juristi. Iebraukuši 358 aptiekāri, no kuriem 108 Baltijā bijušas savas aptiekas. 120 jaunajā vietā strādā kā aptiekāri, 79 — kā līdzstrādnieki, 50 turpina mācības. No 100 mežziņiem 20 nevarēja izmantot, 43 darbs dots Vārtavā, 20 — Dancigā-Rietumprūsijā.

Sevišķi apmierināta Himlera iestāde bija ar vācbaltiešu «politisko iekļaušanos» [*politische Eingliederung*]. «Pāri par 1000 vācbaltiešu,» teikts ziņojumā, «brīvprātīgi iestājas armijā vai ieroču SS vienībās. Lielākā daļa vācbaltiešu jauniešu un meiteņu pieder Hitlera jaunatnes organizācijai [*Hitler-Jugend*]. Daudzi ieceļotāji iekļāvušies SA un SS.»⁸⁵

Bija vērojami reiha iestāžu mēģinājumi pielabināties vācbaltiešiem. Saprotais, ka daudziem no viņiem šķiršanās no Baltijas sagādāja morālas un materiālas neērtības, kā rezultātā viņi «apsolitajā zemē» jutās slikti. Tāpēc J. Gebelsa Tautas izglītības un propagandas ministrija 1939. gada 16. decembrī griezās pie Valsts kancelejas šefa H. Lammera ar speciālu vēstuli. Tajā atzīmēts, ka vācbaltieši, sekojot firera 1939. gada 6. oktobra aicinājumam, līdz 15. decembrim veikuši pārcelšanās pirmo posmu. «Viņi ir nonākuši reihā ar lielām cerībām,» rakstīts vēstulē, «un ir gatavi kļūt par pionieriem vācu dzīves telpā Austrumos, līdzīgi kā viņi veikuši šo misiju līdz šim Baltijas zemēs.»⁸⁶ Tāpēc Baltijas vāciešu izceļošana ir tikai neliela daļa kopējā pārceļošanas akcijā, tās sākums. Ministrija ieteica, lai firers radiatorunā apsveiktu vācbaltiešus jaunajā dzimtenē sakarā ar Ziemassvētkiem.

Savā 1939. gada 16. oktobra rakstā H. Himleram Vācijas zemkopības ministrs R. V. Darē iedalīja no Latvijas un Igaunijas izceļojušos vācbaltiešus trijās grupās:

1) vācbaltieši, kuri, neskatoties uz latviešu un igauņu zemes reformu, saglabājuši saimniecību paliekas [Resthof];

2) Krievijas vācieši, kuri ieceļojuši pēc krievu-japāņu kara;

3) tautvācieši.

Pēc šo grupu analīzes R. V. Darē rakstīja: «Es lieku priekšā vāciešus no muižu daļām (1. grupa) tūlīt novietot pietiekamās dzimtmuižās, kuras viņiem un viņu pēcnācējiem nodrošinātu cilvēka cienīgu eksistenci... Mana priekšlikuma praktisko īstenošanu es ar savu ministriju varu veikt īsā laikā, ja man tiktu radīti priekšnosacījumi. Es lūdzu lēmumu.»⁸⁷

Izceļojušie vācbaltieši bija pakļauti nacistu slepeno dienestu pārbaudei un uzraudzībai. 1941. gada 24. aprīļa apkārtrakstā vācbaltiešu nomētīnājuma vietu slepenpolicijas nodaļām Reiha galvenās drošības pārvaldes priekšnieks V. Sellenbergs rakstīja, ka no Latvijas un Igaunijas reiha robežās nonākuši arī neuzticami elementi. Pirms to pārvietošanas uz Vāciju jāveic nopietna policijas pārbaude. Šo darbu veicot, jāizšķir šādas personu grupas — pārceļotāji un bēgļi. Pie pirmās grupas pieder tautvācieši, kuri jaunajās vietās nonākuši pirmās pārceļošanas laikā. Šos vāciešus, kuri jau transportēšanas laikā labi izturējušies, tūlīt jānosūta uz tautvāciešu centrāli Licmanštatē, kur noformējama viņu ieceļošana Vācijā. Par bēgļiem uzskatāmi valstsvācieši, kuri bez sevišķa nolūka nav piedalījušies pirmajā izceļošanā un tikai tagad pieteikušies izceļot. Otrkārt, pie bēgļiem pieder tautvācieši, kuri dzīvo jauktās laulībās ar latviešiem vai igauņiem un uz šī pamata repatriējušies. Treškārt, pie bēgļiem pieder igauņi vai latvieši, kuri bēguši no padomju režīma un pievienojušies repatriantu transportam. «Esmu devis rīkojumu tautvāciešu centrālei Berlīnē,» rakstīja V. Sellenbergs, «lai neviens bēglis netiktu izlaists no nometnes, pirms policija viņu nav pārbaudījusi.»⁸⁸ Par šīs pārbaudes rezultātiem, kas attiecas uz 1941. gada izceļošanas akciju un kura, bez šaubām, daudziem repatriantiem bija sāpīga un kopumā noteica vācbaltiešu stāvokli līdz kara beigām, speciālu pētījumu veic K. Kangeris Zviedrijā.

Izpildot Molotova-Ribentropa 1939. gada 23. augusta slepeno nolīgumu par iespaida sfēru sadalīšanu, 1940. gada jūnijā sākās neprovocētais PSRS iebrukums Baltijā. Latvijā ievestais karaspēks bija piecas līdz septiņas reizes lielāks par Latvijas mierlaika armiju. Tas liecināja, ka šis karaspēks nav domāts tikai Latvijas okupācijai, bet tā mērķi ir daudz tālejošāki.

Ziņojuma noslēgumā par PSRS rīcību Latvijas okupācijā Vācijas sūtņi Rīgā U. fon Koce 1940. gada 21. jūnijā rakstīja: «Katra nākošā karaspēka daļa ir tik liela, ka parādījušās baumas par Krievijas tālu ejošiem kareivīgajiem nodomiem — nevar stā-

dities priekšā tik stipras okupācijas nepieciešamību, lai pakļautu Latviju. Es domāju, ka Krievijas pasākumi spēlēja lomu pārdomās par Vāciju un tai atklāti stāvošām iespējām, ka krievu nodomiem nav tikai defensīvs raksturs.»⁸⁹

U. fon Koce kļūdījās, domādams, ka PSRS karaspēka ieviešana Baltijā vērsta tikai pret Vāciju. Tāpat kā 1919. gadā, tas bija «proletariāta apbruņotās dūres» vēziens pret «sapuvušo Rietumu imperiālismu».

1940. gada 23. jūlijā Tautas izglītības un propagandas reihministrs J. Gebelss ierakstīja savā dienasgrāmatā: «Lietuva, Latvija un Igaunija ir pārgājušas Padomju Savienībā, pareizāk, tikušas nodotas (Padomju Savienībai). Tā ir mūsu samaksa Krievijai par neitralitāti.»⁹⁰ Taču šī samaksa mainīja ģeopolitisko situāciju par sliktu Vācijai.

1940. gada 2. oktobrī Vācijas drošības policijas un SD šefs R. Heidrihs sagatavoja reihā ārlietu ministram J. fon Ribentropam 23 mašīnraksta lappuses lielu ziņojumu par «politiskiem pārveidojumiem Baltijas telpā», kurā rakstīja: «Vācijai krievu iespēšanās Baltijas telpā nozīmē kundzības zaudēšanu Baltijas jūrā, kas zaudē «vācu jūras» raksturu, un krievu varas izlaušanos pie vācu jūras un zemes robežu izšķirošiem centriem.»⁹¹

1940. gada 3. decembrī ASV pilnvarotais lietvedis Berlīnē M. Lelands uzrakstīja slepenu ziņojumu ASV Valsts departamenta Eiropas nodaļas vadītājam L. V. Hendersonam «Stāvoklis okupētajās Baltijas valstīs».⁹² Šis ziņojums, kā rakstīja M. Lelands, ASV sūtniecības darbinieki bija tikko ieguvuši no vācu diplomātu aprindām, kuras ieinteresētas Baltijas valstīs. Taču, tā kā šī informācija ir nelabvēlīga Padomju Savienībai, iespējams, ka tā ir Vācijas drošības dienesta (SD) organizēta informācijas noplūde nolūkā vājināt padomju pozīcijas Baltijā. Ziņojums skar kādus septiņus jautājumus, pie tam jūtama M. Lelanda kritiskā nostāja pret dažiem vācu diplomātu informācijas aspektiem.

«Ir sagaidāms,» rakstīja M. Lelands, «ka padomju varas iestādes ķersies pie masu deportācijas no Lietuvas un citām Baltijas valstīm, līdzko būs realizēta vāciešu repatriācijas programma.»

Pēc Hitlera-Staļina pakta noslēgšanas 1939. gada 23. augustā abu diktatoru mīlestība bija uzziedējusi jo koši. Staļins jau tūlīt pēc līguma noslēgšanas Maskavā bija uzsaucis tostū par Hitleru, apgalvodams, ka viņš zinot, cik ļoti vācu tauta Hitleru mīl. Viņi apmainījās ar slepenām dienestu un apsveikuma telegrammām jau kopš 1938. gada 20. augusta. Staļins bija solījis un arī sniedza milzīgu saimniecisku palīdzību Vācijai, kura tika izmantota Hitlera cīņai pret «sapuvušo Rietumu imperiālismu» — visupirms pret Franciju un Angliju. Vācijas Ārlietu ministrijas arhīvā saglabājušies noligumi par PSRS preču piegādēm nacistiskajai

Vācijai, kas spilgti izgaismo šī paktā mazāk analizēto saimniecisko pusi.

PSRS piegādāja Vācijai kara materiālus un milzum daudz citu preču. Spriežot pēc Vācijas Ārlietu ministrijas arhīva materiāliem, laikā no 1940. gada 11. februāra līdz 1941. gada 11. februārim PSRS bija apņēmusies piegādāt Vācijai gandrīz miljonu tonnu labības, 18 miljonus kubikmetru koksnes, ap 250 000 t kokvilnas, gandrīz 700 000 t dažādas degvielas, ieskaitot 196 000 t lidmašīnu benzīna. Pēdējo Hitlera armija izmantoja Francijas, Anglijas un citu valstu bombardēšanai norīkotajām lidmašīnām. Pie stratēģiskajām izejvielām jāpieskaita 100 000 t dzelzsrūdas, 25 000 t hroma rūdas, 100 000 t mangāna rūdas, 200 000 t jēldzelzs, 2192 kg platīna, 48 kg irīdija. Vācijas Ārlietu ministrijas arhīvā saglabājusies Tirdzniecības departamenta nodaļas vadītāja K. Snurres parakstīta izziņa par izpildītajām piegādēm, kas liecina, ka Vācija līdz 1941. gada 15. maijam saņēmusi 632 000 t (67,6%) labības, 23 500 t (25,7%) kokvilnas, 58 000 t (58%) mangāna rūdas, 900 kg (41,5%) platīna un vēl daudz kā cita.

Vienlaikus Vācija uzmanīgi sekoja Padomju Savienības rīcībai. Ticamas ziņas Berlīnei piegādāja PSRS sūtniecības darbinieks Kabulovs ar segvārdu Pēteris, Filīpovs un citi. Šajā darbā iesaistījās arī Latvijas militārais atašējs A. Plensners, izceļojušais Letas darbinieks E. Treigūts, pat sūtnis E. Krieviņš un citi. Vācija sākotnēji uzskatīja, ka Sarkanā armija koncentrējas Baltijā un Polijā, lai Vācijas uzvaras rezultātā kopā ar to dotos tālāk uz rietumiem un ievāktu Hitlera armijas nopelnīto «ražu» Rietumu imperiālisma zemēs. Tā domāja vācu izlūki, kuri zināja, ka Sarkanajai armijai izdalītas Francijas, Anglijas, Beļģijas, Holandes, Dānijas topogrāfiskās kartes, lai labi zinātu, kurp soļot. Taču Vācijas ģenerālstābs nebija isti pārliecināts par šiem Sarkanās armijas nodomiem.

Vācijas Ārlietu ministrijas Politiskajā arhīvā Bonnā ārlietu ministra J. fon Ribentropa kancelejas materiālos saglabājusies slepena lieta — «Armijas virspavēlniecības ziņojumi reihā vadībai par Padomju Krievijas armijas izvēršanos pret Vāciju 1941. gadā». Tajā ziņots, ka krievu karavīri un lidmašīnas tikai 1941. gada aprīlī 16 reizes pārkāpušas vācu-padomju robežu, kas saskaņā ar 1939. gada 28. septembra Hitlera-Staļina līgumu gāja no Baltijas cauri Polijai. Pēc vācu izlūkdienesta vērtējuma tas liecināja, ka Sarkanā armija intensīvi izlūko Vācijas karaspēka koncentrēšanos Padomju Savienības pierobežā. 1941. gada maijā jau bijuši 29 šādi robežas pārkāpumi. Izlūkošanas rezultāti bija pretrunīgi. Arī Vācija izlūkoja Sarkanās armijas koncentrēšanos Vācijas jaunajā pierobežā. 1941. gada 11. jūnijā ģenerālfeldmaršals V. Keitels pat ziņoja Vācijas valdībai, ka Padomju Savienība gatavojas sākt

karu. Savus secinājumus viņš pamatoja ar tabulu, kurā atspoguļojās skaitļi par Sarkanās armijas koncentrēšanos Vācijas pierobežā. Vācijas armijas virspavēlniecība rēķināja, ka Sarkanajā armijā 1941. gada sākumā bija 230 divīziju (padomju autori min skaitļi 231).

2. tabula

Sarkanās armijas koncentrācija
Vācijas pierobežā 1939.—1941. g.

Gads un datums	Divīziju skaits	% no Sarkanās armijas divīziju kopskaita
1939. g. 1. septembrī	65	28,3
1940. g. 1. maijā	105	46,1
1941. g. 1. maijā	158	68,7

Tātad Sarkanās armijas divīziju skaits nepilnu divu gadu laikā bija palielinājies turpat 2,5 reizes.

Tātad, ja PSRS rietumu pierobežā atradās 2/3 Sarkanās armijas divīziju, lielākā daļa tanku un aviācijas, droši jāsecina, ka Padomju Savienība bija karam sagatavojusies — vai nu lai uzbruktu, vai kopā ar Hitleru dotos uz Rietumiem, vai aizstāvētos. Vēstures pētījumi sen apgāzuši padomju vēsturnieku izslavēto tēzi par Vācijas uzbrukuma pēkšņumu. Taču atklājas arvien jauni materiāli. Tā Lielbritānijas ārlietu ministrs A. Idens 1941. gada 6. janvārī rakstīja sūtnim S. Kripsam Maskavā, ka viņš brīdinājis PSRS sūtni I. Maiski Londonā, ka Vācija var uzbrukt PSRS. Maiskis atbildējis, ka Sarkanā armija tādā gadījumā gatava cīnīties tikpat varonīgi kā 1940. gada septembrī.⁹³

3. ATKAL ZEM NAGLOTĀ PAPEŽA

Vēl 1939. gada beigās Ā. Hitlers plānoja uzsākt karadarbību pret Padomju Savienību tikai pēc Rietumvalstu sakāves. «Tagad Krievijai ir tālejoši plāni savu pozīciju nostiprināšanai, pirmām kārtām Baltijas jūrā,» teica Ā. Hitlers 1939. gada 23. novembrī sarunā ar Vācijas augstākajiem militārajiem vadītājiem. «Mēs varam uzbrukt Krievijai, kad būsīm brīvi rietumos.» Taču jau 1941. gada 30. aprīļa sevišķi slepenajā direktīvā tika paziņots, ka Hitlers galīgi izlēmis uzbrukt Krievijai.⁹⁴

Lai iekarotu «dzīves telpu» Austrumos un īstenotu Hitlera 1940. gada 18. decembra direktīvu Nr. 21, ko bija uzrakstījis ģenerālis V. Varlimonts, 1941. gada 22. jūnijā Vācija uzbruka PSRS. Ā. Hitlers nebija politiski un militāri izglītots, tāpēc viņš,

neskatoties uz sūtņa V. fon der Sulenburga, militārā atašeja Maskavā ģenerāļa E. Kestringa un valsts sekretāra E. fon Veiczekera brīdinājumiem, uzsāka karadarbību tikai ar 152 divīzijām, kurās ietilpa ap 3 milj. cilvēku. Vāciju atbalstīja Somija, Ungārija, Rumānija, Slovākija, Itālija. Japāna 1941. gada 13. aprīlī bija noslēgusi ar PSRS neitralitātes paktu. Armiju grupu «Ziemeļi» [Nord] komandēja ģenerālfeldmaršals V. fon Lēbs, armiju grupu «Centrs» [Mitte] — ģenerālfeldmaršals E. fon Boks un armiju grupu «Dienvidi» [Süd] — ģenerālfeldmaršals G. Rundštets. Uzbrukumā piedalījās divas gaisa flotes, kuras komandēja ģenerālfeldmaršals A. Keselrings. Saskaņā ar Barbarosas plānu [Fall «Barbarossa»] Vācijas armijai bija četri galvenie mērķi. 1. Izņīcināt Sarkan armiju Rietumkrievijā. 2. Sasniegt līniju Arhangeļska—Maskava—Astrahaņa. 3. Pēc padomju aviācijas iznīcināšanas izpostīt Urālu rūpniecību. 4. Ieņemt teritoriju no Baltijas jūras līdz Karpatiem. Jau pirmo mērķi īstenot neizdevās. Kaut arī kaujā pie Minskas Vācija saņēma gūstā 348 000 sarkanarmiešu, bet kaujā par Kijevu — 665 000 kareivjus un virsniekus, Sarkanā armija palika neiznīcināta. Līnija Arhangeļska—Maskava—Astrahaņa netika sasniegta. Urālu rūpniecība netika iznīcināta. Taču Baltija tika okupēta.

Kaut arī Igaunijas sūtnis pēc Vācijas iebrukuma Latvijā rakstīja Anglijas valdībai, ka Igaunijas stāvoklis ar šo okupāciju nemainās, starptautiskie eksperti 1943. gadā uzskatīja, ka PSRS okupācija 1940. gadā bija *occupation bellicare*, bet vācu okupācija 1941. gadā — *occupation pacifice*.⁹⁵ Taču, kad sūtnis K. Zariņš 1943. gada 19. februārī atgādināja, ka Latvija nav vis pievienota PSRS, bet gan okupēta ar varu, Anglijas Ārlietu ministrija uz ziņojuma uzlika rezolūciju «Šajā gadījumā neko nav iespējams darīt, lai labotu kļūdu».⁹⁶

Savukārt Vācija konsekventi uzskatīja Baltiju par iekarotu teritoriju.

Jau 1941. gada 13. martā V. Keitels bija izdevis «Direktīvas Nr. 21 norādījumus speciālajos novados», kurā bija paredzēts iekarotajiem apgabaliem frontes aizmugurē piešķirt politisku pašpārvaldi, kam jāatbilst vācu tautas interesēm. Šo iekaroto zemju «politiskā pārvalde piekrit reihskomisāriem, kuri saņem direktīvas no fīrera».⁹⁷ Interesanti, ka tika pausts uzskats, ka ir psiholoģiski nepareizi vācu priekšniekus saukt par komisāriem. A. Rozenbergs apgalvus ieteica saukt par ģenerālprotektorātiem, bet pārvaldniekus — par «zemes vadītājiem».

Jau 1941. gada 2. aprīļa memorandā par attieksmi pret PSRS un Baltiju A. Rozenbergs paredzēja, ka Igaunijai, Latvijai un Lietuvai «jāklūst par vāciešu nomētāšanas apgabalu, nākotnē asimilējot rasiski noderīgos iedzīvotājus».⁹⁸

«Es ieceļu reihisleiteru Alfrēdu Rozenbergu,» teikts Ā. Hitlera 1940. gada 20. aprīļa pavēlē, «par manu pilnvaroto Austrumeiropas telpas centrālai izstrādei.»⁹⁹ 1940. gada aprīlī A. Rozenbergs arī saņēma Ā. Hitlera sevišķi slepeno uzdevumu izstrādāt «Austrumeiropas telpas pārvaldes plānu».¹⁰⁰

Alfrēds Rozenbergs bija Baltijas vācietis — Tallinas tirgotāju ģimenes atvase. No 1910. gada studējis arhitektūru Rīgas Politehniskajā institūtā. 1915. gadā kopā ar augstskolu evakuējies uz Maskavu. 1917. gadā A. Rozenbergs atgriezās Tallinā, no turienes 1918. gadā pārcēlās uz pastāvīgu dzīvi Minhenē, drīz vien aktīvi iesaistījās nacistiskajā partijā, kļuva par Ā. Hitlera padomdevēju Austrumu jautājumā, partijas teorētiķi un vienu no galvenajiem funkcionāriem ārpolitikā.

Diezgan negatīvi A. Rozenberga aktīvo izvirzīšanos vērtēja J. Gebelss. 1941. gada 9. maijā savā dienasgrāmatā viņš ierakstīja: «Rozenbergs saņēmis no firera uzdevumu Austrumu jautājumā. Tas nebūs prāta darbs. Viņš spēi tikai teoretizēt, bet ne organizēt.» Pēc pāris nedēļām — 23. maijā — ieraksts: «Kohs no Austrumprūsijas ziņo par Austrumu jautājumu. Viņam jābrauc uz M[insku], Sikadancam — uz U[krainu]. Es baidos no Rozenberga un Sikadanca. Tie ir tikai doktrināri.»¹⁰¹ Tomēr tieši A. Rozenbergam uzdeva vadīt Okupēto Austrumu apgabalu lietu ministriju [*Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete*, turpmāk arī Ostministrija, Austrumu ministrija].

1941. gada 23. aprīlī A. Rozenbergs uzdeva «agrāko Igaunijas, Latvijas un Lietuvas republiku un Baltkrievijas apgabala telpas jautājumu centrālo apstrādi» H. Lozem, kurš atšķirībā no A. Rozenberga nebija personība un dinamisks vadītājs. Instrukcijā reihskomisāram Ostlandē 1941. gada 8. maijā A. Rozenbergs rakstīja: «Igaunijas, Latvijas, Lietuvas un Baltkrievijas reihskomisāra darbības mērķim jābūt centieniem radīt vācu protektorāta formas un pēc tam, ģermanizējot rasu ziņā derīgos elementus, konsolidējot ģermāņu tautas un nevēlamos izsūtot, pārveidot šo apgabalu par Lielvācijas impērijas daļu. Baltijas jūrai jāklūst par vācu iekšējo jūru Lielvācijas aizsardzībā. ... Izsūtot [uz Krieviju], jāņem vērā, ka 50% igauņu tautas ir stipri ģermanizēti ar dāņu, vācu un zviedru asiņu piejaukumu, un to var uzskatīt par radniecīgu tautu. Latvijā asimilācijai derīgā daļa ir daudz ierobežotāka nekā Igaunijā. Seit jāreķinās ar spēcīgu pretdarbību un jāparedz daudz lielāka izsūtīšana. Lietuvā jāreķinās ar analogisku attīstību, jo uz turieni novirzītajiem valstsvāciešiem vislielākā mērā jāvirza ģermanizācija (uz Austrumprūsijas robežas).»¹⁰²

Vācijas sākotnējie plāni Austrumeiropā, arī Baltijā un Latvijā, pēc Vācijas un Padomju Savienības kara visai precīzi izklāstīti

A. Rozenberga 1941. gada 20. jūnija slepenajā runā Berlīnē, pie kuras jāapstājas sīkāk. Šī runa par okupācijas politiku un problēmām figurēja Nirnbergas tribunāla apsūdzības aktā pret A. Rozenbergu.¹⁰³

A. Rozenbergs konstatēja, ka attiecībā uz padomju impērijas tālāko likteni Vācijā pastāvēja dažādas koncepcijas, kas paredzēja Padomju Savienību no Vācijas valsts politikas objekta pārvērst par tās subjektu. Bija priekšlikumi atjaunot Krievijas nacionālo valsti, to eiropeizēt, pārpludināt ar vāciešiem un pārvācot Krievijas valdību, kā tas bija sācies Pētera I laikā. Taču tāda Krievija 50 gadus pēc kara varētu radīt jaunus konfliktus, jo šī valsts atkal sāktu pieprasīt Baltiju, Dardanelus, Persijas jūras līci, atkal apdraudot Vāciju. Tāpēc A. Rozenbergs noraidīja Krievijas atjaunošanu kā paredzamā kara mērķi.¹⁰⁴

«Mūsu politikas uzdevums,» teica A. Rozenbergs, «gudrās un mērķtiecīgās formās atkal atjaunot visu šo tautu brīvības centienus un tos ievirzīt noteiktā valstiskā formā, t. i., no Padomju Savienības milzu teritorijas organiski izgriezt valstiskus veidojumus un tos uzcelt pret Maskavu, lai vācu valsti nākamajos gados atbrīvotu no austrumu spiediena.»¹⁰⁵ Šinī nolūkā A. Rozenbergs paredzēja Austrumeiropā un Ziemeļeiropā izveidot četrus valstu blokus, kas pārbīdītu Eiropu tālu uz austrumiem. Šie valstu bloki būtu: Lielsomija, Baltijas zeme, Ukraina un Kaukāzs. Runājot par Baltiju, A. Rozenbergs atzīmēja, ka tā kādreiz bija vecākā vācu kolonija ar nelielu vācu kārtu, kuras labākā daļa vēlāk daļēji aizgājusi uz Krieviju, tās galmu, tur pārkrievojusies, taču centusies novērst vācu vajāšanas sliktākos variantus Krievijā. Taču Baltijas tautas nekad nav kļuvušas krieviskas un pie pirmās iespējas savus skatus vērsīs uz Rietumiem.

«Katrā gadījumā,» teica A. Rozenbergs, «viss šis apgabals jāizgriež no Padomju Savienības nolūkā — tā tālākais liktenis vēl nav apspriests — šo novadu nostādīt vistuvākās attiecībās ar vācu valsti. Vai šeit būs iespējama pārvācošana kolonizācijas ceļā, pie tam vai šī kara zaldāti un senie Baltijas cīnītāji šeit saņems savas muižas, tas vēl ir nākotnes jautājums.»¹⁰⁶ A. Rozenbergs uzskatīja, ka vācu darba rezultātā bijušajā Padomju Savienības teritorijā līdz pat Melnajai jūrai zeme ir «kļuvusi par vācu nacionālo īpašumu [*deutsches Nationaleigentum*], neskatoties uz agrākajiem individuālajiem īpašniekiem».¹⁰⁷ Kā viņi saņems kompensāciju, par to tagad nav jārunā, taču kompensācija notiks, radot tai tiesiskos pamatus. «Es lūdzu arī,» teica A. Rozenbergs, «par šo jautājumu neizteikties, līdz radīsies politiska iespēja, tikai pienemt zināšanai.»

Runājot par Baltijas nākamo pārvaldi, A. Rozenbergs teica, ka «tās pilnīga izveide ir gadsimtu uzdevums». «Runa ir par

triju milzīgu valsts veidojumu dibināšanu, katru pēc saviem likumiem: Baltijas zemi (vispirms) protektorāta formā, Ukrainu kā nacionālvalsti un Kaukāzu kā federatīvu valsti. Katrā no šiem apgabaliem nepieciešama atšķirīga pieeja tautu psiholoģijai. Krievija ar šiem trim valstu blokiem tiks norobežota no rietumiem, bet pret austrumiem brīva savas tautas attīstībā bez jebkādiem eiropeizācijas spaidiem.»¹⁰⁸ Tātad A. Rozenbergs plānoja nomainīt Krievijas virzību uz Rietumiem ar virzību uz Austrumiem. Baltijā A. Rozenbergs bija iecerējis izveidot trīs zemes virspārvaldes, kas atšķirtu to no Baltkrievijas, kura saņemtu ģenerālkomisariāta statusu.¹⁰⁹ «Baltijas reihskomisariāts,» teica A. Rozenbergs, «sastāvēs no četriem ģenerālkomisariātiem, kuri tiks atbilstoši sīkāk sadalīti.» Baltijas robežai bija jāsākas uz rietumiem no Ļeņingradas, dienvidos no Gatčinas, jāiet uz Ilmeņa ezeru un tad uz dienvidiem 250 km no Maskavas līdz Ukrainas robežai. «Robežas ir novilkta tālāk uz austrumiem,» teica A. Rozenbergs, «no vienas puses, tāpēc, ka šajos novados dzīvo daļa seno igauņu un latviešu, no otras puses, tāpēc ka būtu gudri, ja mēs Rietumbaltijā plānotu spēcīgu ģermanizēšanu un asiņu atsvaidzināšanu, šeit starp Igauniju un Krieviju radītu nometināšanas apgabalu igauņiem un latviešiem, kuri centīgi izpilda savus pienākumus un kuri ar Vāciju saistīti ar savām dzīves interesēm, jo katrs uzbrukums no Krievijas puses būtu saistīts ar viņu bojāeju.»¹¹⁰ Baltijas reihskomisariātā paredzēts ietvert 550 000 km² ar 15,3 miljoniem iedzīvotāju. Šis novads kādreiz varētu iegūt autonomiju.

Vadoties no Vācijas politikas galamērķiem dažādos Austrumu novados, bija plānota atšķirīga politiskā brīvība. «Tai laikā, kad Baltijā nevar atļaut nekādu politisku grupu darbību, Ukrainā, ja notikumī atļaus, vēlāk varēs veicināt politisku valsts partiju darbību, Krievijā nevarēsīm ciest nevienu politisku partiju, turpretī Kaukāzā varēs ļaut veidoties vairākiem vispārējiem politiskiem grupējumiem.»¹¹¹

«Galvenais teorētiskis» Baltijas jautājuma «galīgajā izlemšanā» A. Rozenbergs stingri balstījās uz Ā. Hitlera tēzi par Austrumeiropu kā vāciešu dzīves telpu nākotnē. A. Rozenbergs īpaši akcentēja, ka «Baltijas zemei ir paredzēts kļūt par vācu apmešanās zemi».¹¹²

Baltijas zemes [*Baltenland*] statusu Ā. Hitlers pamatos noteica apsīdē ar 5 augstākajiem reihā vadītājiem 1941. gada 16. jūlijā Berlīnē. Šajā apsīdē pie Hitlera, kurā piedalījās A. Rozenbergs, Valsts kancelejas šefs H. Lammers, feldmaršals V. Keitels, reihmaršals H. Gērings un NSVSP kancelejas vadītāis M. Bormans, Ā. Hitlers uzsvēra: «... visai Baltijas zemei jāklūst par reihā apgabalu.» Šajā apsīdē tika izlemts Dr. Oto Dreksleru nosūtīt

par Latvijas ģenerālkomisāru, bet pašu Baltijas zemi [Balttenland] nosaukt par Ostlandi.¹¹³ Tas atbilda arī A. Rozenberga plāniem, kurš uzskatīja, ka Baltijai jābūt apmēram tikpat lielai kā Ukrainai. Ā. Hitlers arī kategoriski norādīja: «Dzelzs likums ir un paliek: nekad nedrīkst atļaut, ka kāds cits tiktu apbruņots, izņemot vāciešus.» Nepārprotami tika paziņots, ka «mēs paši šos apgabalus nekad vairs neatbrīvosim, tur tiks īstenots «galīgais nokārtojums», respektīvi, «nošaušanas, personu pārvietošana utt.» Vienlaikus Ā. Hitlers noteica okupācijas varai tēlot brīvības nesējus.¹¹⁴ 1941. gada 16. jūlija apspriedē Ā. Hitlers ciniski runāja par «lielās kūkas» sadalīšanu atbilstoši Vācijas vajadzībām: valdīt, pārvaldīt un izmantot, nosūtot uz Vāciju.¹¹⁵

Pēc Vācijas un Padomju Savienības kara sākuma Vācijas Ārlietu ministrijas speciālā komanda [*Sonderkommando Auswärtiges Amt*] devās uz Baltiju un 1941. gada 27. jūnijā sasniedza Daugāvpili. No Daugāvpils tā izbrauca uz Kauņu, Bausku, Viļņu, Rīgu, Pleskavu, Tartu, Tallinu, Narvu, Valku, tādējādi tūlīt pēc vācu armijas ienākšanas, apsekojot Baltijas valstis un pēc tam virzoties uz Ļeņingradu. Mūsu rīcībā pašreiz nav šīs speciālās komandas darba plāna, taču, cik redzams no saglabājušies nodaļas darba pārskatiem, tā vispirms apsekoja bijušās iestādes un savāca Vāciju interesējošos dokumentus. Piemēram, Rīgā komanda pārmeklēja bijušo Latvijas Ārlietu ministriju, bijušās padomju, angļu, beļģu sūtniecības, Grieķijas ģenerālkonsulātu, prezidenta pili un Rundāles pili. Vairākas iestādes pārmeklētas Daugāvpilī, Jelgavā un Liepājā, bet bez rezultātiem.¹¹⁶ Sevišķi svarīgus materiālus par PSRS okupācijas varas un kompartijas plāniem atrada PSRS karaskolā Antkalnos pie Viļņas. Kopā, spriežot pēc publicētajiem sarakstiem, iegūts daudz dokumentālo materiālu, sevišķi Igaunijā, kur izdevās atrast Igaunijas Ārlietu ministrijas slepeno arhīvu.¹¹⁷ Komanda veica arī fotografēšanu un vāca fotodokumentus, materiālus par saimniecisko stāvokli, sevišķi par lauksaimniecību. Spriežot pēc publicētajiem ziņojumiem, speciālā komanda vāca materiālus arī par iedzīvotāju rasisko sastāvu. Pārskatā publicēts speciāls aperējums «Igaunu rasiskais tēls».¹¹⁸ Tajā atzīmēts, ka jau vācu armija konstatējusi, ka Igaunijā ir ārkārtīgi daudz liela auguma blondu cilvēku ar zilām acīm, kas rada iespaidu, ka šeit dzīvo ziemeļu tauta. Pretēji Latvijai šeit daudzi griezušies pie vāciešiem un lūguši atļauju brīvprātīgi cīnīties pret bolševikiem. Speciālā komanda igauņu rasiskā stāvokļa noteikšanai izmantojusi Johana Aula darbu «Antropoloģiskie pētījumi Igaunijā», kur apsekoti ap 150 000 cilvēku. Vīriešu vidējais augums igauņiem esot 173,03 cm, kas ir lielākais garums Eiropā. 89,3% igauņu esot gaišām acīm. Ap 25% igauņu piederot pie ziemeļu rases, 28,7% — pie igauņu rases un 32,4% esot jaukts

tips. Tikai austrumos, sevišķi ap Pečoriem, Austrumbaltijas tips sastādot vairāk par 50%. Komanda secināja, ka igauņi ir pārsvarā ģermāņu tauta,¹¹⁹ kas jāievēro, īstenojot rasu politiku.

Tūlīt pēc tam, kad Vācijas karaspēks ieņēma Igauniju, Latviju un Lietuvu, šeit ieradās rasu mācības speciālisti, dzīves telpas pētītāji, ministriju ierēdņi un virsnieki, kuri iekarotajos apgabalos veica savus pētījumus un par to rezultātiem ziņoja reihskomisāram Rīgā H. Lozem. H. Loze materiālus tālāk nodeva Okupēto Austrumu apgabalu lietu ministrijai Berlīnē.

Ar 1941. gada 17. jūlija pavēles 4. § A. Rozenbergs par Ostlandes reihskomisāru iecēla NSVSP novada organizācijas vadītāju, provinces (zemes) virspresidentu ģenerāli H. Lozi.¹²⁰

Pēc likumā paredzēto 50 gadu notecēšanas 1980. gada janvārī publiskai izmantošanai tika nodotas ASV Valsts departamenta lietas par 1939.—1941. gadu. No šiem materiāliem redzams, ka Latvijas sūtnis Vašingtonā Dr. A. Bilmanis 1941. gada 16. augustā nosūtīja ASV Valsts departamenta Eiropas nodaļas vadītājam L. V. Hendersonam Vācijas okupētās Latvijas, Lietuvas un Igaunijas reihskomisāra H. Lozes 1941. gada 28. jūlija proklamāciju, kas bija domāta vienlaikus Latvijai un Lietuvai.¹²¹ Šo proklamāciju pēc L. Hendersona lūguma A. Bilmanis iesniedza arī tulkojumā angļu valodā. Šajā proklamācijā īsumā skicētas Vācijas okupācijas varas sākotnējās ārpolitikas un iekšpolitikas galvenās tēzes Baltijā: H. Loze vispirms aicināja Ostlandes iedzīvotājus uz paklausību Vācijas reiham un paziņoja, ka fīrers viņu iecēlis par Ostlandes reihskomisāru, bet Dr. A. fon Rentelnu par bijušās Lietuvas brīvvalsts ģenerālkomisāru.

Otrā grupa jautājumu bija vērsta uz vaininieku meklēšanu. Kā pirmo vainīgo H. Loze nosauca boļševikus, kuri gribējuši pakļaut visu Vāciju un Eiropu un cirtuši briesmīgas brūces arī Baltijai. «Ja šis pasaules ienaidnieks,» rakstīja H. Loze, «vēl dažus gadus būtu šeit trakojis, tad no jūsu īpašumiem un jūsu tautas nekas nebūtu palicis pāri. Boļševiki būtu jūs aizveduši uz Sibīriju, aplaupījuši un nonāvējuši.» No šīm briesmām baltiešus glābušas vācu asinis un viņu bruņotie spēki. Pirmā padomju okupācijas gada boļševiku briesmu darbi bija svaigā atmiņā. Tāpēc šis, kaut arī pārspīlētais, tēlojums varēja rast diekritējus. Par otro vainīgo H. Loze iztēloja Baltijas valstu valdības, kuras divdesmit gadus esot solījušas šejienes tautām brīvību. «Padomju Savienība,» rakstīja H. Loze, «varēja jūs iekarot bez pretošanās. Neskatoties uz visiem šo bijušo valstu valdību pārinošajiem vāciešiem un nacionālsociālistiskajai Vācijai, tā jūs izglābusi un rūpēs par jūsu labklājību centisies jums nodrošināt labklājību, darbu, maizi un progresīvu attīstību.» Treškārt, H. Loze paziņoja, ka Vācijas okupācijas vara nodrošinās Ostlandes drošību. «Vācu

pārvalde,» rakstīja H. Loze, «pieaicinās sadarbībai jūsu pārstāvjus pagastu un pilsētu pārvaldē. Sie uzticības vīri nepieciešamības gadījumā varēs iesniegt jūsu vēlmes vācu pārvaldei un veidot vietējos drošības orgānus.»

Tātad nekāda Latvijas, Lietuvas un Igaunijas pašpārvalde nebija paredzēta, jo darbotos tikai vietējās uzticības personas pagastu un pilsētu līmenī.

1941. gada 1. augusta apspriedē pie Okupēto Austrumu apgabalu lietu ministra A. Rozenberga Ostlandes reihskomisārs H. Loze ziņoja, ka Baltijas valstu iedzīvotāji, sākot no Austrumprūsijas līdz Tallinai, uzrāda pastāvīgi pieaugošas ziemeļu rases pazīmes. SS reihsfirers (H. Himlers) uzskatot, ka ap 10% iedzīvotāju ir noderīgi ievācināšanai. H. Loze vairāk pievienojoties reihministra (A. Rozenberga) uzskatam, ka jāpieņem augstāka šī procenta likme. Pēc firera lēmuma, Ostlandes ievācināšana ir gala mērķis; ebreji bez izņēmuma no šī apgabala jāaizvāc.»¹²²

1941. gada 18. augustā Kaunā Ostlandes reihskomisārs H. Loze izdeva rīkojumu, ar kuru pārņēma savās rokās civilpārvaldi Ostlandē (1. §), militāro pārvaldi atstājot Ostlandes bruņoto spēku pavēlniekam. Par vācu civilpārvaldes varas orgāniem viņš izziņoja Ostlandes reihskomisāru, ģenerālkomisārus, galvenos komisārus (kuri tā arī netika nozīmēti) un apgabalu komisārus (3. §). Vācu civilpārvalde pārņēma visu apgabala kustamo un nekustamo īpašumu, kas piederēja padomju valstij, republikām, atklātām sabiedrībām un anviēnībām pēc stāvokļa uz 1941. gada 20. jūniju. Taču vācu civilpārvalde atstāja sev tiesības īpašuma un valdījuma attiecības pārkārtot. Sarkanajai armijai piederošā manta piekrita vācu bruņotajiem spēkiem (4. §).¹²³

Ostlandes pārvaldes shēmu, kā redzējam, A. Rozenbergs bija izklāstījis savā slēpenajā 1941. gada 20. jūnija runā. Ostlandes pārvaldes robežas izstrādāja Okupēto Austrumu apgabalu lietu ministrijas Politikas nodaļas priekšnieks G. Leibbrants un 1941. gada 1. jūlijā iesniedza A. Rozenbergam apstiprināšanai.¹²⁴ Lai izvairītos no Baltijas valstu nosaukumiem, Igauniju bija ierosināts nosaukt par Peipuszemi [*Peipusland*] un Latviju par Daugavzemi [*Dünaland*].¹²⁵

Ostlandes reihskomisariāta pārvalde 1941. gadā bija vispamatīgāk dokumentēta t. s. «Brūnajā mapē», kura bija paredzēta tikai dienesta vajadzībām un kuras virsraksts bija «Okupēto Austrumu apgabalu civilpārvalde». ¹²⁶ Pirmajā nodaļā bija noteikta Ostlandes reihskomisariāta struktūra un tā funkcijas, nozīmīgāko ierēdņu pienākumi. Rīgas reihskomisariāts jeb, kā vēlāk to sauca, Ostlandes reihskomisariāts bija noteikts 512 000 km² platībā ar 19.2 miljoniem iedzīvotāju. Kā atceramies, Baltijas valstīs 1939. gada 1. septembrī bija 179 000 km², bet reihskomisariāts

bija plānots par 186% lielāks, aptverot arī daļu krievu un baltkrievu zemju. Tā Latvijas ģenerālapgabals pēc «Brūnās mapes» bija paredzēts 110 800 km², piegriežot Latvijai ap 45 000 km² no Kaļiņinas apgabala ar apmēram 1,5 miljoni iedzīvotāju. Tātad Latvijas ģenerālapgabals bija par apmēram 66% lielāks nekā Latvijas teritorija, bet iedzīvotāju skaits par 75% lielāks nekā Latvijā 1939. gadā. «Brūnajā mapē» atklāti pateikts, ka Ostlandes reihskomisariāts «kļūst par Lielvācijas dzīves telpas daļu un tieši tādā garā pārvaldāms».¹²⁷

Ostlandes reihskomisariātā bija izveidoti 4 ģenerālapgabali — Lietuvas, Latvijas, Igaunijas un Baltkrievijas. Latvijas ģenerālapgabala priekšgalā bija iecelts vecs nacists — bijušais zobu tehniķis Dr. Otto Henrihs Drekslers, kurš līdz tam bija Lībekas pilsētas virsbirģermeistars. Lietuvā šo amatu ieņēma A. fon Rentels, Igaunijā — K. Licmans, Baltkrievijas rietumu daļā — V. Kube.

Ostlandes vācu civilpārvalde 1941—1945

Okupēto Austrumu apgabalu lietu ministrija Berlīnē

Ministrs — A. Rozenbergs

Ostlandes reihskomisariāts Rīgā

Reihskomisārs — H. Loze

Igaunijas ģenerālapgabals. Ģenerālkomisārs — K. Licmans	Lietuvas ģenerālapgabals. Ģenerālkomisārs — A. fon Rentels	Latvijas ģenerālapgabals. Ģenerālkomisārs — O. Drekslers	Baltkrievijas ģenerālapgabals. Ģenerālkomisārs — V. Kube
--	---	---	---

Latvija savukārt tika iedalīta 6 apgabalos — Rīgas pilsēta [*Riga Stadt*], Rīgas lauki [*Riga Land*], Valmiera [*Wolmar Land*], Jelgava [*Mitau Land*], Liepāja [*Libau Land*], Daugavpils [*Dünaburg Land*]. Apgabalus vadīja apgabalu komisāri [*Gebietskommissare*].

Kaut arī A. Rozenbergs savā 1941. gada 20. jūnija slepenajā runā bija noteicis, ka «reihskomisāri saņem norādījumus vienīgi no manis»,¹²⁸ H. Loze ministra rīkojumiem ne vienmēr pakļāvās. Atšķirībā no pārējiem 5 Latvijas apgabaliem Rīgas pilsētas apgabals bija izņemts no Latvijas ģenerālkomisāra pakļautības.

Rīgas komisāriskais virsbirģermeistars vācbaltietis Hugo Vitroks līdzās firera vietvaldim H. Lozem bija stingrās līnijas pārstāvis vācu okupācijas pārvaldē. H. Vitroks bija dzimis 1873. gadā Sāmsalā, precējies ar igauņieti un bija A. Rozenberga sievasts. 1942. gadā Rīgas pili uzņēms NSVSP. Kā lielākā vācu atbalsta punkta vadītājs Austrumeiropā H. Vitroks neatlaidīgi cīnījās pret Latvijas valsts atjaunošanu.¹²⁹ Mūža beigās H. Vitroks, cik spriežams no viņa memuāriem, bija kļuvis ticīgs luterānis un, piekrīzdams rīdzinieku vairākumam, nosodīja ebreju apšaušanu Rīgas apkārtnē, un sauca to par «bezdievīgu ļaundarību».¹³⁰

4. VĀCIJAS NACIONĀLĀ POLITIKA LATVIJĀ UN «OSTLANDES TĒLPAS IZKĀRTOŠANAS PLĀNS» 1940.—1942.

SS reihsfirers H. Himlers un Reiha galvenā drošības pārvalde jau pirms kara bija organizējusi Austrumeiropas tautu, arī latviešu tautas, demogrāfisko, etnogrāfisko un rasisko izpēti. Jau 1939. gadā tika pabeigts slepens pētījums «Baltijas iedzīvotāju stāvoklis», kurš kopā ar tabulām un literatūras rādītājiem aptvēra 115 lappuses mašīnrakstā. Šajā slepenajā pētījumā bija uzsvērts, ka Baltijas valstis ir daudztautu zeme [*ein Vielvölkerraum*]. Apskatot Latvijas apdzīvotības stāvokli, īpaši analizēti latgalieši, krievu minoritāte un ebreji. Sevišķa vērība piegriezta Baltijas tautu, arī latviešu, zemajam dzimstības līmenim. «Dzimstības krišana — Latvijas likteņa jautājums». Tajā pašā laikā negatīvi vērtēta iedzīvotāju migrācija no Latvijas austrumiem uz rietumiem.¹³¹ Latvijas iedzīvotāju rasisko kvalitāti pazeminot arī poļu un ebreju iedzīvotāju ieceļošana. Veselās 10 lappusēs bija analizēts krievu iedzīvotāju lielā dabiskā pieauguma spiediens no austrumiem Latvijā, kas radot jauktu iedzīvotāju sastāvu.¹³² 5. nodaļā bija apskatīta Baltijas iedzīvotāju attīstība kā pamats Baltijas komunistiskajai saārdīšanai. Pēc autoru domām, to veicina Latvijas iedzīvotāju proletāriskais sastāvs, ebreju un Austrumeiropas slāvu īpatsvara pieaugums ar šīm tautām raksturīgo egalitārismu. Pēdējā, 6. nodaļā analizēta Baltijas iedzīvotāju attīstības nozīme Vācijai.

Vācijas politikā Baltijā autori ieteica ievērot 4 pamatsceļņājumus:

1) pastāvīga progresējoša dzimstības samazināšanās apdraud igauņu un latviešu tautu bioloģisko saglabāšanos un lietuviešu tautas attīstību;

2) iedzīvotāju iekšējā migrācija no austrumiem uz rietumiem noved pie būtiskām pārmaiņām iedzīvotāju sastāvā un jaukta iedzīvotāju sastāva izveidošanās, kas rada labvēlīgu augsni graujošajai komunistiskajai darbībai;

3) pieaugošā bēgšana no laukiem noved pie lauku iztukšošanas un veicina pieaugošu poļu ieceļošanu;

4) vācu tautības un līdz ar to vācu ietekmes un vācu vadošās lomas pretenziju apdraudējums.

«No vācu puses,» nobeidza autori, «tam visam jādarbojas pretī, lai vācu tautas grupas saglabātu un tām varētu būtiski palīdzēt. Vācu ietekme Baltijas telpā jāstiprina un jāizplata, pie tam mazāk jāgriež vērība uz skaitlisko stiprumu, kā uz vācu tautas grupas kaujinieciskumu.»

Savā slepenajā 1941. gada 20. jūnija runā šaurā sabiedrībā jautājumā par Austrumu problēmām A. Rozenbergs sevišķu uzmanību veltīja Baltijas valstīm un to politiskajai situācijai. A. Rozenbergs norādīja, ka Austrumeiropas mazās tautas kopš 1939.—1940. gada zina, ko nozīmē PSRS. «Mazās tautas,» teica A. Rozenbergs, «kopš 1940. gada var uzskaitīt pārdzīvojumus, kuri droši vien tām uz visiem laikiem būs par mācību, jo tie pierāda, ka boļševisms nekādā ziņā nav mainījies.» Visas mazās tautas krieviem ir palikušas svešas. «Baltijas tautas nekad nav kļuvušas krieviskas.»¹³³ Tāpēc kara mērķis ir sadalīta Krievija.

Latvijas pārvācināšanas un kolonizēšanas plānu izstrādāšanā iekļāvās vairāki autori. Tā Vilhelms Lencs, studiju padomnieks no Pozenes, 1941. gada augustā A. Rozenbergam nosūtītā sacerējumā rakstīja: «Latviešu tautas pašreizējais stāvoklis dod iespēju pilnīgi ievācināt šo mums radniecisko un kulturāli tuvo tautu.»¹³⁴

Latviešu ievācināšanas «galvenās politiskās līnijas» valdības padomnieks F. Trampedahs un referents Helms bija iesnieguši Ostlandes reihskomisariātā jau 1941. gada 24. novembrī. Autori vispirms ieteica pievērsties visu rasiski piemēroto elementu un, pirmkārt, latviskoto vāciešu atkalievācināšanai. «So cilvēku ar vācu asinīm skaits vērtējams ap 8—15 tūkst. (no tiem tikai apmēram 5 tūkst. dzīvo Rīgā). Ar piemērotiem propagandas līdzekļiem viņi jāpadara mobili.» Jāuzsāk viņu vāciskās cilmes pētījumi, izmantojot baznīcas grāmatas. Nolūkā ar «vāciskajiem latviešiem» veidot tiltu uz latviešu tautu vispirms jāpievēršas augstākajiem un vidējiem slāņiem pilsētās, jo tie šodien tendē uz Vāciju, un tos latvieši ievēros. No palikušajiem vāciešiem Latvijā, latviešiem ar jauktām asinīm un latviešiem, kuri simpatizē Vācijai, jāizveido vērtīga minoritāte un jāveido šīs minoritātes kustība vāciešu vadībā, kam jāpiešķir piemērota organizācijas forma.¹³⁵

Sinī nolūkā jāizmanto pārkoņkrustiešu un K. Ulmaņa piekritēju pieredze, kas sagrautu pārējās kustības par labu vācu veidotajam

kopējam veidojumam. Latviešu tautiska pieslēgšana vāciešiem jāveic praktiski tā, lai pašu latviešu politiskās un kulturālās intereses arvien vairāk atkristu. Jāpārvelk vācu pusē visi vāciešiem draudzīgie spēki, jānovērš latviešu atsvešināšanās no vāciešiem un vispirms vācu asinīm tuvie un puvācieši jāievelk nacionālsociālistiskajā domāšanā. «Tā automātiski radīsies jaunu spēku dzīta revolūcija, kura sekos fireram, un, pastāvot pareizai vadībai, pateicoties tās vitalitātei, būs stiprāka nekā līdzšinējie pašu latviešu centieni.»¹³⁶

Pirmā apspriede par latviešu pārvācināšanu, kurā piedalījās valdības padomnieks F. Trampedahs, reihskomisārs H. Loze un Dr. Gallmeiers, notika 1941. gada 24. novembrī. Tika nolemts uzdot ģenerālkomisariāta Politiskajai nodaļai tuvākajā laikā izstrādāt un izplatīt priekšlikumus un ieteikumus šīs problēmas risināšanai.¹³⁷ Apspriedes dalībnieki atzinuši, ka ir nepieciešama politiska linija, pēc kuras veidot šo darbu, taču domas dalījušās. Kamēr latvieši vāciešus lamā, viņi nav bīstami. Viņi kļūs bīstami, ja ķersies pie politiskas iniciatīvas.

Dr. Gallmeiera priekšlikumiem ģenerālkomisāram bija pievienots Dr. E. H. Špēra pētījums «Jautājumā par Baltijas zemju pārtautošanu».¹³⁸ Pētījuma noslēgumā autors nonāca pie secinājuma, ka gudrā un mierīgā ievācināšanas politika vācu kodola vadībā, izslēdzot ārzemju un vāciešiem naidīgos, «nelabojamās» inteligences radītos strāvojumus, var izveidot tādu stāvokli, kāds bija 19. gs., un, pārvarot pretrunas, kas radušās pēdējos 70 gados, varēs kā agrāk norītēt mierīga ievācināšana dabiskā ceļā.¹³⁹

Izturēšanos pret tautvāciešiem, pie kuriem piederēja arī visi vācbaltieši, noteica A. Rozenberga 1942. gada 13. aprīļa «Direktīva par izturēšanos pret tautvāciešiem», kura tika piesūtīta Ostlandes reihskomisāram Rīgā un Ukrainas reihskomisāram Rovnā.¹⁴⁰ Šajā direktīvā A. Rozenbergs uzdeva visiem valstsvāciešiem pret tautvāciešiem izturēties ar cieņu dēļ «viņu vēsturiskā veikuma un lielākajā postā pierādītā inerces spēka». Direktīva noliedza tautvāciešus uzskatīt par boļševikiem vai ar viņiem apieties kā ar mazvērtīgiem. «Jānodrošina acīmredzama privileģēta apiešanās salīdzinot ar cittautiešiem», kā atziņība par izturēšanu līdz uzvarai. «Tautvāciešiem visās lietās sniedzama aizsardzība un palīdzība.» Par īpašumu atdošanu un par piederību pie vācu tautas bija paredzēta īpaša direktīva. Taču jau šī direktīva liecināja, ka jaunajā situācijā nacisti tautvāciešus cerēja izmantot par savas varas balstiem Latvijā.

1942. gada 4. jūnijā, acīmredzot lai ierobežotu vāciešu pieplūdumu Latvijā, Vācietības stiprināšanas reihskomisārs H. Himlers uzdeva H. Lozem 3. grupas Baltijas bēgļus, kas pievienojās

repatriācijai tikai 1941. gadā, uzskatīt par personām, kurām viņš devis tikai politiska patvēruma tiesības, bet aizliedza pret viņiem izturēties kā pret vāciešiem. Tāpēc, ja viņi ar šīs ministrijas atļauju un drošības policijas piekrišanu atgriezās Latvijā, pret viņiem jāizturas tāpat kā pret cittautiešiem, kas palika dzīvot uz vietas, nepiešķirot viņiem vācu pārtikas līdzekļus, atalgojumu vai īpašumus.¹⁴¹

Latvijas dekompozīcijas idejas paustas arī 1942. gada 26. janvāra «Ostlandes valodu rīkojumā». «Ir noteikti jānovērš,» šeit rakstīts, «ka nelatviešu iedzīvotāji tiktu tuvināti latviešu valodas lietošanai pārvaldē, skolās, baznīcās vai iestādēs.»¹⁴² Bija paredzēts rūpēties, lai Igaunijas, Latvijas un Lietuvas ģenerālapgabalu robežas nesakrīt ar agrākajām valsts robežām. 1942. gada 3. aprīļa rīkojumā tika noteikts nelietot jēdzienu «Baltijas valstis» vai «kādreizējās Baltijas valstis». «Esmu vienmēr uzstājies,» rakstīja H. Loze A. Rozenbergam, «pret Baltijas tautu centieniem ierobežot mazākās tautības.»¹⁴³

1942. gada 26. martā un 22. jūnijā tika izdoti A. Rozenberga un H. Lozes rīkojumi, kuri noteica, ka vāciešiem nav jāmacās «zemes valoda» [*Landessprache*].¹⁴⁴

«Vadlīnijās skolu jautājumā Ostlandes ģenerālapgabalos» 1942. gadā tika noteikts, ka «iedzimto» skolu uzdevums ir «iedzimtos jauniešus sagatavot lielvācu vadītai Eiropai».^{144a} Taču esot lielas politiskas problēmas skolotāju sagatavošanā. 1943. gada janvārī Ostministrija rakstīja Ostlandes reihskomisariātam, ka šādas skolas izveidei pilsētu «no liberālām idejām stingri ietekmētie inteliģences slāņi bieži izrādījušies nepiemēroti un tādi, kas nevēlas strādāt».¹⁴⁵

Latvijas ģenerālapgabala samērā liberālais ģenerālkomisārs O. Drekslers 1942. gada pavasarī rakstīja slepenu ziņojumu par saimniecisko un iekšpolitisko stāvokli Latvijas ģenerālapgabalā. Ziņojumā visai kritiski vērtēts vācu okupācijas varas lēmums neprivatizēt padomju varas nacionalizēto zemi. «Viņu (zemnieku) darba prieks ir ievērojami noplacis,» rakstīja O. Drekslers. «Jābaidās, ka pārtikas produktu ražošana uz laukiem ievērojami kritīsies.»¹⁴⁶ Aizvesto zemnieku saimniecībās vācu akciju sabiedrībai trūka darbaspēka. Trūka apmēram 50 000 Latvijas laikā ievesto laukstrādnieku. Apmēram 1500 vācu saimnieku ir repatriējušies uz Vāciju. Uz Krieviju izvesti apmēram 15 000 cilvēku, daudzi no laukiem. Daudzi aizgājuši armijā vai darba dienestā. Tā O. Drekslers radušos stāvokli mēģināja skaidrot ar nepietiekami efektīvu vācu okupācijas varas politiku un ar objektīvajiem iedzīvotāju zuduma apstākļiem. Pret šo Latvijas ģenerālkomisāra ziņojumu diezgan asu «Attieksmi» 1942. gada 21. oktobrī uzrakstīja Rīgas pilsētas apgabala komisārs H. Vitroks. Viņš rakstīja,

ka tas, kas rakstījis Dr. O. Drekslera ziņojumā, lielā mērā ir latviešu inteligentu propaganda. Inteligences kļūda esot tā, ka tā nesaista latviešu zemnieku labklājību ar viņu darbu, bet gan ar latviešu «vardarbību 1920. gadā, kad latvieši likumdošanas ceļā pievēca vācbaltu īpašumus un tādā veidā pa lielāku daļu veidoja savu labklājību». Latvieši 1920. gadā ir izgāzušies, bet tagad meklē vainīgos. Vācu okupācijas vara tālāk latviešus pēc viņu attieksmes pret vāciešiem dalīja trijās galvenajās grupās. Pirmā grupa esot iestāžu darbinieki, kuri pienākuma dēļ sadarbojas ar vāciešiem. Otrā grupa sadarbojoties ar vāciešiem cerībā, ka vācieši dos viņiem brīvību jaunajā Eiropā. Trešā grupa latviešu, zaudējuši katru cerību, ar sakostiem zobiem piecīš vāciešus. Pēdējie uzskatāmi par ienaidniekiem.

Vācijas okupācijas vara pat kara laikā bija principā pret Baltijas pamattautu attīstību. 1942. gada 27. jūnijā H. Loze slepeni rakstīja visiem ģenerālkomisāriem: «Nav vēlams, ka igauņi, latvieši un lietuvieši, uzsūcot minoritātes, nostiprinās skaitliski, jo tas nav vācu interesēs.»¹⁴⁷ Tautību jautājumu referents A. Raps to centās noslēpt ar rasu teorijas palīdzību: «Latviešu tautības augšana,» rakstīja A. Raps, «uz slāvu tautu rēķina nav vēlama, jo slāvu tautas ir bioloģiski stiprākas nekā ziemeļnieciski vāciski noteiktā latvietība.»¹⁴⁸

Arī 1942. gada 20. augusta slepenajā ziņojumā ģenerālkomisārs O. Drekslers izteica visai skeptisku vērtējumu par stāvokli Latvijā un latviešu attieksmi pret vācu okupācijas varu. Zemnieki, neskatoties uz ieviestajām prēmijām, izvairās nodot vāciešiem savus pārtikas ražojumus. Laukos trūkst darbaspēka, bet krievu karagūstekņi nespēj izdarīt to, ko izdarītu armijā iesauktie vai izsūtītie zemnieki.¹⁴⁹ Latvijā izplatoties baumas par zviedru plāniem, par somu maršala K. Mannerheima plāniem. Kaut arī šie plāni, pēc autora domām, grābtī no gaisa, «tie skaidri parāda latviešu inteligences nostāju un ievirzi iepretī vācu vadībai. Komunistu darbība ir stipri atslābusi — viņi aģitē par pretestību. Tajā pašā laikā lielā iedzīvotāju daļā pastāvot klusas cerības uz lielākām tiesībām un iespējamu patstāvību.»¹⁵⁰

Savā slepenajā «Attieksmē» par ģenerālkomisāra ziņojumu F. Trampedahs 1942. gada 8. septembrī izteica domu, ka Latvijā tomēr ir labāks stāvoklis nekā Lietuvā, kur vācu okupācijas varai stipri pretojas intelīģence. «Arvien labāk kļūst redzams, ka latviešiem nav nevienas vadošas politiskas personības vai patiešām pārlicinošas politiskas idejas, rezultātā arī opozīcija pret vācu vadību valda nenoteiktība un bezpalīdzība.»¹⁵¹

Pēc A. Rozenberga rīkojuma 1942. gadā pazīstami Vācijas un Baltijas etnogrāfi uzsāka pētījumus par «ziemeļu mantojumu Ostlandē». Kā redzams no NSVSP pilnvarotā garīgajai un pa-

saules uzskata mācīšanai un audzināšanai, Etnogrāfijas un tradīciju veidošanas pārvaldes priekšnieka Strobela 1943. gada 20. decembra slepenā raksta Okupēto Austrumu apgabalu lietu ministrijā V. Kinkelīnam, Ostlandes tautas, sevišķi igauņi un latvieši, spriežot pēc viņu folkloras un tradīcijām, stāv tuvu ģermāņu tautām, jo šeit saglabāties spēcīgs indoeiropēiskais pamats. Sevišķi tuvi vāciešiem esot igauņi, kurus var uzskatīt par indoeiropēšu brāļu tautu, turpretī latvieši un lietuvieši stāvēt vāciešiem nedaudz attālāk. Taču pašreiz tautas tradīcijas visā Ostlandē atrodas pagrimuma stāvoklī, jo no pilsētām, sevišķi Rīgas, izplūdušais nivelējošais amerikānisms šīs tautas tradīcijas pa pusei apspiedis, izņemot Igaunijas salas.

Joprojām ļoti iemīļots vietējām tautām esot tautas tērps, kuru īpaši valkājot pilsētās. Pašreiz paliekot neizšķirts, vai tautas tērpu nevalkā kā politisku protestu pret vācu okupāciju. Jāatceroties, ka tautas tērpi ir politiskās propagandas līdzekļi. Kā vāciešiem necienīgu pieglaimošanās paraugu latviešiem Strobels minēja faktu, ka dažkārt Ostlandes vācu ieredņu sievas publiskās vietās ierodas latviešu tautas tērpos.¹⁵²

Pēc Strobela domām, ir iespējams tuvināt Ostlandes tautas vāciešiem sadzīves jomā, jo šejienes tautas pašas vēl neapzinās savas kultūras senās saknes. Šo tautu zinātnieki līdz šim gandrīz nav papūlējušies tās atklāt. Taču nav novērota arī izšķiroša gatavība sadzīviski tuvoties vācu tautai. Rasiski pilnvērtīgie Ostlandes vadošie elementi ir šo tautu nacionālās apziņas nesēji un tāpēc vairāk vai mazāk vāciešu pretinieki. Rezultātā autors nonāca pie secinājuma, ka, neskatoties uz labvēlīgiem priekšnoteikumiem, Ostlandes tautu pārvācošana politiski nav vēl sagatavota. Tāpēc jāveic plašs izglītības darbs caur zinātni, skolu, presi, kino un radio un visām kultūras iestādēm tā, lai pamazām Ostlandes tautas (par cik tās rasiski noderīgas) pašas brīvprātīgi atzītu sevi par iekļautām kopīgā dzīves veidā ar vāciešiem. Tāpēc vācu kultūrpolitikas mērķis Ostlandē, pēc Strobela domām, no vienas puses, ir uzsvērt vācu kultūras raksturu, bet, no otras puses, uzsvērt arī vietējās kultūras līnijas un to tuvību vācu kultūrai, tādējādi veicinot iekļaušanu vācu tautā.

Generālplāna īstenošanu, sevišķi ar 1942. gadu, arvien vairāk aizēnoja pretrunas starp plāna perspektīvajiem mērķiem — veikti sagatavošanas darbus Baltijas pārvācošanai — un okupācijas pārvaldes tiešajiem uzdevumiem — darīt visu, lai uzvarētu karā ar PSRS.¹⁵³

Lielas grūtības radīja arī Rīgas pilsētas kā vācu lielākā atbalsta punkta pakļaušana tieši vācu virsbirģermeistaram H. Vitrokam un vācu pārvaldei. «Rīgas pilsētas izslēgšana no vietējās pašpārvaldes,» rakstīts 1942. gada 15. septembra ziņojumā par

stāvokli Ostlandē, «rada būtiskas grūtības tās praktiskā īstenošanā.»¹⁵⁴ No vācu iestādēm saņemtos rīkojumus H. Vitroks nevar īstenot bez latviešu iestāžu palīdzības, jo viņam nav tik daudz ierēdņu. Tas rada rīvēšanos vācu un latviešu iestāžu starpā.

1942. gada 15. septembra Ostlandes reihskomisariāta slepenajā ziņojumā par stāvokli Baltijā tā autori F. Trampedahs un Kartheizers konstatēja: «Iedzīvotāji pieprasa arvien lielāku skaidrību par savu nākotni un visu mūsu pasākumu virzību uz šādu skaidri noteiktu mērķi. Tāpēc būtu pamats atklāti paziņot Baltijas tautām, ka nākotnē ar valstisku neatkarību tās vairs nevar rēķināties, ka turpretī jārēķinās ar faktu, ka ar savu rasi, vēsturi un kultūru tās cieši pieder vācu tautai, tā ka nekādā ziņā nevar domāt par šo tautu izsūtīšanu no dzimtā novada. Ar šādu paziņojumu tiktu iznīcinātas neattaisnotas cerības, bet likvidētas arī neattaisnotas bailes un radīts pamats, uz kura varētu gūt pieredzi tālākas vadības veidošanai un šo tautu iegūšanai nākotnē.»¹⁵⁵

«Priekšlikumos Austrumpolitikas jautājumos», kuri sastādīti pusotra gada pēc kara sākuma, par vācu neveiksmju cēloni PSRS un Vācijas karā atzīta PSRS maldinošā politika pirmskara gados, kā arī tās iekšpolitiskie pasākumi un vācu sabiedriskās domas dezinformācija. Vācieši uzskatīja, ka viņi maldināti jautājumā par padomju militāro un saimniecisko sagatavotību, kā arī attiecībā uz PSRS tautu, īpaši krievu tautas, attieksmi pret karu.¹⁵⁶

«Priekšlikumos Austrumpolitikas jautājumos» bija paredzētas izmaiņas Vācijas Austrumu politikā. Pirmkārt, tika ieteikts pamatos daudz nemainīt kolektīvās saimniecības sistēmas. Otrkārt, vietējiem iedzīvotājiem bija paredzēts saglabāt izglītības un sabiedriskā progresā iespēju, «ciktāl tā neatrodas tiešās vācu pārvaldes interesēs». Treškārt, tāpat kā agrāk, tiktu liegts katrs valstiskums vai autonomija. Ceturtkārt, bija paredzēts ne tikai saglabāt patvaļu un nicinājumu pret vietējiem iedzīvotājiem, bet to nostiprināt ar likumu. Pirmajos divos punktos pieminētā piekāpšanās Austrumu tautu priekšā, kā rakstīja priekšlikumu autori, nav paredzēta «humanitāros nolūkos, bet gan balstoties uz mērķtiecību, kuras pamatā ir tikai vācu intereses». Priekšlikumu autori ar minētajiem pasākumiem paredzēja sasniegt divus pamatmērķus. Pirmais bija padomju militārās pretošanās spēju samazināšana un otrais — okupēto un vēl jo vairāk neokupēto apgabalu iedzīvotāju pārvešana par garīgi tukšiem robotiem, kuriem vienaldzīgs viņu pašu liktenis.¹⁵⁷

K. Meiera ēnā līdz šim it kā bija palicis Dr. E. Vecels, NSVSP biedrs no 1933. gada, kurš speciāli nodarbojās ar Baltijas kolonizācijas plāniem. E. Vecels bija jurists un 30. gados strādāja par līdzstrādnieku nacistu partijas Rasu politiskā pārvaldē [Rassen-

politisches Amt NSDAP]. Jau 1938. gada oktobrī kā nacistu eksperts rasu jautājumos viņš bija kopā ar Dr. Hehtu izstrādājis memorandu par apiešanos ar Polijas iedzīvotājiem. Kopš 1940. gada E. Vecels vienlaikus strādāja vadošā darbā A. Rozenberga Ostministrijā.¹⁵⁸ Seit viņš izstrādāja memorandu 1942. gada 4. februāra apspriedei ar Dr. P. Kleistu par Baltijas tautu ģermanizāciju. P. Kleists bija Ostministrijas Politiskās nodaļas Ostlandes sektora vadītājs. 1942. gada 11. martā šo E. Vecela dokumentu saņēma ministrijas Politiskās nodaļas vadītājs Dr. Oto Broitigams. Memorands tika ziņots arī SS oberšturmfiiereram Gumičam, kas bija Dr. Hansa Eliha pārstāvis. Pēdējais reiha Galvenajā drošības pārvaldē vadīja IIIB grupu, kas nodarbojās ar Austrumu teritoriju ģermanizācijas jautājumiem, no 1940. līdz 1945. gadam kārtoja t s. «apdzīvotības jautājumus». Seit, šķiet, pirmo reizi tika lietots nosaukums «Austrumu ģenerāļplāns» [*Generalplan Ost*]. Nākamais dokuments ir «E. Vecela attieksme un domas par SS reihsfirera H. Himlera Austrumu ģenerāļplānu», kas pēc kara publicēts dažādos izdevumos.¹⁵⁹ Šis dokuments, šķiet, bija domāts A. Rozenberga vajadzībām un atspoguļoja arī A. Rozenberga un H. Himlera pretrunas jautājumā par pilnvarām okupētajās Austrumu teritorijās.

1942. gada novembrī E. Vecels izstrādāja memorandu «Jautājumā par Ostlandes tautu ievācojamību [*Eindeutschbarkeit*]». Abi dokumenti patiesībā apskata vienu tēmu — mērķus, līdzekļus un terminus Baltijas tautu pārvācošanai. Atbilstoši kara gaitai tie aplūkoti piesardzīgāk, paredzot garākus un īstenošanas termiņus.

E. Vecela draugs, Ostministrijas «Vācu austrumpolitikas» nodaļas vadītājs Verners Haselblats pārvācināšanas veikšanai bija izstrādājis speciālu nomenklatūru latīņu valodā. Pirmā pakāpe bija *Homo genere et ingenio praestans* — rasiski un personīgi pilnvērtīgs cilvēks. Otrā pakāpe — *Homo germanisando dignus* — pārvācošanai piemērots cilvēks. Trešā pakāpe — *Homo germanibilis atque germanisandus* — pārvācošanai noderīgs cilvēks. Ceturtā pakāpe — *Homo germanisatus* — vācu cilvēks.

Starp V. Haselblatu un E. Vecelu 1942. gadā bija diskusija par pārvācošanas politiku un taktiku. V. Haselblats 1942. gada 21. decembrī, principā pilnīgi piekritot izstrādātajam pārvācošanas plānam, uzskatīja, ka atklāta pārvācināšana pazeminātu šo tautu aktivitāti karadarbībā. No vienas puses, pārvācošanas rezultātā pašā vācu tautā varētu rasties naidīgi noskaņojumi. No otras puses, pārvācošana stiprinātu nacionālismu. Tādēļ pārvācošana būtu jāatliek līdz uzvarai karā.¹⁶⁰

Iepriekšējā pētījumā izteikto domu par Baltiju kā vācietības priekšposteni, kurā tā 700 gadus turējusies preti visām briesmām un daudz devusi vācietības saglabāšanai, tālāk Dr. Genglers

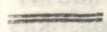

Ģeogr. :
 Raupordnungs-skizze für das Ostland.
 Slepni !
 Teritorijas iedalījuma projekts Ostlandei.

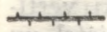
Ostlandes telpas izkārtošanas skice

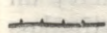
jāpaplašina kā tālsatiksmes dzelzceļš

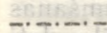
jāizbūvē kā maģistrāle

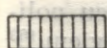
jāizbūvē kā ūdensceļš

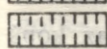
ūdensceļa turpinājuma projekts

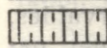
Reichskommissariat Ostland robežas

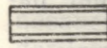
paredzēts kā vācu kolonistu apmešanās apgabals

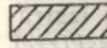
paredzēts vācu privileģētajam slānim

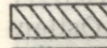
paredzēts vācu kolonistiem un privileģētajam slānim

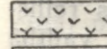
paredzēts kā latviešu apdzīvots apgabals

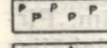
paredzēts kā igauņu apdzīvots apgabals

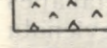
paredzēts kā lietuviešu apdzīvots apgabals

paredzēts kā baltkrievu apdzīvots apgabals

paredzēts kā poļu apdzīvots apgabals

paredzēta kā krievu apdzīvotās teritorijas rietumu daļa

pilsētas

50.000

vēlamais iedzīvotāju skaits pēc kara

(20.000)

aptuvenis cittautiešu skaits pēc kara (arī no Viduseiropas)

Reichskommissariat Ostland teritorijas plānotā robeža (Volhova—Ilmeņa ez.—baltkrievu apdzīvotā apgabala A-robeža—bijušās Baltkr. PSR D-robeža 1941. g.—bijušās Baltkr. PSR R-robeža 1941. g.—A-Prūsijas robeža)

attīstīja savā darbā «Kurzemes vēsturiskā un kulturālā saistība ar vācietību».¹⁶¹

Daudz atturīgāks savos apsvērumos bija medicīnas doktors, SS oberšturmfirmers Hanss Tomass Meiers. Darbā «Apcerējumi par rasu politiku latviešu tautas dzīves telpā»¹⁶² H. T. Meiers latviešus rasiski iedalīja divās daļās — rietumlatviešos, kas visumā aptvēra Vidzemi un Kurzemi, un austrumlatviešos, kas andzīvoja galvenokārt Latgali. Rietumlatviešus kā rasiski vērtīgākos piedalīja absorbcijas apgabaliem [*Aufsaugungsgebiete*] un paredzēja pārvācināt. Austrumlatviešus kā rasiski mazvērtīgākos autors paredzēja izsūtīt un Latgali pieskaitīja tautas izstumšanas apgabaliem [*Verdrängungsgebiete*]. Taču tajā pašā laikā tika doti norādījumi izgaisināt latviešos izplatīto uzskatu, it kā vācu politika latgaliešus pielīdzina krieviem, jauc latgaliešus ar krieviem.¹⁶³

Baltijas rasu politiskie pētījumi, kas bija ilguši vismaz kopš 1939. gada, un diskusijas Reiha galvenās drošības pārvaldes, Ostministrijas, SS un NSVSP speciālistu starpā kļuva par pamatu Ostlandes kolonizēšanas ģenerālplānu izstrādei.

Uz otrā Austrumu ģenerālplāna bāzes 1942. gadā tika izstrādāta Ostlandes telpas izkārtošanas skice [*Raumordnungsskizze*], kas paredzēja Ostlandes telpas galīgo izkārtojumu. Šis Ostlandes telpas iekārtošanas plāns izstrādāts Rīgā, Ostlandes reihskomisariātā pārvaldes padomnieka Dr. Gotfrīda Millera vadībā kā slepens dokuments. Tas sastāvēja no divām pamatdaļām. Pirmā daļa uz 18 lappusēm bija teksts, kura noraksts saglabājies Rīgā ģenerālkomisāra O. Drekslera arhīvā.¹⁶⁴ Tekstam pievienota Ostlandes karte ar paredzētajiem «telpas pārkārtojumiem». Ostlandes telpas pārkārtojumu izklāsts sākas ar G. Millera ievadu, kurā viennozīmīgi pateikts, ka Vācija paredzējusi «Ostlandes tautas pārvietot uz Austrumiem, lai Ostlandi izveidotu par vācu nomētāšanas zemi».¹⁶⁵ Taču darba galīgai izstrādāšanai pagaidām vēl trūkstot politisko vadlīniju. Šim politiskajām direktīvām var būt izšķiroša nozīme Ostlandes turpmākajā attīstībā. Pētījumam šoreiz bija jāprobežojas ar telpas izkārtošanas ģenerālā plāna izstrādi Ostlandei, kurš tad varētu kļūt par pamatu sīkāku daļu plānu izstrādāšanai atsevišķiem ģenerālapgabaliem.

Ievada apakšnodaļā «Ostlande kā plānošanas telpa», runājot par lauku attīstības plānošanu, autors norādīja, ka Igaunija un Latvija ar 16—20 cilvēkiem uz km² ir nepietiekami apdzīvotas, bet Lietuva un Baltkrievija ar vairāk par 40 cilvēkiem uz 1 km² ir pārāpdzīvotas. Zemes apstākļi, lauksaimniecības tehnika un ienākumi ir apgrieztā proporcijā iedzīvotāju apdzīvotības blīvumam. Igaunijā un Latvijā augs laukstrādnieku deficīts un būs tendence attīstīt lielsaimniecības ar ieceļojušiem laukstrādniekiem

no dienvidiem un austrumiem. Pilsētu iedzīvotāju skaits Ostlandē palielinoties apgriezti proporcionāli lauku iedzīvotāju blīvumam. Tāpēc Latvijā tas ir vislielākais, kaut arī to īpatsvars sastāda 30—15%, kas ir nepietiekams veselīgas agrārstruktūras attīstībai. Ostlandes pilsētu iedzīvotāji ir lielā mērā sveštautieši — krievi, ebreji, poļi. Tas daļēji tāpēc, ka Lietuva un Baltkrievija neesot noslēgti nacionāli apgabali. Pilsētas Ostlandē radušās satiksmes krustpunktos. Tāpēc to atrašanās vietas neatbilst ģenerālapgabalu pašreizējām robežām. Izveidojot Ostlandes pārvaldes telpu, minēto pilsētu novadi atkal atgūs savu aizmuguri. Amatniecība un sīkrūpniecība, sevišķi mazpilsētās, atrodoties galvenokārt ebreju rokās.

Autors nonāca pie secinājuma, ka pilsētu novadi Ostlandē izvietoti pareizi. Taču ar ebreju «izzušanu», tautsaimnieciski raugoties, radies cilvēku trūkums, sevišķi mazajās pilsētās, traucēta lauku attīstība.¹⁶⁶

Pirmo Ostlandes ģenerālās telpas izkārtošanas nodaļu autors nosaucis «Ostlande Eiropas jaunās kārtības ietvaros». Seit izdarīts secinājums, ka latvieši, lietuvieši, igauņi un baltkrievi «var spēlēt svarīgu lomu Vācijas mērķu sasniegšanā. Šis tautības stiprinot, var iegūt lielus spēkus cīņai pret boļševismu un polietību».¹⁶⁷ Tāpēc Ostlande pārvēršama par Viduseiropas robežjoslu cīņai pret boļševismu un polietību. Runājot par Ostlandes lomu Eiropas saimniecības telpā, autors nonāca pie secinājuma, ka Ostlandei jāpilda virszudevums Eiropas saimniecībā. Izšķirošais jaunās Eiropas saimnieciski politiskais mērķis ir esošos pārtikas ražošanas galvenos centrus iekļaut Austrumeiropā un saistīt tos ar patēriņa centriem citās Eiropas daļās.

Par šiem pārtikas ražošanas centriem plānā noteikta Ukraina, Doņeckas un Donas apgabali, Kubaņas apgabals, Kaukāza apgabals un Volgas apgabals. Lai Ostlande veiktu minētos pārtikas apgādes uzdevumus, tā ar ūdensceļiem savienojama ar šiem pārtikas ražošanas centriem. Šim nolūkam bija projektēti galvenie kanāli, kas savienotu Baltijas jūru un Ziemeļjūru ar Vidusjūru un Melno jūru. Šinī nolūkā, kā tas redzams kartē, bija paredzēts izbūvēt 4—5 kanālus, izmantojot upes, kas tek no austrumiem uz rietumiem:

- 1) Nemunas—Bugas kanāls—Dņepra—Melnā jūra;
- 2) Klaipēda—Pripete—Dņepra—Melnā jūra;
- 3) Daugava—Berezina—Melnā jūra;
- 4) Neva—Marijas kanālu sistēma—Volga—Kaspijas jūra.

Vācija var pastāvēt kā Eiropas kopsaimniecības tirgus kodols tikai tad, ja tai pieslēgta Austrumeiropa. «To viennozīmīgi un teritoriāli iespējams veikt,» paredzēts plānā, «tikai tad, kad

Dancigas grīvas apgabali, Kēnigsberga, Klaipēda, Rīga un Pēterburga atrodas lielvācu varā un ietekmes sfērā.»¹⁶⁸

Dzelzceļi, pēc «Telpas izkārtošanas ģenerālā plāna» autoru domām, uz austrumiem bija uzbūvēti visai pareizi, un tos varētu izmantot kā papildinājumu minētajiem ūdensceļiem. Bija paredzēts izmantot Rīgas—Daugavpils—Vitebskas—Smolenskas—Orlas, Kēnigsbergas—(Klaipēdas, Lienāias)—Kaunas (Viļņas)—Minskas—Gomeļas dzelzceļus, kā arī veidot divus jaunus dzelzceļus no Kaunas un Rīgas uz dienvidiem. Šai satiksmes sistēmai, kuras svarīgākie punkti ir Danciga, Kēnigsberga, Klaipēda, Rīga un Pēterburga, pēc plāna autoru domām, būtu svarīga militāri politiska nozīme.

Plāna nodaļā «Cilvēku vajadzība Ostlandei» vispirms noskaidrots, cik cilvēku jā sagatavo Ostlandes kolonizācijai un cik to ir Vācijas rīcībā. Izpētot Vācijas lauksaimniecības ražošanu, autori bija nonākuši pie secinājuma, ka Vācijā iāuzlabo stāvoklis 500 000—600 000 zemnieku saimniecībām, vismaz pusi noņemot Austrumos. Tātad uz Austrumiem jānārcel milions lauku iedzīvotāju, pie kuriem jāpieskaita vēl ap 50 000 zemnieku dēlu un laukstrādnieku. Kopējais Ostlandē novietojamo lauku iedzīvotāju skaits noteikts uz 1,4 miljoniem.¹⁶⁹ Pieņemot, ka veselīgā agrārā novadā pietiek ar apmēram 90—95 pilsētu iedzīvotājiem uz 1 km², Vācijā ir brīvi jārvietošanai 15—20 miljoni nelauksaimniecības iedzīvotāju. Vācija var pēc kara dot apaļus 20 miljonus nelauksaimniecības iedzīvotāju.

Uz jautājumu, kādas ir cilvēku vajadzības Ostlandē, autori atbildēja, ka Ostlandē pirms kara dzīvoja 1 milions ebreju, kuri ieņēma saimnieciski svarīgas vietas, un pāri nar 2 miljoniem poļu, kuriem, sevišķi Baltkrievijā, bija liela ietekme inteligencē. Šie ebreji un poļi nevar palikt dzīvot Ostlandes tautu vidū.¹⁷⁰

Līdzīgs liktenis bija ieplānots arī pusei Ostlandē dzīvojošo krievu. Tā kā Ostlandē pilsētu iedzīvotāji sastādīja 20% no kopskaita, lai celtu tautsaimniecības un vispirms lauksaimniecības efektivitāti, bija jānostiprina mazpilsētas, sevišķi Lietuvā un Baltkrievijā. Lai palielinātu pilsētu iedzīvotāju skaitu līdz 27% no kopskaita, Ostlandē būtu jāpieciešams 1 miljons pilsētu iedzīvotāju. Lai paceltu iedzīvotāju blīvumu laukos Igaunijā un Latvijā līdz Austrumprūsijas līmenim, šeit būtu vajadzīgi ap 2 miljoni lauku iedzīvotāju.¹⁷¹

Kopsavilkumā autori secināja, ka «jau tagad redzams, ka Ostlandē cilvēku vajadzība sasniedz 5—6 miljonus iedzīvotāju». Tā kā vāciešiem Ostlandē būs lielākas saimnieciskas prasības (1:3), tad Ostlandē vajag 2 miljonus cilvēku, no kuriem trešā daļa būtu nodarbināta lauksaimniecībā. Taču arī tādā gadījumā Latvijā un

Igaunijā tā būtu tautas minoritāte. «No tā pārliecinoši izriet, ka jautājums par Austrumtelpas iekļaušanu vienlaikus ir arī jautājums par vācu spēka pēc iespējas mērķtiecīgāku izlietošanu.» To nedrīkst neievērot, sevišķi atceroties, ka «Ostlandes uzdevumi ir nelieli, salīdzinot ar visiem mūsu uzdevumiem Austrumu telpā».

«Ostlandes telpas izkārtšanas ģenerālā plāna» trešajā nodaļā «Ostlandes attīstības plāns», runājot par uzdevumiem, autori norādīja, ka vācu un viņiem tuvu stāvošu tautu (domāti holandieši) nometināšana var notikt tikai tad, ja tiek izpildīti būtiski virsuzdevumi. Te autori acīmredzot domāja vācu nometināšanai paredzētās telpas «iztīrīšanu». Pamatnoteikums šeit ir kopsakarība politiskajā vadībā. Atbalsta punkti nedrīkst atrasties tālāk viens no otra kā vienas autostundas attālumā (50—60 km). Tāpēc aprobežošanās ar dažiem, bet efektīviem satiksmes veidiem ir virsuzdevuma nozīme. «Vietējās tautas,» uzsvērts plānā, «pilnīgi iesaistāmas cīņā pret boļševismu un polietību.» Tām jā saglabā atbilstoša dzīves telpa. Kā redzēsīm tālāk, pie šādām tautām autori pieskaitīja igauņus un latviešus. Plānā bija paredzēts ierobežot šo tautu brīvu ceļošanu, t. i., tai jābūt virzītai. Taču pret šo tautu nostiprināšanos no šī redzes viedokļa plāna autoriem nebija iebildumu. Tātad šajā plānā jau konkretizēts latviešu un igauņu stāvoklis un viņu uzdevumi. Nav saprotams, ko nozīmē paredzētā latviešu un igauņu iesaistīšana cīņā pret boļševismu, jo to paredzēja iznīcināt kā sistēmu jau karā.

Plāns arī paredzēja pagaidām ierobežot vācu ieceļošanu Ostlandē «virs plāna», jo Ostlandes kolonizāciju nākotnē realizētu vācu kolonistu bērni.

Tālāk autori nodarbojās ar «telpas sistēmas» [*Raumsystem*] izstrādi, ņemot palīgā Austrumeiropas kolonizācijas vēstures piemērus. Kā pirmie minēti goti un vikings, kuri izmantojuši dabiskos ūdens satiksmes ceļus, kas saistīja viņus ar Melno jūru. Kā otrā minēta Hanza, kura ieņēmusi un nodrošinājusi Baltijas jūrā ieplūstošās lielākās upes — Nemunu, Mēmeli, Daugavu u. c. Kā trešais piemērs minēta vācu kolonizācija, kas izgājusi no Vācijas, kura savukārt nodrošinājusi kolonizatoru drošību. «Pamatzemei priekšā ir novietota marka (vācu apdzīvots apgabals. — H. S.), kuras ļaudis vienādā mērā spēj lietot arklu un zobenu. Markai priekšā atrodas priekšlauks, kuru pārvalda atbalsta punktu sistēma.»¹⁷² Šajos divos teikumos autori izteica paredzētās vācu kolonizācijas sistēmas pamatus. Kā ceturto kolonizācijas piemēru autori minēja Ziemeļvācijā pazīstamo holandiešu apmešanās veidu, virzoties pa ūdensceļiem, zemi ieskaujot ar kanālu sistēmu. Tai seko zemes rūpnieciska un lauksaimnieciska izmantošana. Kā piekto kolonizācijas piemēru autori apskatīja krievu kazaku apmetnes, kuru formu viņi arī cerēja īstenot.

«Ir mērķtiecīgi,» rakstīja autori, «uzticamas tautas novietot pie robežapgabaliem, lai aizsargātos pret tām tautām, kas nav pakļāvušās.» Kā redzēsīm, šos, pēc autora domām, pozitīvos kolonizācijas veidus izmantoja Ostlandes telpas izkārtošanas plānā.

Plāna īstenošanai Ostlandē autori Vācijas funkcijas piešķīra Austrumprūsijai, jo par Rietumprūsiju un Vārtavu runa būt nevarēja, bet Ostlandes jautājums bija iārisina nekavēioties, kaut arī Austrumprūsiju uzskatīja par strukturāli neveselīgu agrārprovinci. Lai uzlabotu Austrumprūsijas industrii, autori paredzēja iekārtot ūdensceļu Mēmele—Pripete—Dņepra. Ja tas tehnisku apstākļu dēļ nedarbotos, autori paredzēja izbūvēt mākslīgu ceļu. «Tādā veidā šī lieltelpas satiksmes politika tiks novadīta uz vācu apmešanās zonu — Dancīgu, Kēnigsbergu un Klaipēdu un nozīmīgajos upju grīvu apgabalos tiks nodrošināta vācu ietekme.»¹⁷³ Tajā pašā laikā jānovērš, ka Dāugavas ceļš kā Rīgas aizmugure un Marijas kanālu sistēma attīstās tādā veidā, lai šie svarīgie saimnieciskie un politiskie pasākumi netiek novirzīti svešas tautas apgabalā. Kēnigsbergā un Klaipēdā bija paredzēts izveidot dzelzceļus un šosejas, kas tās, tāpat kā Dancīgu, divkārši saistītu ar cietzemi. Klaipēdas apgabals bija iekļauts Vācijas pamatteritorijā.

Pēc Vācijas pamatteorijas anskata, pievēršoties blīvai vācu noņemšanas zonai, autori rakstīja: «Vēsture pieredzēusi, ka vācbaltieši nevarēja nostiprināties savā dzīves telpā tāpēc, ka paralēli vāciešiem sakarus ar Baltijas jūru uzturēja atbilstošo tautu tilti (*sentsprechende Volkstumsbrücken*)», domājot šeit visupirms latviešus un igauņus. Tāpēc autori plānā paredzēja «neka vējoties saņemt savās rokās Rīgu un tās satiksmes sistēmu (pa Dāugavu) atbilstoši Lielvācijas attīstības nepieciešamībai». Lielu nozīmi ar to iegūst teritorija Tilzīte—Rīga. «Šeit vēl nāk klāt tās kā izejas bāzes nozīme vācu attīstībai Baltijas telpā nākotnē. Šai nozīmei atbilst priekšlikums paredzēt starp Klaipēdu (Tilzīti) un Rīgu vācu tautas tiltu kā nākotnes vācu tautas zemi.»¹⁷⁴ Austrumos šo teritoriju norobežotu ūdensbaseini un zemienes Kaunas, Kēdaiņu, Panevėžas virzienā, pieturoties pie Latvijas ģenerālapgabala robežām. Ziemeļrietumos šī vācu marka starp Tilzīti un Rīgu balstītos uz vācu atbalsta punktiem pie Baltijas jūras. Uz ziemeļiem no šīs vācu markas, t. i., Vidzemē un Igaunijā, atrastos nākotnē plānotās vācu noņemšanas reģions. «Jelgavas—Bauskas novads,» rakstīja autori, «sevišķi noderīgs lielāku lauksaimniecības iekārtojumu izvietojšanai, piemēram, lauksaimniecības augstkola, izmēģinājumu stacijas utt.»¹⁷⁵

Sīni vācu markā starp Tilzīti un Rīgu bija paredzēts noņemt 0,5 miljonus vāciešu, kas būtu vairāk par pusi no iedzīvotāju kopskaita. Starp noņemtajiem ap trešdaļa būtu lauku iedzīvo-

tāji. Šajā telpā bija paredzēts novietot 30 000 Lietuvas vāciešu, tos pārvietojot no Polijas atpakaļ uz Lietuvu. «Ja mēs iedomājamies,» sprieda autori, «ka šis apgabals ir vienīgais noslēgtais vācu nometināšanas apgabals Ostlandē un tam ir ļoti svarīga teritoriāli politiska nozīme tagad un nākotnē, šis pasākums jāīsteno.»¹⁷⁶

Līdz ar Baltijas jūras piekrasti par teritoriāli un politiski svarīgāko autori uzskatīja Pripetes apgabalu, nosaucot to par Ahilleja papēdi visā «Vācijas telpas sistēmā». Šim apgabalam autori paredzēja lielus uzdevumus. «Lai tas varētu pildīt savus uzdevumus, tas jāapdzīvo aktīvai un uzticamai tautībai...» Šī uzdevuma atrisināšanā vispirms jāiesaista holandietība [*Holländertum*, ap 1 milj. holandiešu], kas ar to iegūtu izšķirošu nākotnes uzdevumu Austrumu telpā.

Runājot par «Vācijas eiropēiskajām interešu teritorijām», kā pirmo autori minēja telpu Pēterburga—Narva—Novgoroda—Neveļa, kurā tiks iznīcināti daudzi iedzīvotāji. Pēterburgai bija svarīga teritoriāli politiska nozīme kā Baltijas satiksmes ceļa galapunktam. «Šajā telpā saskarsies vācu, somu un krievu dzīves telpa,» rakstīja autori. «Tāpēc šī telpa ir paredzēta kā interešu zona ar vācu virsslāni.»¹⁷⁷

Runājot par vācu kolonizācijas raķetes trešo pakāpi — atbalsta punktu sistēmu, autori vispirms pievērsās Rīgai. «Kā atbalsta punktam centrālā nozīme ir Rīgai,» rakstīja autori. «Tajā beidzas vācu nometināšanas tilts. Tajā pašā laikā šeit atrodas atslēga vācu pretenzijām uz Baltijas jūru. No šejienes sākas atbalsta punktu sistēma, kas iekļauj un nodrošina Austrumu telpu. Tā sevišķi noderīga Ostlandes vācu centrālo iestādījumu uzņemšanai, arī vācu universitātei u. c.»¹⁷⁸ Atbalsta punktu sistēma sakrīt ar esošajām pilsētām. Relatīvi liels svešautiešu iedzīvotāju skaits varētu būt arī Lietuvas un Baltkrievijas pilsētās. Atbalsta punktos bija paredzēts nometināt 50% vāciešu, t. i., kopā 300 000 vācu iedzīvotāju.

Plāna noslēgumā autori ieminējās arī par «Ostlandes tautu dzīves telpu». Viņi rakstīja: «Lietuviešus mērķtiecīgi pārvietot no vācu nometināšanas tilta uz agrākajiem poļu apgabaliem. (Šis darbs jau sācies.) Viļņa var kļūt par viņu viduspunktu. Lietuvieši un baltkrievi (zaudētā Pripetes apgabala vietā) var tikt piesaistīti, lai izspiestu polietību [*Polentum*].» Robežas starp poļiem, lietuviešiem un baltkrieviem vēl jānosprauž. «Igaunī un latvieši, neskatoties uz palielināto vācu skaitu, savu apmešanās telpu paturētu. Vienīgi atbalsta punktiem piekrastē — Liepājai, Rīgai, Tallinai — būtu jāiegūst zināms speciāls stāvoklis (eventuāli arī brūnogļu apgabalam Igaunijā).»¹⁷⁹

Noslēgumā autori rakstīja: «Šie apsvērumi pierāda, ka ar 800 000 vācu cilvēku iesaistišanu Ostlandē visus uzdevumus varētu veikt nepieciešamā apjomā. Vienlaikus būtu iespējams noturēt un nodrošināt visas izšķirošās pozīcijas. Seit priekšnoteikums ir tas, ka tautas saglabā uzticību vācu vadībai vai to no jauna iegūst. Tā būs vieglāk iegūstama, ja viņi zinās, ka tiem tiek saglabāta dzīves telpa vai, kā lietuviešu gadījumā, ka uz to var cerēt no jauna.» Taču, lai Ostlandē izpildītu savus uzdevumus, tā jāpaplašina, kā tas redzams kartē. Ģenerāliecirkņi ir tikai detaļas, kuras jāiekomponē kopīgajā plānā. Ostlandes sadrumstalošana traucēs totālā plāna uzdevumu veikšanu.

Kā Ostlandes telpas izkārtojuma plāna teksts, tā arī Ostlandes telpas izkārtojuma skice pieņemti 1942. gada 17. novembrī. Jau 1942. gada 30. novembrī reihskomisārs H. Loze šo «Telpas izkārtojuma plānu» slepeni nosūtīja Okupēto Austrumu apgabalu lietu ministram A. Rozenbergam nodošanai armijas virspavēlniecības Spēra dienesta vietai.¹⁸⁰

Valdības padomnieks F. Trampedahs sava 1942. gada 19. novembra ziņojuma pielikumā uzsvēra, ka abi vācu mērķi Latvijā — pārvācot rasiski vērtīgos latviešus un noņemot šeit vāciešus — var nonākt savstarpējā pretrunā. «Latviešu lauksaimnieki,» rakstīja padomnieks, «ir viņu tautas daļa, kura ir cienīgāka un pieņemamāka pārvācināšanai.» Taču šiem lauksaimniekiem būs jāatbrīvo vieta laukos noņemtajiem vāciešiem. Latviešu zemnieki ir konservatīvi un pieķērušies savai zemei. Tāpēc šie zemnieki, ja tos pārvietos uz dzīvi austrumos, atbildēs ar atklātu naidu pret vāciešiem un rezultātā izslidēs no pārvācināšanas. Tāpēc F. Trampedahs ieteica citu ceļu šīs vācu politikas īstenošanai Latvijā. «Plaša vācu noņemšana starp latviešiem,» rakstīja F. Trampedahs, «izvairoties no zemes atņemšanas latviešiem, jau šodien ir iespējama, jo daudzas zemnieku sētas boļševiku slepkavību vai bezbērnības dēļ jau šodien ir brīvas vai drīz tādas būs. Tas novestu pie jauktām vācu un latviešu apmetnēm vecajos latviešu novados, kas varētu kļūt par labāko pamatu tautu sajaukšanai un latviešu zemnieku pārvācināšanai.»¹⁸¹

Daudz skeptiskāk F. Trampedahs domāja par latviešu intelligences ievācināšanu. «Arī latviešu inteligencē ir viņu rasei atbilstoši ievācināšanas cienīgi spēki,» viņš rakstīja, «taču šo aprindu politiskā nosliece traucēs viņu ievācināšanu. Šiem elementiem būs iespējams dot «Eiropas kultūras uzdevumus Krievijā», kur viņi svešā vidē būs spiesti lojāli strādāt. Tur viņi varētu palīdzēt aizpildīt krievu tautas inteligencē novērojamos milzīgos trūkumus un būtiski atvieglināt mūsu pārvaldes uzdevumus.»¹⁸² Tā F. Trampedahs pamatoja Latvijas kolonizēšanu laukos un pilsētās.

Īespēju vāciešiem atgriezties savās dzimtajās vietās un arī Polija paredzēja Hitlera 1942. gada 7. oktobra rīkojums, kurš figūrēja Nirnbergas starptautiskā tribunāla dokumentos kā pierādījums nacisma noziegumiem.¹⁸³

1942. gada 20. augustā savā ziņojumā par stāvokli Latvijā O. Drekslers rēķināja, ka Latvijā ieradīsies 10 000—12 000 valstsvāciešu,¹⁸⁴ bet 1943. gada februārī Latvijā jau bija 12 000—13 000 valstsvāciešu un aptuveni 5000 t. s. vāccilmīgo.¹⁸⁵

Pēc Vācijas okupācijas pārvaldes datiem, 1944. gada 5. jūnijā Latvijā bija 16 834 vācu izcelsmes iedzīvotāji.¹⁸⁶

Lai izveidotu rasiski tīru Latviju, Dr. Gallmeiers ieteica ievācināt rasiski pieņemamos un atturēt vāciešus no precēšanās ar latvietiem.

Kā pārejas forma no uzvarētāju spiediena politikas uz šķietamu sadarbību ar iedzimtajiem 1942. gadā slepenajos dokumentos arvien spēcīgāk parādījās mēģinājumi veikt «dubulto grāmatvedību», oficiāli it kā atraisot rokas sadarbībai kādā jomā, tajā pašā laikā slepeni pastiprinot iecerēto sagatavošanos vācu dzīves telpas atbrīvošanai. Šajā ziņā visai tipisks piemērs bija 1942. gada 24. jūlija Okupēto Austrumu apgabalu lietu ministrijas slepenais rīkojums Nr. 400 «Sarunu kārtošana Igaunijai, Latvijai un Lietuvai».¹⁸⁷ Šajā rīkojumā bija noteikts: «Vācu valoda turpmāk lietojama, kur to prasa sadarbība ar vācu iestādēm.» Ar to tika atcelta vācu valodas obligāta lietošana pašpārvaldes iestādēs. Tajā pašā laikā ar šo pašu rīkojumu tika uzdots Latgalē «vērsties pret iestāžu, skolu un baznīcas mēģinājumiem latviskot poļus un baltkrieviskus».

5. OTRAIS UN TREŠAIS AUSTRUMU PLĀNOJUMS: 1941.—1942.

Kara sākumā hitleriešu rasu teorētiķi plānoja galvenokārt poļu un čehu likvidēšanu, turpretī līdz ar Vācijas un PSRS kara sākumu Vācietības stiprināšanas reihskomisariāta darbības rādīus paplašinājās. Šis ministrijas plānošanas šefs K. Meiers 1941. gadā paziņoja, ka vācu ieroču uzvaras ir likvidējušas vācu vecās robežas.¹⁸⁸

Šķiet, ka Vācietības stiprināšanas reihskomisariāts strādājis pie Baltijas un Krievijas iedzīvotāju sastāva «pārbūves» plāna jau agrāk. Tāpēc, izpildot reihskomisāra H. Himlera 1941. gada 21. jūnija rīkojumu izstrādāt «Austrumu ģenerālplānu», K. Meiers varēja iesniegt otro plānojumu jau pēc trim nedēļām — 1941. gada 15. jūlijā. Taču tā teksts pagaidām nav atrasts.¹⁸⁹

Dr. A. Findeizens veica starp Balto un Melno jūru izvietoto tautu etnogrāfisko izpēti. Līdz ar Krievijas tautām šeit svarīga vieta ierādīta lietuviešu, latviešu un igauņu etnogrāfiskajam raksturojumam.¹⁹⁰ Latvieši raksturoti galvenokārt kā zemnieki, kuri dzīvo viensētās. Latvieši un igauņi jāizdala no «nevācu tautībām» ar «sistemātisku izlasi un darbaudzināšanu [*Leistungszucht*]», lai tos no periodiem pārvērstu par spartiešiem.¹⁹¹

Vācijas sākotnējie politiskie mērķi Latvijā atspoguļojas arī armiju grupas «Ziemeļi» pavēlnieka ziņojumos par politisko stāvokli. 1941. gada 14. augusta «Piezīmēs jautājumā par latviešu kultūras darbību» viņš rakstīja: «Mērķis ir stingrs: līdzšinējās baltiskās nomaļu valstis jāiekļauj Lielvācijas dzīves telpā.» Lai to sasniegtu, pavēlnieks ieteica «pārskatīt visus apstākļus, zemi, cilvēkus un vēsturi».¹⁹²

Galvenā metode, kā vācietībai iegūt Baltijas telpu, bija «iedzimto sadrumstalošana», Baltiju industrializējot vai noņemot vāciešus pilsētās un laukos. Politiskos mērķus cerēja sasniegt ar administratīviem pasākumiem.

Kā redzam no Ostministrijas pārstāvja pie armiju grupējuma «Ziemeļi» Dr. P. Kleista 1941. gada 24. oktobrī parakstīta sļepena atzinuma, pārvaldes organizācijā Ostlandes reihskomisariātā tika apsvērtas divas iespējas.

1. Izveidot vācu uzraudzības pārvaldi, atzīstot Ostlandes tautu tālejoši patstāvīgu un brīvprātīgu līdzdarbību.

2. Izveidot vācu pārvaldi, «nocērtot galvu» vietējiem pašpārvaldes resorjiem.

P. Kleists domāja, ka otrā iespēja nebūtu pieņemama, jo tā galīgi iznīcinātu igauņu, latviešu un lietuviešu tautu labo gribu brīvprātīgi sadarboties ar vāciešiem, aizkavētu šo tautu paredzamo pārvācošanu, kā arī radītu nepieciešamību izmantot lielāku skaitu vācu ierēdņu un galu galā radītu nepieciešamību organizēt apmēram 120 000 vīru lielu vācu policiju. Vācu pārvaldes ieviešana, pēc P. Kleista domām, uzliktu vācu pārvaldei tautas acīs visu atbildību par dzīves limeņa pasliktināšanos, par neveiksmēm atsevišķu vācu ierēdņu darbībā. Par nodokļiem P. Kleists rakstīja — «jo vairāk tie parādās kā vācu nodokļi, jo vairāk iedzīvotājiem ir sajūta, ka šo nodokļu ienākumi tiek izvilkti no bijušās valsts pagastiem, apriņķiem un aizvesti projām svešām augstākām interesēm».¹⁹³ P. Kleists nonāca pie secinājuma: «Ostlandes reihskomisariāta politikas uzdevums risināms tikai ar tautu brīvprātīgu pašdarbību.» Taču, spriežot pēc piezīmēm tekstā, kas saglabājies norakstā, bija arī citādas domas.

Dr. Kleista atzinumam pievienots arī rīkojuma uzmetums par pārvaldes vadišanu Latvijas ģenerālapgabālā.¹⁹⁴

Ostministrijas valdības padomnieks Vihmanis 1941. gada 26. septembrī nosūtīja telegrammu reihskomisāram H. Lozem sakarā ar viņa 24. septembra pieprasījumu reihministram A. Rozenbergam par uzticības padomju izveidošanu trijās Baltijas valstīs. Tajā rakstīts, ka jau jūlija sākumā A. Rozenbergs izraudzījis un licis priekšā Ā. Hitleram šo padomju personālo sastāvu un ka firers atļāvis veidot šīs padomes.¹⁹⁵

Kā redzams no protokola apspriedē Ostministrijā 1941. gada 30. oktobrī par «zemes plānošanu Austrumu telpā», A. Rozenbergs ievadīja izvirzīja trīs galvenos uzdevumus: 1. Reiha paplašināšanu un nodrošināšanu, 2. Eiropas un Vācijas saimnieciskās neatkarības izveidošanu, 3. Zināmu apgabalu pārvācināšanu un noņemšanas telpas veidošanu 15—20 miljoniem vāciešu.¹⁹⁶ Runājot par Ostlandi, A. Rozenbergs izvirzīja problēmu: «Vai šai telpai jāklūst par noņemšanas telpu neērtiem elementiem vai viss šis apgabals jāiekļauj ģermāņu noņemšanas zonā?» Pats A. Rozenbergs deva arī atbildi uz šo jautājumu: «Vismērķtīcīgāk tiešām būtu šajos apgabalos izvietot kareivīgus noņemšanas spēkus.»¹⁹⁷ Runājot par noņemšanas veidu, reihministrs minēja divas iespējas. Pirmais variants — blakus katram kolhozam celt kungu māju un iet domēņu pārvaldes ceļu. Otrais variants — militārkoloniju dibināšana, kas veidotu stingri nocietinātu teritoriju pret mūžīgi nemierīgajiem Austrumiem. A. Rozenbergs domāja, ka šis otrais ceļš ir pareizākais.

H. Geringa «Direktīvās saimniecības vadišanai» (Zaļajā mapē), kuru pirmā daļa «Saimniecības uzdevumi un organizācijas» tika kā «slepena valsts lieta» izmantota līdz «x dienai», bet pēc tam publicēta Berlīnē 1941. gadā 1000 eksemplāros «Vienīgi dienesta lietošanai», bija noteikts: «Pēc firera izdotās pavēles jāveic visi nepieciešamie pasākumi, lai nekavējoties un iespējami lielākā mērā okupētie apgabali tiktu izmantoti Vācijas labā», arī nodrošinot vācu karavīru apgādi.¹⁹⁸

So mērķu īstenošanai A. Rozenbergs 30. oktobrī prasīja uzsākt «loti precīzu finansiāli politisku sagatavošanu», koncentrējot «Austrumu plānošanu» tikai vienā iestādē,¹⁹⁹ proti: viņa vadītajā Okupēto Austrumu apgabalu lietu ministrijā. Tehnisko, saimnieciski politisko, pilsēt būvniecisko un noņemšanas plānu izstrādāšanas sākumu Austrumiem A. Rozenbergs raksturoja kā darbu sākumu nākamajiem 100 gadiem, kuru rezultātus redzēs bērni un mazbērni. Apspriedes noslēgumā A. Rozenbergs, atbildot oponentiem, sevišķi H. Geringa pārstāvim, kurš šādu apspriedi bez saskaņošanas ar reihsmaršalu un kara saimniecības interesēm uzskatīja par priekšlaicīgu, atzīmēja, ka šī apspriede tieši saukta, lai izstrādātu priekšlikumus Ā. Hitleram un H. Geringam. A. Rozenbergs uzsvēra, ka kara saimniecība nav šķirama no

nometināšanas plānošanas: «Vācu cilvēku nometināšanā zināmā telpā firers saredz sevišķu vērtību.» Tāpēc A. Rozenbergs ieteica veikt plānošanu Austrumos vienlaikus trijos virzienos — satiksmes plānošana, saimnieciskā un nometināšanas plānošana.

Bez «jaunieģūtajiem latviešiem un igauņiem» vācu kolonistu skaitu tagad aplēsa uz 4,15 miljoniem. Cik var spriest no E. Vecela kritikas, agrākajā ģenerālplāna redakcijā vācu kolonistu skaits bija aprēķināts uz 4,15 miljoniem, kas trīsdesmit gadu laikā var palielināties līdz 10 miljoniem. E. Vecels domāja, ka tik liels šis skaits nebūs, — tas varētu sasniegt 8 miljonus. Tādējādi kolonistu skaits plāna otrajā redakcijā bija samazināts, bet tā īstenošanas laiks, iespējams, pēc H. Himlera iejaukšanās, pagarināts no 25 līdz 30 gadiem.²⁰⁰

Pēc Austrumu ģenerālplāna izstrādes vadītāja profesora K. Meiera ieceres, Polijā bija veidojams «kolonizācijas apgabals» [*Siedlungsgebiet*], Krievijā — «kolonizācijas zemes» [*Siedlungsmarken*] un Ostlandē — «kolonizācijas atbalsta punkti» [*Siedlungsstützpunkten*]. No 36 vācu atbalsta punktiem 14 bija paredzēti ierīkot Ostlandē, no tiem 5 — Latvijā. Šie atbalsta punkti dalījās vācu kolonizācijas ārējos un iekšējos atbalsta punktus. Ostlandes ārējie vācu kolonizācijas punkti bija Viļņa, Daugavpils, Rēzekne, Abrene, Pleskava, Luga. Šeit bija paredzēts 25 gadu laikā novietot 148 300 vāciešu. Ostlandes iekšējie atbalsta punkti bija paredzēti Narvā, Sauļos, Rīgā, Valkā, Tartu, Tallinā, Rakverē, Paidē. Šajos atbalsta punktos bija paredzēts novietot 242 800 vāciešus. Tātad Ostlandes kolonizācijai paredzēja 391 100 vāciešus. Dzīvojamo māju celtniecībai un infrastruktūras iekārtošanai bija paredzēti 2445,2 miljoni RM. Šajos atbalsta punktos bija paredzēts ievācināt 20—30% iedzīvotāju, pārējos izsūtīt vai iznīcināt. Katrā vācu atbalsta punktam paredzētajā mazajā pilsētā dzīvotu 20 000 iedzīvotāju, bet 5—10 km apkārtnē šis pilsētas apjoztu vācu ciemi, kas nodrošinātu pilsētas.

Latvijā bija paredzēts novietot 164 100 vāciešus, no tiem ap 70% pilsētās un 30% laukos. Lielākā daļa no kolonistiem — 105 900 — bija paredzēta Rīgā un tās apkārtnē. Rīgas, tāpat Daugavpils, kolonizācija bija jāuzsāk visdrīzāk. Jau pirmajos 5 gados pēc kara Rīgā bija jānovieto 38 500, bet Daugavpilī — 4500 vāciešus, kas sastādītu 26,2% no visa kolonizācijas plāna. Vāciešu iekārtošanai šeit bija paredzēti 269,7 miljoni RM. Minēto 5 Latvijas pilsētu apkārtnes kolonizācija bija jāuzsāk 6. gadā pēc kara, novietojot 5 gados 19 500 vāciešus, bet kopā ar pilsētām — 43 400 vāciešus. Kolonizācijas plāns patiesībā bija jāizpilda piecpadsmit gadu laikā, kad Latvijā bija jāizvieto 62,6% kolonistu. Pēdējā piecgadē (21—25 gadus pēc kara) pilsētās nebija paredzēts no-

vietot nevienu vācieti, bet laukos — tikai 9500 cilvēku (5,79%). Arī kapitālieguldījumi sastādītu vairs tikai 61 miljonu RM.

Līdz 1960. gadam kolonizācijas plāns bija jāizpilda pilnībā: Rīgā un apkārtnē jāizvieto 105 900 (64,5%), Daugavpilī un apkārtnē — 21 000 (13,8%), Rēzeknē un Valkā ar apkārtni — pa 13 700 cilvēku (katrā — 8,3%) un Abrenē un apkārtnē — 10 200 (6,1%). Celniecības un infrastruktūras iekārtošanai kolonistu vajadzībām 25 gadu laikā Latvijā bija paredzēts ieguldīt 1 273,5 miljonus RM, pie tam apmēram pusi (662 miljonus RM) bija paredzēts ieguldīt Rīgā un apkārtnē. Līdzekļus «Austrumu izbūves plānam» dotu Vācijas valsts, Vācijas un ārzemju firmas, privātuzņēmēji. No kopējās Austrumu izbūves summas — 45,7 miljardiem RM — privātajam kapitālam bija paredzēts 19,1 miljards, bet no valsts 15,87 miljardi RM. Te bija paredzēta ceļu, ielu un dzelzceļa izbūve, ūdensapgāde, elektrības apgāde, kultūrtehnika, dzīvokļu celtniecība, skolu un koncertzāļu izbūve. 20 gadu laikā Austrumu izbūves plānā bija paredzēts nodarbināt ap 900 000 cilvēku.

25—30 gadu laikā bija paredzēts pārvācināt rasiski noderīgos un politiski paklausīgos Baltijas iedzīvotājus. Te bija noteiktas zināmas kvotas atkarībā no tautas «rasiskās vērtības» — igauņus pāri par 50%, latviešus — līdz 50%, lietuviešus — līdz 15%, kopā 650 000—750 000 iedzīvotāju Baltijā. Ap 800 000 latviešu bija jāpārvieta uz Ļeņingradas apgabalu, liela daļa lietuviešu — uz Prūsiju, bet rasiski mazvērtīgākie — uz Sibīriju. Uz Krieviju vajadzēja pārvietot arī nepaklausīgo latviešu inteligenci «kultūras darba veikšanai» krievu vidū.

Dzīvokļu un saimniecības ēku, tāpat infrastruktūras celtniecībai Daugavpilī un tās apkārtnē uz 1000 cilvēkiem 25 gados bija paredzēti 18,2 miljoni RM, bet Rīgā ap 6 miljoni RM. Pie tam plānā nebija paredzēta visu līdzekļu izmantošana, bet apmēram 20% no kopējiem izdevumiem atstāti rezervē (ap 250 milj. RM). Kolonizācijas galvenās pārvaldes priekšnieks E. Hofmanis 1942. gada 1. oktobrī rakstīja uz fronti kapteinim Špengemanim: «Vienu Jūs saviem vīriem tur varat pateikt: zeme būs katram, kas tur vēlēsies apmesties. Arī karavīru bērni un bērnu bērni vēlākos gados tur atradīs pietiekami daudz zemes.» Zemi bija paredzēts izdalīt nomā uz laiku, uz visu mūžu ar mantošanas tiesībām un īpašumā ar sevišķām tiesībām.

«Ievācināšana var tikt uzskatīta par pabeigtu tad,» rakstīts ģenerālplāna 1942. gada redakcijā, «ja zeme ir nonākusi vācu rokās un patstāvīgie uzņēmēji, ierēdņi, strādnieki un viņu ģimenes ir vācieši.»

Arhīvā saglabājies Dr. Gintera Holca 1942. gada 26. oktobrī rakstītais protokols par Okupēto Austrumu apgabalu lietu

ministrijā notikušu apspriedi. Lai apspriestu Austrumu telpas kolonizēšanas stratēģijas jautājumus, tajā bija sapulcināti eksperti no Reiha galvenās drošības pārvaldes, Antropoloģijas institūta, Vācietības stiprināšanas reihskomisariāta, Austrumu ministrijas u. c. iestādēm.²⁰¹ Apspriedes dalībnieki sprieduši, kā rīkoties ar rasiski nevēlamajiem Baltijas iedzīvotājiem. Viens no priekšlikumiem bija iznīcināt Baltijas tautas ar industrializāciju. Taču šo variantu sanāksmes dalībnieki noraidīja kā pārāk lēnu, jo Hitlers jau esot paredzējis Baltijas tautu izsūtīšanu. Taču izsūtīšana slēpa briesmas, ka līdz ar to ies bojā rasiski vēlami un pārvācoties gatavi Baltijas iedzīvotāji. Tāpēc rasiski nevēlamos būtu jānudina brīvprātīgi pārcelties uz Krieviju, piedāvājot atbilstošas darba vietas, jo ar krievu spēkiem vien Krievijas pārvaldi nevarēs organizēt. Lai neizraisītu Baltijas iedzīvotāju nemierus, viņu rasisko pārbaudi bija paredzēts veikt kļu un pakāpeniski. Šāda pārbaude bija notikusi vairākos okupētajos apgabalos, piemēram, R. Heidrihs to bija darījis Čehoslovākijā. Apspriedes dalībnieki priecājās par pētījumiem baltu pārvācošanas jomā un ieteica tos tālāk turpināt. Konferences dalībnieki, kuriem «Austrumu ģenerālplāns» bija pazīstams, solīja izvirzīto jautājumu apspriest ar ekspertiem uz vietām un konkretizēt ģenerālplānu. Izskanēja doma, ka «vāciešiem jābūt spartiešu, no latviešiem, igauņiem un viņiem līdzīgiem sastāvošiem vidusslāņiem — perioku stāvoklī, bet krieviem — helotu stāvoklī».

Vismaz divas reizes Ā. Hitlers personīgi iejaucās H. Himlera resora un A. Rozenberga Ostministrijas domstarpībās par Austrumu ģenerālplānu, ikreiz atbalstot H. Himlera kolonizācijas plānus. Pirmo reizi tas konstatējams 1941. gada septembrī, kad Ā. Hitlers iecēla tieši H. Himleru par reihskomisāru vācietības stiprināšanai arī iekarotajā Baltijā.²⁰² Otro reizi 1942. gada martā, kad viņš NSVSP rases politisko pārvaldi pakļāva Vācietības stiprināšanas reihskomisariātam.²⁰³ Mūsu rīcībā nav datu, vai un kā šī pārvirze ietekmēja ģenerālplāna pārstrādi. Taču nenoliedzams ir fakts, ka šajā laikā tā sākās.

1942. gada maijā H. Himlers saņēma no profesora K. Meiera, kas vadīja Austrumu ģenerālplāna izstrādi, «Austrumu jaunizbūves tiesiskos un telpiskos pamatus». Šī plāna kopsavilkums uz 6 lappusēm figurēja kā apsūdzības dokuments Nirnbergas prāvā.²⁰⁴

Tātad Austrumu ģenerālplāna izstrādāšanā bija iesaistīta NSVSP, Reiha galvenā drošības pārvalde, SS galvenā pārvalde un Ostministrija. Tas liecina, ka šis plāns atspoguļoja nevis atsevišķu ierēdņu fantāziju, bet Vācijas reihā vadības oficiālo viedokli.

Ir izteikta doma, ka Austrumu ģenerālplāns bija izstrādāts Reiha galvenajā drošības pārvaldē, bet vēlāk attīstīts, to kon-

kretizējot atbilstoši iekaroto teritoriju specifikai. Iespējams, ka šis plāns tika izstrādāts pēc Hitlera 1941. gada 16. jūlijā viņa galvenajā mītnē dotajiem norādījumiem. Hitlera noteica Baltijas republiku inkorporāciju reihā, līdzīgi kā tas tika darīts ar Krimu, Galīciju, Kolas pussalu, Baku, Saratovas novadu un Polijas Beļostokas novadu. Var pieļaut domu, ka Austrumu ģenerālplāns, ko izstrādāja K. Meiers, bija šeit izteikto principu konkretizācija. H. Himlers to tomēr neuzskatīja par ideālu un pieprasīja pilnīgu Baltijas ģermanizāciju un Lietuvas kolonizāciju tuvāko 20 gadu laikā.

1942. gada janvārī H. Himlers ierosināja vāciešu repatriāciju dienvidrietumu Lietuvā, kaut arī šo teritoriju E. Vecels bija paredzējis kolonizēt. 1942. gada decembrī A. Rozenbergs nepiekrita SS rīkojumam ekspropriēt šeit 6597 zemnieku saimniecības un novietot Lietuvā 16 786 vāciešus, kas bija repatriējušies uz Vāciju 1939./1940. gadā.²⁰⁵ Fakts, ka H. Himlers īstenoja A. Hitlera idejas un uzdevumus vāciešu dzīves telpas jautājumos, bija zināms fīrera galvenajā mītnē.²⁰⁶

1942. gada jūnijā K. Meiers, divus mēnešus pēc kritikas, iesniedza trešo, pārstrādāto «Austrumu ģenerālplānu». Pirmais «Austrumu ģenerālplāns» bija domāts galvenokārt iekarotajām Polijas rietumu provincēm, turpretī otrais un trešais jau aptvēra visu nacistu paredzēto «vācu noņemšanas zonu» Austrumos. Skiet, 1942. gadā Vācijas nacionālsociālistiskā vadība E. Vecela izstrādāto tautu sadrumstalošanas plānu nolika otrajā vietā, pirmajā vietā izvirzot vācu noņemšanu laukos un pilsētās, sevišķu vērību veltot laukiem.

Otrajā ģenerālplānā paredzēts, ka Austrumos jāatbrīvo teritorija, kurā tolaik dzīvoja 45 miljoni iedzīvotāju, — galvenokārt Polija un Baltija. Sākotnēji K. Meiers prasīja 31 miljonu cilvēku izsūtīt un 14 miljonus cilvēku atstāt kā darbaspēku pārvācojamos apgabalos. Tas redzams no E. Vecela 1942. gada 27. aprīlī parakstītā dokumentā «Attieksme un pārdomas par SS reihsfīrera Austrumu ģenerālplānu». Šajā dokumentā E. Vecels pauda zināmu skepsi par Baltijas tautu piespiedu evakuēšanu: «Jo tāpēc mums labvēlīgo tautu piederīgajiem kļūtu diezgan skaidrs, ka šādai vardarbīgai evakuācijai sekotu viņu brāļu un mūsu bojāeja.»²⁰⁷ Bija skaidrs, ka deportētie uz Sibīriju no bada un aukstuma ies bojā. Taču E. Vecels uzskatīja, ka vāciešiem paredzētajā teritorijā, it sevišķi ievērojot austrumu tautu lielo dzimstību, kas nav ierēķināta reāli, jāērēķinās pat ar 60—65 miljonu iedzīvotāju «pārkārtošanu».

E. Vecels noraidīja poļu jautājuma atrisināšanu tādā pašā veidā, kā atrisināts ebreju jautājums. «Poļu jautājuma tamlīdzīga atrisināšana,» rakstīja savā «Attieksmē» E. Vecels, «tālākā nākotnē

apgrūtinātu vācu tautu un vispār atņemtu mums simpātijas, it sevišķi tāpēc, ka arī kaimiņu tautām jārēķinās ar to, ka tās zināmos apstākļos varētu tikt pakļautas tādai rīcībai.»²⁰⁸ E. Vecels ieteica un K. Meiers vismaz daļēji piekrita mazāk varmācīgai Baltijas kolonizācijai. Tāpēc 1942. gadā ģenerālplānā bija formulēta savdabīga iznīcināšanas kombinācija: «vairāk vai mazāk brīvprātīga» izceļošana un sociāla noslāņošana. «Ievācoties» nespējīgos Baltijas iedzīvotājus bija paredzēts pārvietot uz austrumiem un pārvērst tur viņus par starpslāni, kurš pārvaldītu tur vēl palikušos krievus. Turpretī «ievācoties spējīgie» Baltijas iedzīvotāji bija jāzsūta no Baltijas uz Vāciju, lai viņu tur veiktu netiros darbus lauksaimniecībā un divu triju gadu laikā kļūtu par vāciešiem.

Otrā funkcija, kas, pēc E. Vecela prognozes, Baltijas iedzīvotājiem būtu jāveic, bija atvietot Vācijā miljonu nevēlamā darbaspēka no Eiropas dienvidiem un dienvidaustrumiem. Ar šo rasiski slikto Baltijas iedzīvotāju pārvietošanu uz Vāciju paredzēja pastiprināt «rasu cīņu» «rasiski sliktākajā Vācijas daļā» un tā ar negāciju galu galā šeit uzlabot rasisko stāvokli.

Tāpat kā I pasaules karā, arī Austrumu ģenerālplānā Latvijas vietu lielā mērā noteica Latvijas ģeopolitiskais stāvoklis.²⁰⁹

1942. gada Austrumu ģenerālplānam bija divi varianti — uz 6 un uz 40 lappusēm ar apakšnosaukumu «Austrumu celtniecības tiesiskie, saimnieciskie un telpiskie pamati».

Austrumu ģenerālplānā 45—51 miljonu cilvēku no Polijas, Baltijas, Padomju Savienības bija paredzēts izsūtīt, nogalināt, nosūtīt darbos, pārvācot. Bija paredzēta iedzīvotāju dzimstības kontrole, lielo pilsētu iedzīvotāju pilnīga iznīcināšana un pāri palikušo iedzīvotāju ģermanizēšana.

Līdz ar iedzīvotāju iznīcināšanu bija plānota iedzīvotāju skaita samazināšana, pārveidojot Austrumu sociālo un ražošanas struktūru tā, lai šeit varētu ieceļot vācieši. Kā rakstija projekta galvenais autors K. Meiers, šinī nolūkā bija paredzēts vājināt kolonizējamo tautu tautisko apziņu un viņu tradicionālās struktūras, vispirms atņemot tautai tās garīgo un saimnieciski vadošo virsslāni. Ar vāciešu pārvietošanu uz Austrumiem kā Hitlers, tā viņa cilvēkiznīcināšanas teorētiķi cerēja Vācijā likvidēt mazākais 700 000 vācu siksaimniecību, lai uzlabotu un atveseļotu Vācijas saimniecisko un sociālo struktūru.

Pēc K. Meiera un viņa padomnieka finansu jautājumos Fēliksa Boslera domām, ģenerālplānu tikai daļēji finansētu valsts un privātpersonas. Galvenokārt tiktu izmantoti Austrumos salauptie īpašumi, kuri plānā dēvēti par Vācietības stiprināšanas reihskomisariāta «jaunizveidotajiem speciālīpašumiem». Liela

vieta bija sveša darbaspēka izmantošanai — 12,4 miljardi darba stundu.

«Ja mēs šeit (Austrumos) negatavosim ķieģeļus, ja mēs nepiepildīsim mūsu koncentrācijas nometnes ar vergiem — šajā telpā es apgalvošu ļoti skaidri un atklāti — ar darba vergiem, kuri, neskatoties uz dažiem zaudējumiem, būs noderīgi mūsu pilsetu, mūsu ciemu un mūsu zemnieku sētu uzbūvei, tad mums pēc gadiem ilga kara nebūs naudas kolonijas iekārtot tā, lai vācu cilvēki tur patiešām dzīvotu un iesakņotos jau pirmajā paudzē,» nepārprotami paziņoja H. Himlers.²¹⁰ Tas nozīmēja, ka ģenerālplāns paredzēja izmantot vācu koloniju uzbūvei iekaroto zemju darbaspēku, būvmateriālus un finanses. Nerēķinot piespiedu darbu, ģenerālplāna īstenošanai 25 gadu laikā bija paredzēts izmantot 65 miljardus reihsmarku. Ģenerālplāna pirmajā redakcijā par galveno pasākumu Baltijas «attīrīšanai» bija paredzēta tautu «evakuācija», toties 1942. gada redakcijā «evakuēšana» bija paredzēta galvenokārt kā palīg līdzeklis tautu selekcijai. Agrāk tautas bija paredzēts padzīt, turpretī 1942. gada vasarā bija paredzēta tautu «pārvietošana», dodot iespēju tautu «pozitīvajiem sociālajiem spēkiem pacelties» — radot perioku kastu. Ģenerālplāna jaunajā redakcijā bija teikts: «Tā kā uz sadarbību ar zemes pastāvīgajiem iedzīvotājiem nevar cerēt, jaunajai tautu kārtībai Austrumu telpā jābūt orientētai uz turienes iedzīvotāju apmierināšanu. Šī apmierināšana tiks sasniegta ar to, ka vāciešu nometināšanai nepieciešamās kolonizējamās zemes sagatavojamas nevis kā līdz šim ar evakuāciju, bet gan ar līdzšinējo iedzīvotāju pārvietošanu uz citām kolhozu un sovhozu zemēm, vienlaicīgi piešķirot zemes tiesības. Sai pārvietošanai jābūt saistītai ar saprātīgu izlasi, balstoties uz spējīguma principu svešās tautas pozitīvo sociālo spēku augšupejā.»²¹¹

Kaut arī Vācijas iestādes visādi nopūlējās, lai materiāli un morāli stimulētu vāciešu dzimstību, tomēr cerēto rezultātu nebija. Tāpēc, pirmkārt, vajadzēja savākt vāciešus no visām kaimiņu zemēm, otrkārt, asinsradniecīgo tautu pārstāvjiem — holandiešiem, flāmiem, norvēģiem, dāņiem — vajadzēja piedalīties nometināšanas programmā Austrumos. Hitlers gribēja viņus «ievadīt» Austrumos, lai viņi kļūtu par Vācijas reihā locekļiem.²¹² Treškārt, poļu un Baltijas tautu «pilnvērtīgos» locekļus vajadzēja integrēt, ilgstoši izolēt un ievācināt, t. i., varmācīgi atraut no viņu kultūras un ar varu padarīt par vāciešiem. «Rases jautājums» un «žīdu jautājums» 1942. gada vasarā ģenerālplānam vairs it kā nebija pirmajā vietā. «Neģermāņu tautas» ģenerālplāns paredzēja «ievācināt» un pārvērst par vāciešiem kalpojošu tautu. 1941. gadā ģenerālplāns paredzēja visu Poliju un «Austrumu apgabalus» pilnīgi nodot vāciešu rīcībā, turpretī 1942. gadā

jau pielāva, ka laukos «sveštautiešu» darbaspēks varētu būt 2/5 iedzīvotāju, bet pilsētās — gandrīz puse.²¹³

1942. gada 17. novembrī Dr. G. Millers izstrādāja slepenu «Ostlandes teritorijas iekārtojuma plāna pirmuzmetumu».²¹⁴

Kādā no ģenerālplāna redakcijām K. Meiers paredzēja nākotnē apgūstamajā teritorijā izveidot tālu izvietotas «Kolonizācijas zemes» un «Kolonizācijas atbalsta punktus» vāciešu nometināšanai.

Sīs vāciešu «kolonizācijas zemes» un «atbalsta punkti» būtu reiha tautību politikas «priekšējā fronte pret krievietību un aziātiskumu». Šie «priekšposteņi» nebūtu pakļaujami ne Vācijas civilajai, ne militārajai pārvaldei, bet H. Himlera SS aparātam. A. Rozenbergs savukārt bija pret šo «priekšposteņu» pakļaušanu H. Himleram.

Vācu atbalsta punktu rīcībā bija paredzēts nodot mobilo karaspēku, lai likvidētu iedzimto pretestību. Taču, lai neturētu lielu vācu karaspēku laukos, vajadzētu izveidot «zemnieku kareivju» kastu [*Bauernsoldaten*]. Blakus vācu atbalsta punktiem «zemes iekšienē» izveidojami vācu kolonizācijas novadi. Arī tie nav pakļaujami vietējai civilpārvaldei, bet Vācijas SS reihsfireram. 25 gadu laikā Austrumeiropā bija paredzēts novietot 3,5 miljonus vāciešu.²¹⁵

Plānā vairs nebija runas par «etnisko robežu iztīrīšanu» un stingru dalījumu vāciešu un svešzemnieku apdzīvotajos novados. Vāciešu pārvietošanas plāns uz Poliju no 5—6 miljoniem tika samazināts uz 0,5 miljoniem. Taču saglabājās mērķis: «Austrumu lielo telpu pārpildīt ar vācisku dzīvi.» Vācu laudis tagad tika raksturoti kā vadošais spēks, bet cittautiešiem bija jāklūst par «zemākiem sociāliem slāņiem».

Viens no svarīgiem Baltijas jautājuma atrisināšanas uzdevumiem bija tiešu kontaktu nodibināšana starp Vāciju un Baltiju caur Poliju. Šo vēsturisko kļūdu, kura nedeva iespēju vācu kolonistiem nodibināt tiešus sakarus starp Vāciju un Baltiju un kas, pēc hitleriešu domām, veicināja «Baltijas atšķelšanos» no reiha, «Austrumu ģenerālplāns» paredzēja novērst. Taču plānotie Baltijas pārvācošanas tempi Berlīnei šķita pārāk lēni.

1942. gada 12. jūnijā H. Himlers rakstīja Vācietības stiprināšanas reihskomisariāta centrālei, kuras štābu vadīja SS ģenerālis Ulrihs Greifelts, kas nodrošināja sakarus starp H. Himleru un H. Geringu: «Es esmu izskatījis ģenerālplānu «Austrumi» (otro redakciju. — H. S.), kurš man tīri labi patīk.» Taču, pēc reihsfirera domām, plānā bija paredzēti pārāk lēni Baltijas pārvācošanas tempi. «Šajā divdesmit gadu plānā jāparedz pilnīga Igaunijas un Latvijas, kā arī visas ģenerālgubernatūras (Polijas — H. S.) pārvācošana. Mums tā pēc iespējas jāpabeidz 20 gadu laikā.»²¹⁶ 1942. gada 3. oktobrī Krakovā tika saņemts H. Himlera

rikojums ierīkot vācu atbalsta punktu Zamoscē pie Ļubļinas, kam bija jāsavieno ziemeļnieciski apdzīvotās Baltijas zemes ar vāciski apdzīvoto Septiņkalni. Šajā novadā projektēja «ielenkt» poļu tautības iedzīvotājus ar vācu kolonistiem un pēc tam viņus bioloģiski nospiest.²¹⁷

1942. gada 31. oktobrī pirmos ešelonus ar iedzīvotājiem tika uzdots pārvest uz Osvencimu un Berlīni. I un II rases grupas poļus bija paredzēts pārvietot uz Vācijas pārvācošanai, III un IV rases grupas poļus — pēc 60 gadiem novietot «pensionāru ciemos» lēnai nāvei, bet 14—16 gadus vecos izmantot kā darbaspēku. 14 līdz 60 gadus vecie IV rases grupas piederīgie bija jāved uz Aušvicas koncentrācijas nometni.

Vāciešu nometināšanai 1942. gada novembrī—1943. gada martā šeit izbrīvēja kādus 300 poļu ciemus ar apmēram 100 000 cilvēkiem. Katras 4—5 poļu nelielās saimniecības bija paredzēts apvienot vienā jaunveidojamā vācu kolonistu saimniecībā.²¹⁸ Šādi vācu atbalsta punkti bija paredzēti arī Žitomirā, Hersonā, Dņepropetrovskā. Taču šiem H. Himlera spēka aktiem «iedzīvotāju regulēšanas jomā» punktu pielika Staļingrada un partizāņu kustība.

Daudzi augsti vācu virsnieki un pat vienkāršas vācu ģimenes 40. gadu sākumā varēja cerēt uz «dzimtmuižām Austrumos». Daudzas padomju virsnieku un vienkāršas padomju ģimenes 50.—80. gados pretendēja bez rindas dabūt dzīvokļus un darbu Baltijā. Pirmie negribēja zināt, ka «dzīves telpa» viņiem sagādāta uz citu tautu iznīcināšanas rēķina, bet otrie balstījās uz savām atbrīvotāji privilēģijām un iekaroto tautu ierobežošanas tiesībām. Uz šo līdzību starp Hitlera «Austrumu ģenerālplānu» un Staļina internacionalizācijas plānu vācu pētnieki norādījuši jau vairākkārt — atšķirības ir tikai detaļās.²¹⁹

6. CETURTAIS AUSTRUMU ĢENERĀLPLĀNS: 1943.

Ceturtais Austrumu ģenerālplāns iesniegts 1943. gada janvārī un uzskatāms par «nometināšanas galveno plānu». Plāna īstenošanu nekavējoties attiecināja uz Baltiju. Savus priekšlikumus Baltijas tautu pārvācināšanai izstrādāja un iesniedza Dr. H. Špērs²²⁰ un valdības padomnieks Dr. Gallmeiers.²²¹

Taču visplašāk un atklātāk Baltijas tautu pārvācošanas plāni izklāstīti 1943. gada 17. marta «Slepenajā reiha lietā», kuru Okupēto Austrumu apgabalu lietu ministrijā tikai 5 eksemplāros ar nosaukumu «Direktīvas jautājumā par igauņu, latviešu un lietuviešu pārvācojamību» bija sagatavojis Dr. E. Vecels.²²² Šajā dokumentā bija paredzēts, ka no Baltijas tautām vācu tautas pieaugumam «ņemami vērā tikai rasiski vērtīgi cittautieši, t. i., tādi

cilvēki, kas cēlušies no ģenētiski veselām dzimtām un kas rases ziņā, ārējā izskatā, kā arī savā stājā un sniegumā ierindojas vācu tautas tēlā». No pārvācošanas izslēdzami «pārsvarā vai tīri austrumbaltu rases cilvēki». Igauņi «uzrāda visumā nordisku rases elementu pārsvaru pār austrumbaltu rases elementiem», izņēmums ir setu krievi, Narvas un Pečoru apgabalu iedzīvotāji, «kuru rasiskais sastāvs norāda uz Austrumeiropu».

Pretstatā īstajiem latviešiem, kuriem pārsvarā ir nordiskās rases elementi, latgaliešiem rases ziņā ir pavisam citi apstākļi. Latgalieši arvien vairāk ieplūst latviešos, un dažās Kurzemes daļās viņi jau skaitliski ir diezgan stipri. Attiecībā uz rasi viņi daudz tuvāki baltkrieviēm un kaimiņu krieviēm. Viņiem pārsvarā ir austrumbaltu rases elementi, kuriem blakus zināmos apmēros ir nordiski elementi un arī Austrumeiropas rasu daļas. Viņi ir ceļā uz Latvijas latgalizēšanu.²²³

Runājot par lietuviešiem, dokumentā atzīts, ka «viņiem pārsvarā ir austrumbaltu rases ietekme». No rases viedokļa lietuvieši vairāk saistīti ar baltkrieviēm nekā ar igauņiem un latviešiem. «No tā izriet,» secināja dokumenta autori, «ka igauņi un latvieši savā kopainā rases ziņā tuvojās vācu iedzīvotājiem, lietuvieši un latgalieši turpretim skaidri atšķiras no vācu iedzīvotājiem. No tā izriet, ka pārvācošanu lielākos apmēros var plānot tikai pie igauņiem un latviešiem... ar to praktiskā politika attiecībā uz lietuviešiem un latgaliešiem principiāli atšķiras no politikas, kas īstenojama attiecībā pret igauņiem un latviešiem.»

«Igauniem,» teikts dokumentā, «propagandējama doma, ka viņi asins ziņā ir pārsvarā ģermāņu pēcnācēji, kuri pāri Baltijas jūrai savulaik nonākuši Igaunijā un tikai valodnieciski somizējušies.. Līdzīgā veidā arī jāpropagandē vācu tautas radniecība ar latviešiem.. Abām tautām jāattīstās tādā virzienā, ka viņas pašas atgrūž rases ziņā nevēlamus elementus.. Šeit vispirms atkal un atkal, pēc iespējas iesaistot latviešu instances, jānorāda uz latviešu un latgaliešu principiālo atšķirību.. Iemeslu īpaši uzsvērt atšķirību starp latviešiem un latgaliešiem dod šodien faktiski pastāvošā latviešu izspiešana no latgaliešu puses.»²²⁴ Latviešu un igauņu pārvācināšanai direktīvās paredzēts vesels praktisku pasākumu komplekss saimniecībā, zinātnē, kultūrā. Atzīstot, ka šis process ilgs vairākas paaudzes, direktīvās uzdots «igauņus un latviešus pielīdzināt reiham». «Igaunu un latviešu preses un literatūras publikācijas,» teikts direktīvās, «pakāpeniski ierobežojamas, pie tam labi darbi pēc iespējas publicējami vācu valodā un vācu izdevniecībās.» Augstākā mērā veicināma vācu valodas ieviešana. Tā jāieved arī tautskolās un tālāk jāizplata ar valodas kursiem.

Lai veicinātu latviešu un igauņu pārvācināšanu, «igauņi un

latvieši nebūtu saimnieciski ierobežojami. Pašsaprotamam principam jābūt, ka šais novados vācietis saimnieciski tiek sevišķi favorizēts, jo tikai tad igauņiem un latviešiem būs stimuls ļaut sevi pārtautot.»

Bija plānots daļu igauņu un latviešu pārvācināt, viņus brīvprātīgi nosūtīt uz reihu, ieceļot par ierēdņiem vācu okupācijas pārvaldē austrumos ārpus viņu dzimtenes, privileģēti piešķirot reiha pilsonu tiesības latviešiem un igauņiem. Turpretī latgaliešu un lietuviešu rasiski labāko elementu pārvācošana var notikt tikai reihā. Tāpēc šeit nevar būt runas par vācu kultūras un valodas politikas aktivizēšanu, jo šos iedzīvotājus plānots pārvietot ārpus viņu dzimtenes.²²⁵

Vācu okupācijas varas tautību politikas īstenošanu Ostlandē papildināja 1943. gada 24. aprīļa slepenais apkārtraksts augstākajam SS un policijas priekšniekam Ostlandē, četriem Ostlandes ģenerālkomisāriem, karaspēka virspavēlniekam Ostlandē un vairākiem citiem Ostlandes okupācijas varas priekšniekiem — NSVSP landesleiteram, Reiha galvenās drošības pārvaldes vadītāja pilnvarotajiem u. c. Apkārtrakstā H. Loze rakstīja, ka nepieciešams «tautību grupu politiku stingri turēt vācu rokās un nenodot to vairākuma tautību veidotajām pašpārvaldēm».²²⁶ Tautību dažādība Ostlandē atzīta par tādu faktoru, kas veicina un atviegļina vācu kundzības nodibināšanos. Mazākuma tautību aizsardzība novestu pie Baltijas tautu starptautiskās atzišanas un ir aktuāla sevišķi Baltijas telnā, kur mērķis ir igauņus, latviešus un lietuviešus tuvināt Vācijas reiham. Tāpēc nepieciešams visām mazākuma tautībām izveidot uzticības orgānus [*Vertrauensstellen*], halstoties uz 1941. gada 20. septembra atļauju dibināt apvienības. To locekļi jāpārbauda drošības komandierim. Novados un aprīnkos, kur šīs mazākuma grupas būtiski pārstāvētas, jānozīmē šo grupu novadu un aprīnku pilnvarotie. Līdzekļus mazākuma tautību uzticības vietu uzturēšanai piešķir zemes pašpārvalde. Šis rīkojums par mazākumtautību uzticības vietu veidošanu Igaunijas ģenerālapgabāl attiecas uz krievu, bet Latvijā un Lietuvā — uz krievu un baltkrievu mazākumgrupām.²²⁷ Uz poļu tautas grupu šis apkārtraksts neattiecas. Latviešu vai lietuviešu mazākuma pārstāvniecības organizēšanai Igaunijā un citos gadījumos vajadzīgas īpašas atļaujas.

1943. gadā Latvijā ieradās liels skaits kara bēgļu no Krievijas. Bez tam sakarā ar ģenerāļa A. Vlasova kustības izvēršanos tika atzīts, ka lielākas tiesības iādod arī krieviem. Tādēļ 1943. gada 4. oktobrī sekoja nākamais H. Lozes slepenais apkārtraksts visām minētajām iestādēm, kurā uzdots sevišķu vērību piegriezt krievu bēgļu aprūpei Baltijā, organizējot viņu pārstāvniecības, izņemot «bandu apsēstos novadus».

Visplašāko pētījumu «Vācu tautiskās politikas uzdevumi Latvijā» 1943. gada 29. decembrī pabeidza valdības padomnieks Dr. Gallmeiers.²²⁸ Šajā pētījumā bija 4 apakšnodaļas, kurās autors centās risināt problēmu, kā palielināt vāciešu skaitu, vienlaikus nepazeminot vācietības rasisko kvalitāti. Pirmajā nodaļā analizēta problēma, kā pasargāt vāciešus no saradošanās ar cittautiešiem. Dr. Gallmeiers uzskatīja, ka labākie Latvijas vācieši 1939.—1940. gadā jau izeļojuši, sekojot firera aicinājumam, bet palikušie ir tautības ziņā nedroši un tādi, uz kuriem nevar paļauties. Tāpēc viņi jāsauc nevis par tautvāciešiem, bet par vāccilmīgiem [*deutschstämmig*]. Pēc 1943. gada februāra tautas skaitīšanas sevi par vāciešiem uzskatījis 17 801 cilvēks, no tiem 12 000—13 000 valstsvāciešu un 4000—5000 vāccilmīgo. Taču pēc NSVSP rūpīgas analīzes konstatēts, ka no 1 168 695 iedzīvotājiem 13 660 (1,17%) ir vāccilmīgie, 9054 no viņiem dzīvo Rīgā un 3334 — Liepājā. Lai novērstu vāccilmīgo svārstīšanos starp divām tautībām, jo mazvērtīgākajiem ir tendence pieslēties svešām tautībām, autors ieteica vairākus pasākumus. Kā pirmo viņš paredzēja organizēt jaunu repatriāciju, bet kara laikā tā nav īstenojama. Tāpēc autors kā otro variantu ieteica izstrādāt vācu tautības iedzīvotāju sarakstu [*deutsche Volksliste*], fiksējot viņiem vācu tautību. Taču, tā kā vāccilmīgie mēdz būt zemas vācu nacionālās kvalitātes, bez audzināšanas priekšdarbiem tas nav iedomājams. Šādu sarakstu sastādīšanu Baltijā frontes apstākļos bez tam varētu uzskatīt par gatavošanos vācu evakuācijai. Kā trešo alternatīvu autors ieteica NSVSP Latvijas vadības plānoto vācu draudžu izveidošanu, kurās varētu vāciešus skolot, jo vāccilmīgie nereti labi nerunā vāciski un pēdējos gados viņus nav pietiekami ietekmējušas nacionālsociālisma idejas. Kā ceturto variantu autors ieteica organizēt vācu tautas grupu [*deutsche Volksgruppe*], sevišķi, ja Ostlande iegūtu lielāku patstāvību. Taču arī šo variantu autors ieteica īstenot tikai tad, ja nav cita risinājuma.

Runājot par vācu karavīru bērniem, Dr. Gallmeiers domāja, ka vislabāk tos atņemt latviešu mātēm, pārvest uz reihu un tur pareizi audzināt, bet paredzēja arī iespēju, ka bērns var augt pie mātes. Tad tā audzināšanā paredzamas grūtības. Ārlaulības bērņus, kas radušies vācu civilistiem vai karavīriem ar latviešu sievietēm, autors ieteica apzināt un 3—5 gadu vecumā noteikt viņiem vācu cilmi. Būtu stingri jāizvairās no boļševiku bēgļu un karagūstekņu ārlaulības bērņu ieskaitīšanas šajā grupā. 1941. gadā dzimuši 3470, bet 1942. gadā — 3450 vācu ārlaulības bērņi Latvijā. Iespējamais 20 000 latviešu meiteņu precības ar vāciešiem, ko autors ieteica novērst. Jau 1917.—1923. gadā Igaunijā tikai 25% vāciešu bērņu nav bijis svešu asiņu piejaukuma. Līdzīgs stāvoklis pirms kara bijis arī Latvijā, kad 45% no visām vācu

laulībām bijušas jauktas. Ītreiz tas arī neesot slikti, jo daļa latviešu esot rasiski vērtīgāki kā paši vācieši. Tāpēc jauktajās laulībās jāpārbauda, vai vācu puse ar tām tiek stiprināta.

Latvijā pastāvējis zināms liberālisms laulību šķiršanā, kā rezultātā šķirto laulību skaits palielinājies, sevišķi Rīgā (līdz 29,6%). Kaut arī autors vācu laulības ar svešautiešiem uzskatīja par nevēlamām, tomēr karavīru ilgā atrautība no ģimenēm, kopējais darbs ar nevāciešiem, lielās mantošanas iespējas meiteņēm, vācu valodas zināšanas — tas viss veicinot jauktās laulības. Taču šādas laulības pieļaujamas tikai pēc tam, kad pierādīta cilme līdz vecvecākiem ieskaitot, noteikts partneres rasiskais stāvoklis, vācu valodas zināšanu līmenis un mazākais vienu gadu ilga uzturēšanās reihā.

Trešajā nodaļā autors apskatīja pilnvērtīgu cilvēku piesaistīšanu vācietībai. Vācietībā bija plānots «pārvilkt» tos latviešus, kas pieslējušies vācu dzīves veidam, ģimenes, kas saradojušās ar vāciešiem, latviešus, kuri brīvprātīgi izvēlas vācu izglītību.

Ceturto nodaļu autors vēltīja apskatam, kā ieaudzināt vāciešos lepnumu uz savu tautību un rasi. Noslēgumā autors izteica cerību, ka vācieši veiks savu vadošās tautas misiju Eiropā.

Attīstot Austrumu ģenerālplāna idejas, 1943. gada 4. aprīlī tika pabeigti Baltijas telpas iekārtošanas noteikumi. Sajā plānā bija paredzētas trīs kolonizācijas zonas Baltijā.

1. Noslēgtā vāciešu nometināšanas telpa.
2. Holandiešu nometināšanas telpa.
3. Vāciešu-eiropiešu interešu telpa.²²⁹

H. Loze paziņoja Tallinas, Rīgas, Kauņas un Minskas ģenerālkomisāriem, ka SS reihsfīrers un policijas šefs H. Himlers vienojies ar Okupēto Austrumu apgabalu lietu ministru A. Rozenbergu, ka Ostlandē ierīkos policijas atbalsta punktus. Atbalsta punkti Nr. 1 ar garnizonu 1 policijas bataljona lielumā — pie reihskomisāra dienesta vietas un citās svarīgākajās vietās — ierīkojami Rīgā, Tallinā, Narvā, Novgorodā, Zlobinā, Kauņā, Viļņā, Minskā, Baranovičos, Bobruiskā, Vitebskā, Mogiļevā, Gorkos, Smoļenskā, Veļikije Lukos un Velkā, uz austrumiem no Gomeļas. Atbalsta punkti Nr. 2 ar vienu kārtības policijas rotu ierīkojami ģenerālkomisāru dienesta vietās un pilsētās ar iedzīvotāju skaitu, ne mazāku par 50 000 cilvēku — Tartu, Pleskavā, Daugavpilī, Jelgavā, Liepājā un Gomeļā. Atbalsta punkti Nr. 3 ar 1—20 žandarmi un drošības policiju ierīkojami apgabalu komisāru atrašanās vietās — Arensburgā, Pērnavā, Valmierā, Sauļos, Panevėžā, Glubojē, Vilejkā, Lidā, Novogrudokā, Sloņimā, Sluckā, Honcevicē, Pinskā, Petrikovā, Mozirā un Rēzeknē. Karavīriem jāierīko ne tikai dienesta centri, bet arī dzīvokļi.

Baltijas telpas iekārtošanas noteikumu noslēgumā bija teikts. «Igauņi un latvieši paturētu savu nometinājuma vietu, neskatoties uz apakšiedzīvotāju [*Unteroölkerung*] pieaugumu. Par nožēlošanu atbalsta punktiem jūras krastā ap Liepāju, Rīgu, Tallinu būtu jāiegūst zināms sevišķs stāvoklis (iespējams arī degakmens apgabalā Igaunijā). Kopsavilkums: Apsvērumi rāda, ka 800 000 vāciešu nometināšana Ostlandē vajadzīgā apjomā var atrisināt visus uzdevumus.»²³⁰

Austrumu ģenerālplāns, kaut arī pagaidām bez Ā. Hitlera tiešā apstiprinājuma, kā arī Ostlandes telpas izkārtojuma ģenerālplāns kopā ar tā teritoriālo plānojumu bija pamatos izstrādāti, turpreti Latvijas plānojums 1943. gadā vēl bija tikai vadlīnijās.

Ostlandes reihskomisāra Politiskās nodaļas vadītājs Dr. Verners Kaps stingri slepeni izstrādāja vācu politikas vadlīnijas Latvijā trijos galvenajos virzienos — tautību politikā, ticību politikā, organizācijā politikā. Darbs pabeigts 1943. gada 12. oktobrī. Tā kā apcerējums uzņemts tēžveidīgi uz 9 lappusēm, domājams, ka tas varēja būt ģenerālplāna īstenojuma uzmetums Latvijai.

Katrā ziņā tas deva politiskās situācijas vērtējumu, noteica turpmākās darbības vadlīnijas. Attiecībā uz pirmo jautājumu loku — tautību politiku — autors paredzēja ierobežot Latvijas latviskošanu, jo tā noved pie saspīlējumiem pašpārvaldē, leģionā, iestādēs. «Latviešu tautas augšana uz slāvu tautību rēķina nav vēlama.» rakstīja V. Kaps, «jo slāvu tautas ir bioloģiski spēcīgākas nekā latvietība... Krievu, baltkrievu un poļu tautas grupas ir tautiskas un līdz ar to nav piesaistītas valsts robežām... tautu grupas jāaplūko nevis no Rīgas viedokļa, bet gan no Berlīnes redzes viedokļa.» Baltijas vācu kolonizācijas un Latvijas dekompozīcijas interesēs autors ieteica atbalstīt krievu uzticības centra radīšanu Aleksejeva un Levicka vadībā. Krievu uzticības centra vadītājs Aleksejevs ieceļams svinīgā kārtā ar latviešu piedalīšanos. Centrs materiāli atbalstāms no reihā līdzekļiem. Autors ieteica krievus iecelt amatos par pagastu vecākajiem, bet krievu valodu ieviest Latgalē kā trešo valodu iestādēs. Sakariem ar pareizticīgo baznīcu nozīmējams advokāts Dinovskis, bet ar krievu policijas pulku — leitnants Osipovs no Daugavpils.²³¹

Sīs direktīvas tautību jautājumā paredzēja arī baltkrievu apvienības dibināšanu K. Jezovītova vadībā. Par viņa vietnieku ieceļams Mironovičs. Lībiešus V. Kaps uzskatīja par «atbalstīšanas cienīgu elementu». Viņš ieteica atjaunot arī igauņu apvienību.

Runājot par reliģiskām apvienībām, V. Kaps ieteica ierobežot Birģeļa vadītā baznīcu departamenta darbību, jo tai esot politiski nevēlamas sekas. Runājot par Latvijas luterāņu baznīcu, autors ieteica atturēties no tās šķelšanās sekmēšanas. Ja rodas jautājums par arhibīskapa vietas aizpildīšanu, tad vienīgais atbalstā-

mais kandidāts ir Bergs, bet t. s. Čuibes grupu V. Kaps uzskatīja par bistamu. Savukart dievturi atzīti par stingri nacionālistiskiem, bet ne bistamiem. Arī K. Sandera grupa noteikti atbalstāma. Doma uraudze nenozīmīga. Seit no Berlīnes ieradīšies mācītājs Stenders, par ko paziņos Rīgas pilsētas apgabala komisāram. Runājot par Romas katoļu baznīcu, V. Kaps rakstīja: «Nebremzēt, taču izmantot uzmanīgi. Sakari ar Romu un turienes atbalsts ir ļoti labs. Spēcīga ietekme uz masām pret reihu reliģiskā ziņā. Neuzkrītoši ekspansijas centieni... Latgalē uzrāda lielāku toleranci. Sadarbība ar SD.»²³²

Pareizticīgā baznīca raksturota kā «krievu politikas instruments. Metropolīts Sergejs ir krievu nacionālists. Tiek turēts aizdomās par sadarbību ar NKVD. Latvijas ģenerālapgabalam piedienīgs ir bīskaps Jānis Garklavs, kurš jāatbalsta.»

«Visas vecticībnieku draudzes ģenerālapgabalā jāapvieno vienā savienībā.» Par vadītāju domāts Murnikovs. Muhamedāniešu skaits ir niecīgs, viņi ir absolūti draudzīgi vāciešiem, un tie jāatbalsta.

Runājot par organizācijām ar politisku raksturu, V. Kaps vispirms pievēršas leģionam. «Pozitīvākais spēks,» rakstīja autors, «ir pulkvežleitnants V. Veiss, viennozīmīgi provācisks. Pulkvežleitnanti K. Lobe, E. Griķis, kā arī A. Silgailis nākošie labākie, bet ne simtprocentīgi. Aizdomīgi ir V. Skaistlauks, K. Aperāts, kā arī citi pulku un bataljonu komandieri. Bīstams A. Krīpēns, jo kā pēdējam karaskolas komandierim ir absolūta autoritāte jaunāko virsnieku korpusā. A. Plensners ir politiskā galva, aizdomīgs.»²³³ Runājot par latviešu lidotājiem, autors nonācis pie secinājuma: «Vispārējais noskaņojums atšķirībā no pārējā latviešu virsnieku korpusa lidotājiem ir pozitīvs.» Krievu policijas bataljonu (450 cilvēki) V. Kaps vērtēja pozitīvi kā politiski ļoti ietekmīgu instrumentu. Komandieri Osipovs un Zauers labi informēti un pieņemami bez iebildumiem.

Raksturojot aizsargu organizāciju, V. Kaps rakstīja: «Bīstami, jo tiek atļauta nepareiza vadība. Darbības priekšnosacījumam jābūt sakariem ar apgabala komisāru. Nekādas centrāles Rīgā! J. Veide, Rīgas lauku apriņķa policijas šefs, ir politiski bez iebildēm un jāatgriežas pie viņa, apspriežot aizsargu vadītāju kandidatūras.»

Pie politiski orientētām organizācijām V. Kaps pieskaitīja arī sportistu apvienību: «Vadītājs R. Plūme. Politiski bez iebildēm, vienmēr labi informēts un atklāts. Sakarā ar savu provācisko noskaņojumu un izturēšanos tiek kritizēts. Profesionāli ļoti piemērots.» Labi strādājot Darba dienesta organizācija, taču to vajagot aktivizēt. Pozitīvs instruments ģenerālkomisāram un apgabalu komisāriem esot vācu tradīciju biedrība.

Visai zemu V. Kaps vērtēja Latvju jaunatnes organizācijas darbu. «Tik ilgi, kamēr šo organizāciju vadīs politizēti latvieši no studentības un jauno virsnieku korpusa, nav cerību uz panākumiem. Vajadzētu ierīkot Latvju jaunatnes štābu Rīgā Darba dienesta organizācijas vai «Lidumnieku» organizācijas vadībā. Nevienu akadēmiski izglītotu, skolotāju vai virsnieku.» Ļoti pozitīvi vērtēta «Lidumnieku» organizācija. Sinī darbā bija iesaistāmas augstskolas, inteliģence, zemniecība, aizsargi, leģions un policija. «Tautas palīdzība» raksturota kā «šovinistisko latviešu instruments». Mērķtiecīgi būtu rūpīgi pārbaudīt tās darbību. Kur paliek «Tautas palīdzības» nauda? «Pavasaris ir ļoti piemērots, pie tam nav bīstams. Aleksejevs kā Pavasara vietnieks politiski bez aizdomām, viņam var uzticēties, nav latviešu draugs».

Runājot par «Pērkoņkrustu», vācu okupācijas vara paredzēja G. Celmiņa, E. Andersona, Bukša un Melliņa savstarpējās pretrunas. Melliņš nedarbojas nelegāli, «Celmiņš turpreti ir aktīvāks kā jebkad agrāk un atrodas ciešos sakaros ar visiem pretvāciskajiem spēkiem».²³⁴

Nacistiskās Vācijas politiskie mērķi Latvijā atspoguļojas vācu okupācijas iestāžu praktiskajā darbībā, risinot īpašumtiesību jautājumus. Vācijas un Latvijas īpašumtiesiskās attiecības Ostlandē regulēja kā Latvijas Republikas īpašumtiesiskā likumdošana, tā arī Vācijas un Latvijas un Vācijas un PSRS nolīgumi šai jomā.

1941. gada 10. janvārī parakstītais PSRS un Vācijas saimnieciskais līgums regulēja arī savstarpējās īpašumtiesiskās attiecības. Līgumam bija pievienots vēstnieka Dr. K. Snurres un PSRS Ārējās tirdzniecības tautas komisāra A. Mikojana parakstīts protokols.²³⁵ Saskaņā ar starptautiskajām tiesībām visa manta, kas okupētajā zemē pieder valdībai, pāriet okupācijas varas rīcībā, turpreti privātā manta nav aizskarama. Balstoties uz šo noteikumu, nacisti visus uzņēmumus, zemi u. c., ko padomju vara bija Baltijas valstīs konfiscējusi, uzskatīja par Vācijas valsts īpašumu.²³⁶ 1942. gada 17. martā Okupēto Austrumu apgabalu lietu ministrs A. Rozenbergs rakstīja Latvijas ģenerālkomisāram O. Dreksleram jautājumā par nacionalizēto īpašumu atdošanu: «Vācu pārvalde par agrāk izveidojušos stāvokli nav atbildīga. Nacionalizācijas likumības pārbaudi es nevaru atļaut sakarā ar principiāliem apsvērumiem.» Reihsministrs uzdeva ģenerālkomisāram noteikti atturēties no vērtējuma, ka padomju nacionalizācija ir nelikumīga, lai izvairītos no precedenta gadījumiem.²³⁷

1942. gada 14. aprīlī Vācijas Finanšu ministrijā notika apspriede, kurā tika nolemts, ka Vācija pārņēmusi Baltijas novados atrodošos īpašumu, nevis pamatojoties uz vācu-padomju nolīgumu, bet gan iekarošanas rezultātā, tātad pamatojoties uz *ius belli*,

1942. gada 19. augustā šī pati ministrija izsūtīja Rīgas, Tallinas, Kauņas un Minskas ģenerālkomisāriem PSRS un Vācijas 1941. gada 10. janvāra līguma tekstus kopā ar 1942. gada 14. aprīļa Reiha finansu ministrijas komentāru, ka «ar kara izcelšanos tie kļuvuši par spēkā neesošiem». Tātad nacistiskā Vācija, no vienas puses, anulēja Vācijas-PSRS līgumus, bet, no otras puses, pagaidām atteicās anulēt PSRS okupācijas varas nacionalizācijas aktus un pat nevēlējās pārbaudīt to likumību, tādējādi faktiski paturot nacionalizētos īpašumus Vācijas ricībā uz *ius belli* pamata. Sādu stāvokli vācu okupācijas vara centās saglabāt arī turpmāk, jo padomju okupācijas varas nacionalizācijas atzīšana radīja vācu konservatīvajiem spēkiem iespēju kalt plānus par Latvijas kolonizāciju pēc kara.

Jau 1942. gada 26. maijā savā runā Baltijas landesvēra kapos Rīgā Baltijas landesvēra tradīciju apvienības vadītājs P. Fokrods prasīja nākotnē vāciešiem tiesības uz zemi Baltijā.²³⁸ 1943. gadā viņš izstrādāja plānu «Ostlande — Austrumfrontes cīnītājiem», kurā paredzēja pēc kara piešķirt vācu virsniekiem 60—1000 ha lielas zemes.²³⁹ 1942. gada 20. augustā Ostlandes kārtības policijas pavēlnieka periodiskajā izdevumā «*Mitteilungsblätter für die weltanschauliche Schulung der Ordnungspolizei*», tāpat kā «*Deutsche Zeitung im Ostland*», publicēja Ostlandes kārtības policijas pavēlnieka paziņojumu: «Pēc kara sāksies plaša vēriena darbs okupēto Austrumu apgabalu kolonizēšanā ar vāciešiem. Katru, kurš vēlas kļūt par kolonistu, aicinām pieteikties jau tagad.»²⁴⁰

1943. gada sākumā vācu okupācijas vara izņēmuma kārtā sāka reprivatizēt saimniecības tiem lielsaimniekiem, kurus atzina par pietiekami lojāliem un kurus cerēja saglabāt pēc kara.

1944. gada 12. februāra uzrunā Latvijas pašpārvaldei A. Rozenbergs pārmeta, ka «jaunās igauņu un latviešu valstis likvidēja vācietības septiņsimt gadus ilgo vadošo lomu, īstenojot agrār-reformu, kura radikālā veidā likvidēja gadsimtiem seno īpašuma jēdzienu, lai radītu savai tautai paplašinātu dzīves telpu un jaunus īpašumus...». Reihsministrs atgādināja, ka Latvija toreiz tika atbrīvota no boļševikiem ar vācu asinīm, bet Latvijas valdība «nepildīja svinīgo solījumu dot vācu karavīriem nometināšanas zemi».²⁴¹ Tāpēc Vācijai nu esot iespēja reprivatizācijas ceļā atjaunot stāvokli, kāds bija pirms 1918. gada.

Okupācijas vara arvien skaidrāk sāka norādīt, ka boļševiku okupācijas veikto pasākumu nelikumību vai likumību izlems uzvarētāji karā.

1944. gada 2. aprīlī ģenerālkomisārs O. Drekslers informēja H. Lozi par latviešu pašpārvaldes iesniegumu, kurā tā centās pierādīt boļševiku 1940. gadā organizēto vēlēšanu nelikumību. Līdz ar to vienīgā suverēnās Latvijas likumīgā vara esot Latvijas

parlaments. Šajā iesniegumā tā autori norādīja, ka «iekļaušanas akti valststiesiski jāuzskata par nesaistošiem un spēkā neesošiem».

H. Loze uz šī dokumenta uzlika rezolūciju: «Ļoti pareizi! Tas ir radījis jaunu tiesību stāvokli, kurš pastāvētu vēl šodien, ja vācu karaspēks to nebūtu salauzis. Reiham jāiziet no stāvokļa, kāds pastāvēja pirms šīs teritorijas iekarošanas, vēl jo vairāk tāpēc, ka Padomju Savienība savas prasības pret Baltijas zemēm šodien vēl nav atcēlusi, un uzvarētājs uzvarētajam, slēdzot miera līgumu, diktēs, kas notiks ar šo telpu.»²⁴²

Reprivatizācijas bremsēšana veicināja saimniecisko sabrukumu un ierobežoja latviešu līdzdalību cīņā pret boļševikiem vācu pusē, taču vācu kolonizācijas pamatu saglabāšanu Latvijā nacisti uzskatīja par svarīgāku.

1944. gada 23. augustā Austrumu saimniecības štāba sastādītais slepenais ziņojums «Saimnieciskais stāvoklis okupētajos Austrumu apgabalos» aptver vairs tikai 5 lappuses, jo vācu rokās palikusi ierobežota teritorija. Lielas cerības vēl saistīja ar uzsāktu evakuāciju. Tā no Liepājas eļļas fabrikas pa jūru uz Hamburgu jau bija izvestas 843 t linsēklu.²⁴³

1944. gada 12. oktobra atlūguma vēstulē Ā. Hitleram A. Rozenbergs uzsvēra, ka Austrumu telpā nedrīkst risināt vienas tautas jautājumu, neievērojot citas tautas, nedrīkst nekrievu tautas aicināt uz cīņu pret krieviem, jo tas stiprinās krievu pretošanās gribu. Ģenerāļa A. Vlasova akcija satricinājusi visu austrumpolitiku. Jau 1943. gada sākumā A. Rozenbergs lūdzis Ā. Hitleru griezties ar aicinājumu pie visām Austrumu tautām cīnīties pret boļševismu, 1943. gada 25. maijā aicinājis dibināt nacionālās komitejas, taču Ā. Hitlers to noraidījis. Vācu prese pēc A. Vlasova sarunas ar H. Himleru sākusi runāt par Krievijas tautām, un tas nozīmē lielkrievu idejas atzīšanu. Protams, ar to plānots stiprināt krievu tautas pretestību boļševismam. Taču, ja A. Vlasovs uzstājas par visu nekrievu tautu cīņas militāro un politisko vadītāju, citas tautas (piem., Turkestāna) protestē. Vācieši pieviluši daudzas Austrumu tautas, kuru dēļ vācu formās tērptos legionos cīnījušies pret boļševikiem. Šīs tautas nevēlēšies lielkrievu ģenerāļa vadībā cīnīties par centralizētu Krieviju un sāks skatīties uz ASV. A. Rozenbergs atgādināja, ka jau 1941. gadā viņš licis priekšā Ā. Hitleram savu Austrumu koncepciju — piešķirt zināmu autonomiju, kulturālās attīstības iespējas un cerības uz īpašumu, bet tas ticis noraidīts.²⁴⁴

Vācu okupācijas iestādes bija nobažījušās par kritisko saimniecisko stāvokli un cilvēku resursu izsīkšanu Ostlandē. Pēc Ostlandes reihskomisariāta 1943. gada 9. decembrī apkopotajām ziņām Ostlandē bija darbaspēka deficīts 115417 cilvēki, to skaitā 53751 (46,6%) Latvijā. Visvairāk Latvijā cilvēku trūka lauk-

saimniecībā — 26 870, kas sastādīja 68,8% no visa lauksaimniecībā izstrūkstošā darbaspēka Ostlandē. Tajā pašā laikā tikai 1943. gadā Ostlande reiha vajadzībām devusi 136 086 cilvēkus, no kuriem 63 599 cilvēki (46,7%) izmantoti kā darbaspēks, bet 72 487 vīri «nodoti ieroču nesēju rīcībā», pie tam no Latvijas 39 139 cilvēki, t. i., 54% no visiem karavīriem Ostlandē. Kopā sakarā ar aiziešanu armijā līdz 1943. gada 22. novembrim Latvija bija zaudējusi 75 011 cilvēkus, tai skaitā leģionā 24 971 (32,3%).

Kopš 1939. gada civilajā sektorā saskaņā ar šīm aplēsēm Latvija bija zaudējusi 209 279 cilvēkus, to skaitā 63 192 vācu repatriantus, 34 750 boļševiku aizvestos un nonāvētos, 6000 kopā ar boļševikiem aizbēgušos, 81 479 «dažādi zudušos». Starp pēdējiem lielākā daļa bija «eksekutīvie ebreji». 46 000 bija zaudētie poļu un lietuviešu laukstrādnieki.²⁴⁵

3. tabula

Ostlandes platība un iedzīvotāji
1944. gada 1.1²⁴⁶

Generāl- apgabali	Pil- sē- tas	Ap- riņ- ķi	Platība, km ²	%	Iedzīvotāji	%
Igaunija	4	11	47 549	20,31	1 017 811	12,67
Latvija	4	19	65 791	28,09	1 803 104*	22,45
Lietuva	4	25	67 199	28,69	2 797 840	34,84
Baltkrievija	1	69	53 662	22,91	2 411 333	30,04
Kopā	13	124	234 201	100,00	8 030 088	100,00

* Latvijas iedzīvotāju skaits 1943. gada 24. februārī.

Kā redzams 4. tabulā, kas sastādīta, balstoties uz Ostlandes reihskomisariāta 1943. gada 9. decembrī apkopotajiem datiem, līdz 1943. gada 22. novembrim Latvija bija zaudējusi 17,2% iedzīvotāju — proporcionāli vairāk nekā citas Baltijas valstis. Latvija bija arī absolūti vairāk devusi armijai nekā Lietuva un Igaunija. Kopā kara vajadzībām Ostlande līdz 1943. gada beigām bija

4. tabula

Iedzīvotāju skaita samazināšanās Ostlandē
uz 1943. gada 22. novembri²⁴⁷

Nr. p. k.	Valsts	Armijai	Zaudē kopā	%
1.	Latvija	75 011	335 855	17,2
2.	Igaunija	49 420	154 698	15,5
3.	Lietuva	47 115	341 778	12,2
4.	Baltkrievija	12 600	911 171	30,4

devusi 136 086 cilvēkus. Darbaspēka deficīta novēršanai laukos bija nosūtīti 18 000. Sarkanās armijas gūstekņu un izmantoti 16 633 bēgļi no Austrumiem. Taču, pēc ziņojuma autora domām, Ostlandē vēl vajag dot kara vajadzībām 115 417 cilvēku.

Neraugoties uz nelabvēlīgo situāciju frontē un aizvien pieaugošām grūtībām okupētajos apgabalos, Vācija turpināja īstenot Ostlandē «Austrumu ģenerālplāna» idejas.

1943. gada 24. augustā H. Loze rakstīja, ka vietējās tautu grupas [*einheimlichen Volksgruppen*] Baltijā jācenšas visiem spēkiem pakļaut vācu vadībai. Pēc viņa domām, šīs grupas nav grūti padarīt par vācu sabiedrotājiem.²⁴⁸ 1943. gada 4. oktobrī H. Loze atkārtoti pievērsās šim jautājumam un izteica domu, ka vietējās tautu grupas Baltijā, arī šurp atbēgušos krievus, vajag visādi aprūpēt, lai tādā veidā viņus iegūtu Vācijai.²⁴⁹

Īstenojot «skaldi un valdi» politiku, krievu skolu skaits no 139 skolām 1939./40. mācību gadā jau 1941./42. mācību gadā tika palielināts līdz 187, bet krievu ģimnāziju skaits pieauga no 2 līdz 4.²⁵⁰ Lietuviešiem tika atvērta viena skola Neretā, bet poļiem — Rīgā.

Pēc Ostlandes reihskomisariāta aprēķina, 1944. gada 15. februārī Ostlandē bija ieradušies ap 400 000 Krievijas bēgļu. Tālāk mainoties situācijai frontē, viņu skaits var palielināties vēl par 140 000.²⁵¹ Pēc Vācijas okupācijas pārvaldes datiem, 1944. gada 17. maijā Latvijā (ārpus Rīgas) bija ieradušies vēl 155 624 Krievijas un Baltkrievijas bēgļi. No tiem Daugavpils apriņķī bija apmetušies 11 739, Jelgavas — 15 145 un Madonas apriņķī — 17 493 cilvēki.²⁵² Bēgļu plūsma ierobežoja vai pat noveda nulles punktā sākotnējo vācu politiku attiecībā pret krieviem Latvijā.

Latvijas dekompozīcijas — skaldi un valdi politikas — īstenošanai vēl 1944. gada 24. martā bija paredzēta lībiešu pagasta dibināšana. Lībiešus nacisti uzskatīja par rasiski sevišķi pilnvērtīgiem. Kā redzams no Austrumu ministrijas 1944. gada 24. marta atzīmes «Attiecībā par pagasta dibināšanu lībiešu novadā», piecos ciemos Kurzemes jūrmalā dzīvojot 887 iedzīvotāji, no kuriem 612 (69%) esot lībieši, 230 (25,9%) — latvieši un 45 (5%) — nezināmi.²⁵³ Taču, kā rakstīts ziņojumā, latvieši lībiešus apspiežot, bet lībieši gribot savu pārvaldi. To vajagot atbalstīt, jo tad lībieši varētu dot vāciešiem vairāk zirgu un citādi palīdzēt.

Nacistiskās Vācijas plāni Latvijā, taktika to īstenošanai tika precizēti un arī nedaudz koriģēti 1944. gada sākumā A. Rozenberga viesošanās laikā Rīgā.

Jelgavas apgabala komisārs V. E. fon Medems savā 1944. gada 15. februāra runā apspriedē pie A. Rozenberga Rīgā norādīja, ka sodi, ko uzliek lauksaimniekiem, «galu galā negatīvi ietekmē vācu autoritāti». «Jau tikai tādēļ vien sīkās un vidējās tiesas vara

vācu uzraudzībā būtu jānodod zemes pašpārvaldei.» V. E. fon Medems ieteica pilnīgi sinhronizēt latviešu tautas dzimtenes dzīvi iepretī no tās prasītajiem pienākumiem un asins upuriem frontē. Būtībā Jelgavas komisārs uzstājās par latviešu tiesību paplašināšanu. Tāpat viņš visai kritiski izteicās pret latviešu leģiona vadīšanas kārtību. «Tagad cīnās latviešu karavīrs latviešu vadībā,» teica V. E. fon Medems. «Taču tā ir tikai taktika, jo divīzijas, korpusus un armijas vada vācieši. Par to kaujā pārliecinās paši latviešu priekšnieki. Ja šis vīrs nonāk dzimtenē un redz, ka vācu kreislandvirts sodījis viņa māti par nodevu nepildīšanu, tad viņam jāzaudē kaujas gars vai arī jāklūst par sliktu karavīru.» Lai sasniegtu augstāko formu latviešu tautas totālā iesaistē karā ar asinīm un darbu, V. E. fon Medems ieteica «saprātīgi saskaņot latviešu pašpārvaldes vadību ar vācu politisko vadību un vispirms uzraudzības iestādēm». ²⁵⁴ Tagad daudzi uzskata, teica V. E. fon Medems, ka mazai tautai uzturēt ārpolitisko aparātu, savu karaspēku un suverenitāti nav iespējams, bet latviešu tautas mērķis ir ar asinīm un upuriem saglabāt savu tēvzemi un tajā saglabāt savu kultūru. «Bez šī mērķa acu priekšā neviens latviešu leģionārs nevarēs frontē cīnīties.» ²⁵⁵

1944. gada 15. februārī Ostlandes reihskomisariāta Personāla un Centrālās nodaļas vadītājs Dr. Steinbriks ziņoja A. Rozenbergam Rīgā, ka Ostlandes reihskomisariāta pārvaldē strādā 2235 vācieši, tikai reihskomisariātā 500 cilvēki, no kuriem 298 ir vīrieši. ²⁵⁶ Vīrieši tiek aizstāti ar sievietēm un jaunie vīrieši — ar vecāku gadagājumu vīriešiem. Reihskomisariāta vācu augstākās pārvaldes uzturēšana izmaksā 44 miljonus RM gadā — ziņoja Dr. Vidēns, kurš pārzināja finansu nodaļu. No pagasta nodokļiem ieņemot 55 miljonus RM, bet no monopoltirdzniecības — 135 miljonus RM gadā. Taču reihskomisariātam gadā jāmaksā 600 miljoni marku, un tas palicis parādā jau 950 miljonus RM. ²⁵⁷ Tātad arī saimnieciski reihskomisariāts zaudēja.

1944. gada 15. februāra apspriedē pie reihministra Daugavpils apgabala komisārs Rikens ieteica uzsākt jaunu politiku pret latgaliešiem. Viņš ziņoja, ka Latgalē pastāvot separātistu grupa, kas gribot Latgali atdalīt no pārējās Latvijas. Starp šiem ļaudīm esot arī ideālisti, kuri zaudējuši politiskās nepieciešamības izpratni. Šo separātismu veicinājusi līdzšinējās pašpārvaldes nesaprātīgā rīcība Latgalē. Kaut arī daudz kas darīts Latgales pārcelšanai, jākonstatē, ka Latgale netiek atzīta par līdzīgu pārējai Latvijai. To veicinājusi arī vācu kļūdainā nostāja, ka starp Latgali un pārējo Latviju pastāv rasu starpība, līdz ar ko latgaliešu sajaukšanās ar kurzemiekiem un vidzemniekiem pazeminātu latviešu rasisko līmeni. Tāpēc latgalieši grib atbrīvoties no pārējās Latvijas. Bet tam, pēc Daugavpils komisāra domām, nav nekāda

pamata, jo Latgalē dzīvojošie latvieši saglabājušies rasiski tīri. Latgale tiek uzskatīta par senu latviešu zemi, un latvieši atzīst latgāliešus par savas tautas daļu, kas ar savu augstāko dzimstību nodrošina latviešu tautas pastāvēšanu. «Kāpēc mums, vāciešiem,» teica Rīkēns, «šeit vajag veicināt (latviešu) sadrumstalošanu un dalīšanu? Šajā gadījumā tas neatmaksājas. Ir kļūda, no ārienes skatoties, agrāko Latviju uzskatīt par vienotu un tai pašā laikā no tās būtībā atņemt Latgali.»²⁵⁸ Tāpēc komisārs Rīkēns ieteica pieturēties pie šādiem principiem: 1. Pastāvošās kārtības interesēs izbeigt latgāliešu separātisma centienus. 2. Pieņemt galīgu lēmumu, saskaņā ar kuru Latgales, Kurzemes, Vidzemes un Zemgales iedzīvotāji tiek aptverti ar jēdzienu «latviešu tauta». «Līdz šim ir nokavēts,» teica Rīkēns, «latgāliešu cilmes latvieti iekļaut zemes pašpārvaldē Rīgā. Arī to Latgales latvieši uzskata par pārdarījumu. Latvijas iekšējās nomierināšanas labad jānāk pretī līdzīgām Latgales latviešu vēlmēm.» Arī līdzšinējo minoritāšu jautājuma risinājumu komisārs Rīkēns atzina par pietiekami nepārdomātu. «Šī jautājuma galīgajā nokārtošanā pēc kara es redzu šeit dzīvojošo minoritāšu izceļošanu uz krievu telpu.» Pēc šīs izceļošanas Rīkēns paredzēja organizēt Latgalē agrārreformu, kuras mērķis būtu sīksaimniecību likvidēšana, piešķirot zemi centīgiem zemniekiem. «Tad arī paliks pietiekami zemes,» teica Rīkēns, «lai izveidotu lielsaimniecības, iespējamās muižas, kurās varēs atrast darbu daļa sīksaimnieku un laukstrādnieku ģimeņu.»²⁵⁹ Latgale uz ārpusi devusi līdz šim ap 50 000 strādnieku, kas ir divas reizes vairāk nekā agrāk peļņā gājēju.²⁶⁰

Tā liberālāk noskaņotie un Latviju un latviešu tautu tuvāk iepazīnušie Jelgavas un Daugavpils apgabalu komisāri V. E. fon Medems un Rīkēns izvirzīja priekšlikumus koriģēt līdzšinējo vācu okupācijas varas nacionālo politiku Latvijā, zināmā mērā konsolidējot latviešu tautu un iesaistot latviešus totālajā karā pret boļševikiem. Tā viņi cerēja vēl kaut ko veikt izsludinātajā krusta karā, kad Hannibals jau bija vārtu priekšā.

Savā uzrunā 1944. gada 15. februārī šaurā štāba apspriedē pie reihskomisāra H. Lozes Rīgā Rīgā reihministrs A. Rozenbergs uzstājās pret mēģinājumu vienlaikus iegūt tautas uzticību un valdīt ar pātagu. Viņš ieteica, kur nepieciešams, arī piekāpties, saglabājot pareizo distanci.²⁶¹ Taču A. Rozenbergs palika konservatīvo nacistu pozīcijās, nobeigumā nosakot, ka «nevajag vairāk solīt, nekā pēc kara mēs gribam izpildīt».

Mērķis paplašināt savu dzīves telpu palika nacistu apbruņojumā līdz beigām. Vēl 1944. gadā karavīriem izdotajā grāmatā «Par ko mēs karojam» Ā. Hitlera un A. Rozenberga ievadrakstos bija noteikts, ka kara mērķis ir «Dzīves telpas un iztikas bāzes paplašināšana».²⁶²

7. LATVIEŠU MILITĀRIE FORMĒJUMI: KREDĪTS

Vācijas trešajam reiham, tāpat kā visām impērijām, savas kundzības izplatīšanai un nostiprināšanai bija savas pārnacionālas idejas, kā arī pasākumu sistēma un līdzekļi to īstenošanai. Reiha politiķi gribēja īstenot savus nacionālsociālistiskos ideālus, izmantojot ārpus Vācijas dzīvojošos iedzīvotājus. Latviešu tautai, pirms tā kļuva par substrātu vāciskajā Baltijā, bija jāpalīdz vāciešiem pārvaldīt Baltiju un izpumpēt no Latvijas visus iespējamus saimnieciskos un cilvēku resursus, dodot savu ieguldījumu Vācijas uzvarā.

Daļa latviešu tika iesaistīti arī nacistu īstenotajā noziedzīgajā genocīdā pret citām tautām.

Līdz 1941. gadam ebreju vaiāšanas un iznīcināšanas politika nebija koordinēta, turpretī ar 1941. gadu ebreju iautājuma galīgo risinājumu vadīja Vācijas drošības policijas un SD šefs R. Heidrihs.

Okupācijas varas un Vācijas armijas attieksmi pret civiliedzīvotājiem savā referātā divīziju komandieriem 1941. gada 25. aprīlī noteica 18. armijas virspavēlnieks ģenerālpulkvedis Kihlers. Visus okupēto Austrumu teritoriju iedzīvotājus Kihlers dalīja vairākās grupās (zemes iedzīvotāji, krievu karavīri un politiskie komisāri, čekas darbinieki, kā arī padomju ierēdņi), nosakot īpašu apiešanos ar katru grupu. Čekistus un padomju darbiniekus Kihlers nosauca par noziedzniekiem, kuri kalpinājuši iedzīvotājus. «Viņi ātri jānodod lauka karatiesām un, balstoties uz iedzīvotāju liecībām, jāsoda.» Tādā veidā ģenerālis cerēja, ka iedzīvotāji paši attīrīsies no šīs kalpības. «Katrā gadījumā mēs gribam šo līdzekli izmantot. Tas ietaupīs mums vācu asinis, un mēs ātri virzīsimies uz priekšu.»²⁶³

Bijušais SS standartenfīrers Jēgers 1959. gadā liecināja, ka dažas nedēļas pirms Krievijas karagājiena sākuma drošības policijas un SD šefs R. Heidrihs apmēram 50 SS vadītāju apspriedē paziņojis, ka «kara gadījumā ar Krieviju visi ebreji Austrumos jānošauj».²⁶⁴

1941. gada 17. jūnijā R. Heidrihs savā pavēlē iznīcinātāiu grupu [*Einsatzgruppen*] vadītājiem rakstīja: «Nav liekami nekādi šķēršļi komunistu un žīdu tīrīšanas vēlmēm jauniekartotajās zemēs. Gluži pretēji, tās ir jāpastiprina, neatstājot nekādas liecības, un, ja vajadzīgs, jāievirza pareizā gultnē, nedodot šīm vietējām «pašaižstāvēšanās aprindām» nekādu iespēju vēlāk atsaukties uz jebkādam pavēlēm (direktīvām) vai politiskiem solījumiem.»²⁶⁵

Einzacgrupas «A» komandiera SS brigadenfīrera V. Štālekera 1941. gada 15. oktobra ziņojumu, ka latviešu pašaisardzības vienības būtu organizētas tikai eksekūcijām aizmugurē, einzac-

grupas Ic vadītājs šturmbanfirers K. Čirskis pēc kara noliedza, uzskatot to par izteiktu V. Štālekera propagandas ziņojumu, jo viņš Berlīnē bija kritis nežēlastībā.²⁶⁶ K. Čirskis liecināja, ka viņam bijusi zināma drošības policijas un SD šefa R. Heidriha 1941. gada 2. jūlija slepenā pavēle einzacgrupai «A». To, ka jau 1941. gada 17. jūnijā einzacgrupām nodota pavēle, kurā noteikts visus ebrejus Krievijā nogalināt, pēc kara apliecināja bijušais ģenerālis Bruno Strekenbahs un arī Frīdrihs Jekelns Rīgas prāvā 1946. gadā.²⁶⁷

5. tabula

Ebreju iznīcināšana Austrumeiropā
1941—1945²⁶⁸

Valsts	Ebreju skaits (tūkst.) 1939. g.	Ebreju skaits (tūkst.) 1945. g.
Polija	3350	50
Cehoslovākija	60	7
PSRS	3020	2500
Latvija	93	1
Lietuva	145	?

Trešais reihs izmantoja pirmās boļševiku okupācijas izdarītos noziegumus pret Latvijas tautu un pretestību šai okupācijai, lai īstenotu savus politiskos mērķus. Latviešu paš aizsardzības vienības sāka veidot boļševiku represijas pārdzīvojušie Latvijas pilsoņi, kuri bija pārgājuši nelegālā stāvoklī. PSRS un Vācijas karam sākoties, paš aizsardzības vienības, apvienojoties pa 10—50 cilvēkiem pagastā, uzsāka cīņu pret atkāpjošos Sarkanu armiju, mēģināja aizkavēt apcietināto deportācijas, paralizēt padomju iestāžu rīcību. Aprīņķos bija simt un vairāku simtu vīru lielas «zaļo» vienības, kopā ap 6000 cilvēku. Jūras piekrastē tos komandēja pulkvedis A. Plensners,²⁶⁹ bet Vidzemē — K. Apešs. Aprīņķos un pagastos viņiem bija pakļauti komandanti. Paš aizsardzībnieki uzbruka nelielām Sarkanās armijas daļām un iznīcināja ap 800 un sagūstīja ap 1500 sarkanarmiešus un padomju aktivistus. Paš aizsardzībnieki zaudēja vairāk nekā 120 kritušos.²⁷⁰ «Latvijas, Igaunijas un Lietuvas tautas,» raksta amerikāņu vēsturnieks Lī Redijs, «tagad bija gatava cīnīties pretboļševiku karā vairāk nekā jebkad agrāk.»²⁷¹

Pēc padomju varas krišanas sākās paš aizsardzībnieku darbības otrais posms, kas raksturojās ar bijušo izpildkomiteju, milicijas darbinieku un padomju aktivistu arestiem. Vācu okupācijas varas drošības dienests un tā latviešu ielikteni sāka apvainot cilvēku nogalināšanā un izsūtīšanā arī ebrejus, kuri arī tika arestēti.

Vācu nacisti Latvijā iznīcināja ap 110 000 cilvēku, to skaitā 18 000 latviešu, 66 000—70 000 Latvijas ebreju, 2000 čigānu. No visiem Latvijā iznīcinātajiem apmēram 30 000 nošāva t. s. «Arāja komanda». Pie Latvijas pilsētu robežām līdzās pilsētas nosaukumam parādījās uzraksti «*Judenfrei*» (Brīva no žīdiem). Latviešu tauta nosodīja ebreju slepkavošanu, un kādi 160 cilvēki, sevišķi garīdznieki, slēpa ebrejus, daudzi paši tika arestēti un sodīti par ebreju slēpšanu.

1941. gada 15. oktobrī V. Stālekera ziņoja, ka R. Heidrihs pavēle izpildīta: «Cik vien iespējams, Kauņā un Rīgā ar filmēšanu un fotografēšanu sagādāti pierādījumi, ka pirmās spontānās žīdu un komunistu eksekūcijas izdarījuši lietuvieši un latvieši.»

R. Heidrihs 1941. gada 2. oktobrī ziņoja J. fon Ribentropam par stāvokli Baltijā: «Žīdu procentuālais līmenis ierēdniecībā divainā kārtā bijis zems. Šis procents pieaug no ziemeļiem uz dienvidiem. Igaunijā tas ir vismazākais, izšķirošā vietā sēž tikai viens žīds (Feigīns, politiskās policijas šefs), Lietuvā šis procents ir visaugstākais.» Taču no SS statistikas inspektora Dr. R. Korhera 1943. gada 28. aprīļa raksta H. Himleram izriet, ka komunistiskajā partijā ebreju bija daudz vairāk nekā viņu īpatsvars iedzīvotāju skaitā (1927. gadā Baltkrievijā 28,8%, Ukrainā — 12,1%).²⁷²

Nosakot latviešu paš aizsardzības vienību likteni 1941. gadā, vācu okupācijas vara izskatīja trīs iespējamus variantus. Vieni ieteica šīs vienības tūlīt sūtīt uz fronti. Otri paredzēja vienības decentralizēt un saglabāt Latvijā, pakļaut tās vācu pārvaldei un izmantot cīņā pret okupācijas varas ienaidniekiem. Trešie iestājās par šo vienību atbrūnošanu un likvidēšanu. Sākotnēji šis pēdējais uzskats uzvarēja. Ar policijas ģenerāļa V. Stālekera 1941. gada 8. jūlija pavēli paš aizsardzības vienības 30 Latvijas svarīgākajos centros tika likvidētas. Ieročus un formastērpus bija pavēlēts nodot.²⁷³

A. Hitlers 1941. gada 16. jūlijā notikušajā apspriedē ar A. Rozenbergu, H. Lammeru un V. Keitelu teica: «Ieročus drīkst nēsāt tikai vācieši, nevis slāvi, nevis čehi, nevis kazaki vai ukraiņi. . . »²⁷⁴ Tāpēc vācu okupācijas vara sākotnēji Baltijā aizliedza tautas pašpārvaldi un militārus formējumus. Ostlandes reihskomisārs H. Loze 1941. gada 1. augustā apspriedē pie A. Rozenberga ziņoja: «Mēģinājumi izveidot savas valdības un militāros formējumus jau ir pārvarēti.» Taču uz valsts sekretāra Landfreida izvīrīto jautājumu, kā nodrošināt Ostlandes austrumu robežas, H. Loze atbildēja, ka ar nelielajiem vācu policijas spēkiem tas praktiski nav iespējams. «Tāpēc robežu nodrošināšana un iedzīvotāju nomierināšana veicama ar uzticamiem vietējiem vīriem.»²⁷⁵ Jau 1941. gada jūlija beigās formējās pirmās četras kārtības dienesta rotas. To ieteica arī valdības padomnieks F. Trampedahs: «Vienotu

latviešu vienību uzstādīšanu cīņai pret bolševismu,» viņš rakstīja savā 1941. gada 16. augusta slepenajā ziņojumā, «es uzskatu par smagu kļūdu. Kā lietuvieši no savu partizānu cīņām secina par morālajām tiesībām uz savu patstāvību, tā to pašu darītu arī latvieši no savu vienību cīņām.»²⁷⁶

Pēc F. Trampedaha domām, «nedrīkstētu pastāvēt iestāde, kas sakrīt ar ģenerālkomisariātu» (t. i., ar Latvijas teritoriju). «Reizot nedrīkstētu būt latviešu aizsargu organizācijas un citkārtēju latviešu biedrību centrāla vadība.»

«Latviešu paš aizsardzības skaitlisko noteikšanu,» rakstīja valdības padomnieks F. Trampedahs, «var atstāt apgabalu komisāriem saskaņā ar cietajām vajadzībām, ja vien šī paš aizsardzība ir pakļauta tikai apgabalu komisāriem un centrālai latviešu valdībai Rīgā.»²⁷⁷

F. Trampedaha ieteikumus, kas precizēja «Vispārējās direktīvas okupēto Austrumu apgabalu politiskai un saimnieciskai pārvaldīšanai», augstu novērtēja reihskomisārs H. Loze: «Ziņojums ir lielisks. Tas paziņojams okupēto Austrumu apgabalu reihstram un ģenerālkomisāriem Kauņā un Rīgā.»²⁷⁸

Vācijas okupācijas vara Latvijas iedzīvotāju naidu pret bolševikiem pirmajos vācu okupācijas mēnešos visumā pareizi izskaidroja ar bolševiku vardarbību 1940.—1941. gadā. Valdības padomnieks F. Trampedahs pieminētajā ziņojumā par politisko stāvokli šai sakarā rakstīja: «Tādēļ naidis pret bolševikiem un žīdiem bolševistiskā terora skartajā latviešu tautas daļā, it īpaši vecsaimnieku zemniecībā, ir ārkārtīgi liels. Šo aprindu uzstādītās paš aizsardzības vienības atbrīvojās no žīdiem un bolševikiem, vietējos latviešus ieskaitot, ciktāl šim nolūkam tām bija vara un iespējas.»²⁷⁹

Ziņojumā konstatēts, ka latvieši ir atturīgi pret vāciešiem, taču izteikta cerība, ka noskaņojums mainīsies, līdzko uzlabosies cilvēku materiālais stāvoklis. Ziņojumā konstatēts, ka latvieši priecājas par repatriējušos vāciešu neatgriešanos. «Stiprais latviešu antisemitiskais noskaņojums,» rakstīja autors, «dod iespēju vācu un latviešu policijai veikt pretžīdu akcijas.»²⁸⁰ Saprotams, ka šeit var domāt, ka vācu vadība savus politiskos noziegumus pieraksta latviešiem. Taču arī ziņojumā no Jelgavas apgabala rakstīts: «Žīdu jautājumu Jelgavas apgabalā gandrīz pilnīgi atrisinājuši latvieši.»²⁸¹

Ebreju galīga izslepkavošana Latvijā notika 1941. gada novembrī—decembrī, kad Rīgā ieradās SS ģenerālis F. Jekeln un pēc einzacgrupas «A» vadītāja V. Štālekera pavēles SD karavīri iznīcināja Daugavpils, Rīgas un Liepājas geto iemītņiekus. Līdz 1942. gada februārim ebrejus noslepkavošanai ievada arī no Vācijas un Austrijas, taču to skaits nevarēja daudz pārsniegt 20 000.

Turpretim padomju avoti apgalvoja, ka Latvijā no 1942. gada pavasara līdz 1943. gada rudenim ievesti un noslepkavoti 241 000 ebreju.

Kaut arī vāciešus sākotnēji sagaidīja kā atrīvotājus, daudzi latvieši bija naidīgi noskaņoti ne tikai pret boļševikiem, bet arī pret vāciešiem. «Tas ir uzkrītoši,» rakstīts 1941. gada 17. oktobra ziņojumā par latviešu noskaņojumu, «ka latviešu palīgpolīcija pēdējā laikā neuzskata par nepieciešamu sveicināt vācu civilpārvaldes ierēdņus.. Sāds stāvoklis nav savienojams ar vācu civilpārvaldi.»²⁸²

Kaujām Austrumu frontē ieilgstot, radās nepieciešamība pēc plašākiem latviešu militārajiem veidojumiem. 1941. gada septembrī izveidojās pirmie trīs kārtības dienesta bataljoni (Nr. 16, 18, 20), kuri ar 1941. gada oktobri tika sūtīti uz Krieviju cīņai pret partizāniem un apsardzes dienestā.

6. tabula

Brīvprātīgo pieteikšanās un iestāšanās darba dienestā līdz 1942. g. martam—aprīlim²⁸³

Nr. p. k.	Apriņķis	Brīvprātīgo skaits	Darba dienestā
1.	Ilūkstes	460 vīr., 12 siev.	174
2.	Bauskas	190	? 1561 iesaukts, 34 gaida iesaukumu
3.	Jēkabpils	370	102
4.	Tukuma	389	220 150 uz Vāciju darbos
Kopā		1421	496

Zināmu priekšstatu par Latvijas iedzīvotāju iesaistīšanos cīņās vācu pusē, kā arī darba dienestā dod dati par 4 Zemgales apriņķiem. Ja pieņem, ka šie apriņķu priekšnieku dati dod iespēju visnārināt (vidēji 350 cilvēku apriņķī), tad visos 19 Latvijas apriņķos līdz 1942. gada pavasarim brīvprātīgo skaits varēja sasniegt 6000 vīru. Par pilsētām pagaidām mūsu rīcībā ziņu nav. Pie pašpārvaldes nodibināja «Latviešu brīvprātīgo organizācijas komiteju» bijušā pārkoņkrustieša G. Celmiņa vadībā. Pa lielākai daļai no brīvprātīgajiem līdz 1944. gada sākumam tika saformēts 41 kārtības dienesta bataljons. Taču brīvprātīgo pieplūdums strauji samazinājās.

Jau 1942. gada 16. septembrī Sarkanās armijas Politpārvaldes VII nodaļas priekšnieks pulka komisārs M. Bigcevs, balstoties uz 19. un 21. bataljona karagūstekņu nopratināšanas materiāliem,

ziņoja A. Pelšem: «Katrā ziņā vienalga, kādā ceļā latvieši nokļu-
vuši 19. un 21. bataljonā, tomēr jāšaubās, ka viņi tajos iestājušies
brīvprātīgi. Latvieši ļoti labi zina, ka vācieši uz viņiem skatās no
augšas.»²⁸⁴

Ieroču SS [*Waffen SS*] formējumi sākotnēji bija SS bruņotie
spēki — Adolfa Hitlera personīgie pulki [*Leibstandarten Adolf
Hitler*] u. c. vienības. Ar 1933. gada 9. novembri tos ieklāva Vā-
cijas karaspēkā. Jau 1934. gada 20. jūlija rīkojums paredzēja, ka
SS ir patstāvīga organizācija.²⁸⁵ 1938. gadā Ieroču SS vienības
bija ap 18 000 vīru, kas veidoja 4 pulkus. Sākumā šīs vienības
finansēja NSVSP. Vēlāk SS pulki bija paredzēti kā iekšējām, tā
ārejām vajadzībām. Tikai 1938. gada oktobrī šos bruņotos formē-
jumus nosauca par Ieroču SS [*Waffen SS*]. Tika veidotas tanku
divīzijas «Reihs» [*Das Reich*], «Mirongalva» [*Totenkopf*], karagūs-
teknju un iedzīvotāju šaušanas komandas. II pasaules kara gados
karavīru skaits Ieroču SS vienībās pieauga no 50 tūkstošiem
1940. gadā līdz 450 tūkstošiem 1943. gadā un 910 tūkstošiem
1944. gada beigās. Ieroču SS vienības tad sastādīja 11% no Vā-
cijas bruņotajiem spēkiem. Tās bija galvenokārt tanku divīzijas
un grenadieru divīzijas. 1944. gadā bija 38 Ieroču SS divīzijas,
no kurām 19 bija izveidotas ārpus Vācijas. Tajās dienēja 280 tūk-
stoši vāciešu un 200 tūkstoši (41,6%) ārzemnieku. Ieroču SS ko-
mandieris, pēc virspavēlnieka Ā. Hitlera, bija H. Himlers. Ieroču
SS vienības formēja SS Galvenā pārvalde (G. Bergers), bet ap-
gādāja armija. Ieroču SS vienības karā cīnījās fanātiski. Tikai
1944. gadā tās zaudēja ap 300—350 tūkstošus vīru (38,5%). Nirn-
bergas procesā Ieroču SS vienības un organizācija tika kvalificētas
par noziedzīgām organizācijām.²⁸⁶

Zinātniskajā literatūrā nav lielu strīdu par vērmahta darbību
II pasaules karā, toties par Ieroču SS vienībām vēl notiek domu
apmaiņa. Vieni cenšas pierādīt, ka Ieroču SS vienības bija iz-
veidotas pēc Vācijas armijas parauga un priekšrakstiem un kā
karaspēks izmantotas kaujās armijas virspavēlniecības rīcībā. Si-
uzskata pretinieki pārmet Ieroču SS vienībām koncentrācijas no-
metņu apsargāšanu un cīņu pret partizāniem. Rezultātā VFR
likumdevēji neatzīst Ieroču SS vienību pielīdzināšanu vēr-
mahtam.²⁸⁷

Vācijas bruņoto spēku brīvprātīgajos formējumos [*Freiwilligen-
verbände*] Vācijas pusē cīnījās arī kara laikā pakļauto tautu pie-
derīgie. Par brīvprātīgajiem tos sauca, lai oficiāli nepārkāptu
starptautiskās konvencijas, kas noliedza mobilizāciju iekarotajās
zemēs. Tāda bija Spānijas «Zilā divīzija» (vairāk nekā 4000 vīru),
SS divīzija «Vikingi» Norvēģijā, divīzija «*Charlemagne*» Fran-
cijā, 30. Ieroču SS divīzija Krievijā, 15. un 19. Ieroču SS divi-
zijas Latvijā u. c. 1944. gada beigās brīvprātīgajos formējumos

karoja apmēram 1 miljons karavīru, viņu vidū ap 310 000 mobilizēto krievu, ap 100 000 latviešu u. c. Viņi piedalījās pretboļševisma krusta karā ar cerību, ka «jaunā kārtība» izpildīs viņu tautas vēlmēs.²⁸⁸

7. tabula

PSRS nekrievu tautu vienības vācu armijā
1943.—1944. g.²⁸⁹

	Skaitis
Ukrainas armija (UPA) un 16. SS divīzija	180 000
Latviešu leģions	94 000
Azerbaidžāņu leģions	36 000
Lietuvas paš aizsardzības armija	32 000
Turkestānas leģions	25 000
Gruzīnu leģions	19 000
Baltkrievijas paš aizsardzības armija	55 000
Kaukāza musulmaņu leģions	15 000
Igauņu leģions	15 000
Armēņu leģions	7 000
Kalmīku karaspēks	5 000
Kazaku karaspēks	5 000
	488 000

A. Rozenbergs, attīstot savu Krievijas dekompozīcijas ideju, jau 1942. gadā bija ieteicis dibināt «Krievijas tautas armiju» no pārbēdzējiem, bijušajā Padomju Savienības teritorijā organizēt nacionālas kaujas grupas, veidot «Nacionālkomitejas dzimtenes atbrīvošanai».²⁹⁰

Sevišķi spilgti pretboļševisma cīņas idejas bija izteiktas Krievijas (ROA) un Ukrainas (UPA) atbrīvošanas armiju dokumentos. Tā ģenerālis A. Vlasovs savā 1942. gada 27. decembra Smolenskas deklarācijā rakstīja, ka Krievijas komitejas mērķis ir likvidēt boļševismu, Staļinu un viņa kliši, noslēgt godpilnu mieru ar Vāciju, veidot bez boļševikiem un kapitālistiem jauno Krieviju, kas būtu draudzīga ar Vāciju.²⁹¹

Pēdējos gadu desmitos iznākušas vairākas grāmatas par ārzemju leģioniem, kas kopā ar vācu armiju cīnījās Austrumu frontē, — franču, spāņu u. c. Visos šajos pētījumos kā galvenais to mērķis norādīta piedalīšanās cīņā pret boļševismu.²⁹²

Kā redzams no Ostministrijā ienākušajiem ziņojumiem, lietuviešu attieksme pret leģionu dibināšanu bija neviennozīmīga. Lietuviešu intelligēncē, līdzīgi latviešu intelligēncē, ar leģiona dibināšanu cerēja panākt lielāku autonomiju, turpretī lietuviešu tauta bija pret leģionu. Seit A. Rozenberga politiķi saskatīja vismaz 4 cēloņus. Pirmais cēlonis esot lielā amerikāņu ietekme, jo ap

700 000 lietuviešu dzīvojot ASV. Otrais cēlonis esot katoļu baznīcas lielā pretestība. «Katoļu mācītāji,» rakstīts ziņojumā par lēno mobilizācijas gaitu Lietuvā, «neskatoties uz noraidošo attieksmi pret boļševikiem, ir nostājušies pret nacionālsociālistiskās Vācijas veikto lietuviešu mobilizāciju.»²⁹³ Trešais cēlonis, pēc šo autoru domām, esot lietuviešu tautas atpalcība, kareivīguma trūkums un zemais rasiskais līmenis. Par ceturto cēloni atzīta lietuviešu inteliģences nacionālistiskā ietekme tautā. Lai to novērstu, tika arestēti vairāki lietuviešu inteliģences vadītāji. Viņus plānoja atbrīvot no aresta, ja tie atbalstītu mobilizāciju.²⁹⁴

Latviešu leģiona izveides apstākļus raksturo vairāki faktori, no kuriem vispirms jāmin pārdzīvotā pirmā padomju okupācija ar tās nodarījumiem un latviešu tautas vēlme cīnīties pret jaunu boļševiku okupāciju, cerības uz savu valsti, vācu okupācijas varas mēģinājumi 1943. gadā mobilizēt visus spēkus cīņai par uzvaru karā.

1943. gada 27. janvārī Latvijas pašpārvaldes sanāksmē pie augstākā SS un policijas vadītāja ģenerālmajora V. Srēdera apsprieda jautājumu par Latviešu leģiona dibināšanu. V. Srēders ziņoja, ka cīņās jau esot iesaistīti 32 000 latviešu. Taču tas neesot pietiekami, un firers devis atļauju dibināt Latviešu leģionu. Tieslietu ģenerāldirektors A. Valdmanis uzdeva vairākus jautājumus: vai latvieši cīnās par vācu lietu un vācu Eiropu, kāpēc nav atcelta īpašumu nacionalizācija, vai tiks izsludināta amnestija latviešu nacionālistiem.²⁹⁵

Jāpiekrīt leģiona virsleitnantam E. Pārupam, ka «vācieši nevienā runā, rakstā vai pavēlē nav minējuši, ka mēs cīnāmies par Latviju».²⁹⁶

Lietuvieši, nesāņemot oficiālu solījumu piešķirt pēc kara Lietuvai neatkarību, atteicās cīnīties vācu okupācijas armijas sastāvā, turpretī latvieši un igauņi, kaut arī ar pavēli, to darīja. 1943. gada 10. februārī Ā. Hitlera pavēlē skaidri teikts: «Es pavēlu uzstādīt Latviešu SS Brīvprātīgo leģionu. Vienības lielumu un veidu noteikt pēc ricībā esošā latviešu vīru skaita.»²⁹⁷

Nevienam nebija šaubu, ka leģions nebija nedz brīvprātīgs formējums, nedz arī tradicionāla SS vienība. Jau 1942. gada 17. februārī Liepājas drošības policijas un SD komandieris Kīglers bija ziņojis: «Iedzīvotāji satraukumā runā par to, ka esot paredzēta vispārēja latviešu tautības vīriešu mobilizācija. Tiek izteiktas domas, ka tādējādi vācieši gribot ārēji pieklājīgā veidā iedabūt latviešu jauno paaudzi armijā, lai tad frontē to kā lielgabalu gaļu iznīcinātu.»²⁹⁸ Taču leģiona organizēšana turpinājās.

1943. gada sākumā H. Himlers inspekcijas braucienā Ļeņingradas frontē pavēlēja 2. motorizēto SS brigādi, kuras sastāvā bija arī latviešu kārtības dienesta bataljoni, pārdēvēt par latviešu

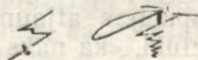

ADOLF HITLER

Führer-Hauptquartier, 10.2.1943

Ich befehle die Aufstellung einer
Lettischen ~~W-~~Freiwilligen-Legion.

Größe und Art des Verbandes richten sich
nach der Zahl der zur Verfügung stehenden
Lettischen Männer.

A. Hitlera pavēle dibināt Latviešu SS Brīvprātīgo leģionu

SS brigādi. 1943. gada februārī ģenerālkomisārs O. Drekslers patvarīgi izdeva pavēli par 1919.—1924. gadā dzimušo vīriešu mobilizāciju, kas skāra apmēram 58 000 vīru. Lai nepārkāptu Hāgas konvenciju, kas aizliedza okupēto apgabalu iedzīvotāju mobilizāciju un izmantošanu okupācijas režīma labā, okupācijas režīms iesaukšanu formāli pasludināja par brīvprātīgo pieteikšanos. 1943. gada 9. martā tika izdots pašpārvaldes iekšlietu ģenerāldirektora ģenerāļa O. Dankera uzsaukums stāties leģionā. Taču atsaucība bija nepietiekama. 1943. gada oktobrī—novembri iesaukšanas pavēstis saņēma 14 809 vīri, bet iesaukšanas punktos ieradās tikai 11 212 (76%). Okupanti izsludināja 3 iesaukumus, taču kara beigās uz mobilizāciju atsaucās tikai aptuveni puse jauniesaucamo.

Latviešu SS leģiona ģenerālinpektors R. Bangerskis savās atmiņās vairākkārt apstiprinājis, ka iedzīvotāju vairākums bija pret dienēšanu leģionā.²⁹⁹ Taču R. Bangerskis arī apstiprināja, ka latviešu sabiedriskās aprindas ne tikai neuzstājās ar pilnu krūti pret leģiona formēšanu, bet pat prasīja totālu ieročus nestspējīgo mobilizāciju, kaut gan iesaukšana radīja lielu neapmierinātību tautā.³⁰⁰

Jau 1943. gada 26. augustā leģionā bija 17 000 mobilizēto un 5500 (32,3%) brīvprātīgo, kopā 22 500 cilvēku. No iesauktajiem nebija ieradušies ap 6000 (25,6%).³⁰¹

Vācu okupācijas varas mobilizētie dienēja ne tikai leģionā. Latviešu leģionā 1945. gada sākumā bija tikai apmēram 1/3 vācu okupācijas varas Latvijā mobilizēto karavīru. Ar 1943. gada 24. maija H. Himlera pavēli par leģionāriem sauca visas Latvijas vienības, arī policijas un t. s. C grupas vienības. Uz 1944. gada 1. jūliju leģionā skaitījās 87 550 vīru (59,7%), kopā mobilizēti vācu armijā 146 610 vīru.³⁰²

Angļu izlūkdienests par stāvokli Latvijā 1943. gada 25. jūnijā ziņoja, ka latviešu tauta vēlas, lai Latvijas sūtniecība Londonā aktīvāk iestājas par Latvijas neatkarību pret Ā. Hitleru un pret Staļinu. Ja sabiedrotie neko nedarīs, tad latvieši paši organizēs bruņotos spēkus. Vācieši avīzēs rakstot, ka mazajām nācijām Austrumeiropā nebūs patstāvības, bet dažkārt vācieši tomēr izsakoties, ka dos brīvību šīm tautām. Tas liecinot, ka vāciešiem pašiem nav skaidrs: dot brīvību vai ne. Latvieši izceļo no pilsētām, lai nebūtu kontaktā ar vāciešiem.

Leģiona organizēšana notika apstākļos, kad Latvijā pieauga padomju okupācijas atjaunošanās draudi. «Latvieši zina,» rakstīja angļu izlūki, «ka nāks laiks, kad boļševiku ordas atkal klīdīs pa viņu zemi, bet viņi spriež, ka šis laiks, cik vien iespējams, jāattālina.»³⁰³

Par Sarkanās armijas virzīšanos uz Eiropu bija nobažījusies arī Anglijas valdība. «Ja boļševiki nonāks Eiropā, tad tā nokļūs ilgstošā jūgā, kurš ātri var sasniegt arī Lielbritānijas laimīgos krastus,» rakstīja Anglijas Ārlietu ministrija.

Latvijas vācu okupācijas varas drošības dienests savā pārskatā «Vispārējais stāvoklis un iedzīvotāju noskaņojums» 1943. gada 1. jūlijā rakstīja: «Vācu propagandas uzstādītajai (Sarkanās armijas) «nolietošanas stratēģijai» neviens netic. Padomju spēki par nožēlošanu pārņēmuši iniciatīvu. Runā par vāciešu iespējamo sakāvi. Nacionālsociālistiskajās aprindās runā par Anglijas garantijām un Ziemeļu valstu bloku. Tauta domā, ka atgriezīsies boļševīki. Paplašinās latviešu nacionālā pretestības kustība vāciešiem (izplatītas 13 nelegālas lapiņas), tajā piedalās arī starptautiskās apvienības.»³⁰⁴

Ostlandes reihskomisariāta Politiskās daļas vadītājs, valdības padomnieks F. Trampedahs 1943. gada 15. martā rakstīja A. Rozenbergam, ka pīrers izteicies pret Baltijas tautu pašreizējā statusa maiņu. Tāpēc lietuvieši nekaros vācu armijā, «pirms viņiem nebūs nodrošināta nacionālā neatkarība. Tas tika daudzkārt viennozīmīgi pateikts.» Latvieši turpretī taisoties sekot reihai aicinājumam cīnīties vācu armijā, taču arī Latvijā «intelīgences aprin-

dās tiek veikta atklāta pretpropaganda.. Latvijas ģenerālapgalbalā nepiemērotos ģenerāldirektorus, sevišķi Dankeru un Valdmani, vajadzētu nomainīt.»³⁰⁵

Lai mēģinātu stabilizēt stāvokli un saliedēt visus cīņā. vācu armijā, vācu propagandai 1943. gada 13. novembrī tika uzdots skaidrot, ka «legioni ir izcili attaisnojušies. Šīm zemēm tiek sagatavots jauns statuss». Turpretī attiecībā uz Lietuvu tika atzīts: «Līdzšinējā politiskā līnija ir kļūdaina. Asi rīkoties pēc Rentelna priekšlikuma: evakuēt inteliģenci.»³⁰⁶

1943. gada 26. oktobrī F. Trampedahs atkal ziņoja A. Rozenbergam, ka Latvijā pastāvēt šovīnistiska pretvācu propaganda, sevišķi leģionā. Leģiona virsnieki bieži apsprieduši nepieciešamību aizstāvēt zemi arī pret vāciešiem gadījumā, ja tie atkāpšoties. Pēc Trampedaha domām, frontē leģionāri turoties kopā ar vāciešiem, bet Latvijā krasi noskaņoti pret vāciešiem. Tāpēc, lai leģionārus tālāk nesaindētu ar šo pretvācisko propagandu, F. Trampedahs pēc Dr. Langes padoma ieteica A. Rozenbergam pārcelt leģionāru apmācību ārpus Latvijas.³⁰⁷

Leģiona ģenerālinpektors R. Bangerskis 1944. gada 18. martā ziņoja SS un policijas augstākajam vadītājam Ostlandē obergru-penfireram F. Jekelnam: «Nav noslēpums, ka pēdējā mobilizācija, kas skāra 14 gadagājumus (1910.—1924. g. dz.), radījusi lielu nemieru. Dažādo vācu iestāžu rīkojumi, kas atsevišķus uzņēmumus atbrīvoja no iesaukšanas, panāca to, ka uzņēmēji paši izšķīra, kuram darbiniekam dot vai nedot UK [*Unabkömmlichkeitskarte*, atbrīvošanas kartes], ar ko bija iespējams paglābt draugus un paziņas.» So rīkojumu rezultātā uz laukiem no iesaukuma atbrīvoja saimniekus, bet iesauca strādniekus un mazturīgos. Faktu, ka leģionā bija mobilizēti galvenokārt trūcīgie lauku un pilsētu iedzīvotāji, apliecina arī karagūstekņu sociālā sastāva analīze sabiedroto zonās pēc kapitulācijas.

1943. gada vasarā pēc Baltijas valstu autonomijas noraidīšanas drošības policijas un SD šefs E. Kaltenbrunnars nosūtīja okupēto Austrumu apgabalu lietu ministrijas vadības štāba «Politika» šefam SS obergru-penfireram G. Bergeram SS reihsfireram H. Himleram adresētā ziņojuma norakstu «Noskaņojums latviešu un igauņu iedzīvotāju aprindās sakarā ar autonomijas noraidīšanu». E. Kaltenbrunnars rakstīja, ka ziņa par autonomijas noraidīšanu «radīja šeit lielu vilšanos un modināja atkal naidu pret visu vācisko». Šovīnistiski noskaņotās latviešu aprindas apgalvojot, ka H. Himlera norādījums R. Bangerskim, ka Latvijai būs autonomija, ir bijis tikai līdzeklis, lai sekmīgi īstenotu mobilizāciju. Rezultātā H. Himlers zaudējis prestižu. Pastāv vēl zināma cerība, ka R. Bangerska iejaukšanās ierosinātu H. Himleru vēlreiz griezties pie firera Latvijas autonomijas jautājumā. Kļīst

A b s c h r i f t

Reichskommissar
für das Ostland
Teilung I Politik - Tgd.-Nr.943/43g - Tr./Ko.

Riga, den 26. Oktober 1943

An den
Herrn Reichsminister für
die besetzten Ostgebiete

B e r l i n W 35
Kurfürstenstraße 134

Betrifft: Politische Erfahrung mit lettischer Legion

Bezug: Ohne

Ich bitte, von folgendem Auszug aus einem Bericht des Kommandeurs der Sicherhe tspolizei und des SD Lettland vom 1. August 1943 Kenntnis zu nehmen:

"Immerhin wirkt die im Zusammenhang mit dem Fraueneinsatz im Reich betriebene deutschfeindliche Propaganda der chauvinistischen Kreise doch noch erheblich nach, vor allem gerade auch in Kreisen der lettischen ~~SS~~-Legionäre und der Selbstschutzorganisationen. Hier wird - insbesondere in Offizierskreisen - die Notwendigkeit eines Schutzes des Landes auch vor den Deutschen im Falle eines Rückzuges der Deutschen oft erörtert. Es ist auffällig, daß die Angehörigen der an der Front stehenden lettischen Brigade - beeindruckt durch das gemeinsame Fronterlebnis - für ein unbedingtes Zusammengehen der Deutschen und Letten eintreten, während sich bei den in der Heimat in Ausbildung befindlichen Einheiten - vornehmlich im Offizierskorps - eine kraß nationalistische Einstellung und Ablehnung alles Deutschen immer stärker bemerkbar macht. Das Offizierskorps steht offensichtlich unter einem wachsenden Einfluß chauvinistischer Kreise. Das macht sich in einer zunehmenden Disziplinlosigkeit und in einer Häufung deutschfeindlicher Äußerungen bei den Mannschaften bemerkbar.

Ich habe den deutschen Aufstellungsstab der Legion hierüber bereits wiederholt unterrichtet und auf die Notwendigkeit einer Verlegung der Ausbldungsstruppenteile auf Übungsplätze außerhalb des Ostlandes hingewiesen, da sonst die Gefahr einer Verseuchung weiter Bevölkerungskreise mit chauvinistischen Gedanken wachsen würde."

Ich bitte, daraus zu entnehmen, daß nur die Angehörigen der an der Front stehenden lettischen Brigade durch das gemeinsame Fronterlebnis bestimmt und von ihren Führern beeinflußt für ein unbedingtes Zusammengehen der Deutschen und Letten eintreten, während sich bei den in der Heimat in Ausbildung befindlichen Einheiten, und das ist der größere Teil, eine Ablehnung alles Deutschen immer stärker bemerkbar macht. Diese Vorgänge sind m.E. auch bei der Beurteilung der Frage heranzuziehen, ob das Vorhandensein der lettischen Legion berechtigten Anlaß zu Folgerungen in Bezug auf die Verwaltungsreform des Landes gibt.

Im Auftrag
gez. Trampedach

baumas, ka visi latviešu ģenerāldirektori grib iesniegt atlūgumu. «Latvijas autonomijas noraidīšana,» rakstīja E. Kaltenbrunnars, «atstājusi satriecošu iespaidu uz provinces pilsetu iedzīvotājiem, latviešu leģionāriem brīvprātīgajās SS divīzijās. .. Leģionāri ar katru dienu kļūst agresīvāki pret visiem vāciešiem. .. Mobilizācija bez autonomijas būtu nolemta neveiksmei.»³⁰⁸ Izriet vismaz divi secinājumi: 1. Leģions bija latviešu tautas daļa un pauda tās lielākās daļas neatkarības centienus, 2. Latviešu tautas lielākā daļa un leģions bija pret Lielvācijas politiku Baltijā.

Jelgavas apgabala komisārs V. E. fon Medems, kurš neieredzēja latviešus, 1944. gada 15. februārī ziņoja A. Rozenbergam sasauktajā apspriedē Rīgā: «Šodien ir tāds stavoklis, ka mērķis «Latviju — latviešiem» un «brīva valsts» ir visus tā pārņēmis, ka neviens pret vāciešiem draudzīgi noskaņots latvietis neiedrošinās atklātībā runāt citādi, kā tikai par Latvijas suverenitāti.» Neviens nerunājot Latvijā par Vāciju vai vācu karaspēku, bet gan tikai par Latviju. Runā, ka jācinās divās frontēs — pret sarkanajiem un pret melnā bruņinieka pēctečiem. Tajā pašā laikā aizsargi turot tik ārkārtīgi pretboļševistiskas runas, ka vērsties pret šo latviešu šovinismu nav iespējams. Lai leģionu labāk uzmanītu, Jelgava esot pārvērsta par leģiona galvaspilsētu. 6000 cilvēku atrodoties komisāra acu priekšā. Tomēr ar to nepietiekot. «Par mērķi latviešu tautai tagad jābūt saņemt ar asinīm un upuriem izcīnīto zemes īpašumu un tēvu zemē celt savas tautas kultūru. Vairāk nekā. Bez šī mērķa neviens latviešu leģionārs frontē nevarēs cīnīties.»³⁰⁹

1943. gada 26. oktobrī Ostlandes reihskomisariāta Politiskās nodaļas vadītājs F. Trampedahs nosūtīja A. Rozenbergam Latvijas drošības policijas un SD komandiera 1943. gada 1. augusta ziņojuma izvilcumu «Politiskā pieredze ar latviešu leģionu». Dokumentā konstatēts, ka vāciešiem naidīgā propaganda no šovīnistiski noskaņoto aprindu puses palielinās, sevšķi latviešu leģionāru un pašaizsardzības spēku virsnieku korpusā. «Seit, sevišķi virsnieku aprindās, bieži tiek apspriests jautājums par valsts aizsardzības nepieciešamību vācu atkāpšanās gadījumā.»³¹⁰ Latvieši, kuri atrodas frontē, vairāk uzstājas par sadarbību ar vāciešiem, bet tajās latviešu karaspēka vienībās, kuras atrodas dzimtenē, «arvien vairāk vērojams krasi nacionālistisks noskaņojums un visa vāciskā noliegšana. Virsnieku korpus acimredzami atrodas šovīnistisko aprindu augošajā iespaidā. Tas pastiprina nedisciplinētību un vāciešiem naidīgas izpausmes karaspēkā.» F. Trampe-

← Ostlandes reihskomisariāta ziņojums A. Rozenbergam «Politiskā pieredze ar latviešu leģionu»

dahs lūdza šīs izpausmēs ņemt vērā, apspriežot jautājumu par Latvijas pārvaldes reformu.

Arī Sarkanās armijas militārā izlūkošana konstatēja, ka sakarā ar latviešu diskrimināciju sadzīvē, kā arī atceroties latviešu tautas vēsturisko pieredzi, pieaug latviešu naidīgums pret vāciešiem. Tas redzams no gūstā saņemto latviešu leģionāru un pārbēdzēju pratināšanas protokoliem. Tā leģiona dezertieris Rūdolfš Graudiņš 1943. gada 5. jūnijā, ja var ticēt pratināšanas protokolam, teicis: «Latviešu karavīri uzskata, ka vācieši ir viņu vēsturiskie ienaidnieki. Visi karavīri, izņemot virsniekus, neieredz vāciešus.»³¹¹

1943. gada 24. jūlijā PSRS Valsts drošības tautas komisārs V. Merkulovs rakstīja J. Kalnbērziņam, ka «faktiski leģiona formēšana tiek veikta noteiktu gadagājumu vīriešu piespiedu mobilizācijas kārtībā». Pēc PSRS izlūkošanas datiem, latvieši vairāk piesakoties leģionā nekā vācu armijas izpaligos, jo leģionā esot labāka apgāde. Daudzi no mobilizācijas slēpjoties mežos, bet Ludzā mobilizācija notikusi ar policijas palīdzību. «No 500 mobilizētajiem 4 Latgales apriņķos vēl pirms nosūtīšanas uz formēšanas vietām aizbēga 100 cilvēku.» Sai padomju slepenajā dokumentā uzsvērts, ka leģionu komandē vācieši, bet R. Bangerskim un A. Silgailim esot maza teikšana. Leģionāri bruņoti ar vācu, čehu un rumāņu ieročiem.³¹²

Sarkanās armijas politdarbinieks vecākais leitnants E. Fridrihsons 1943. gada 5. septembrī ziņoja J. Kalnbērziņam, ka daži leģiona virsnieki agīto, ka «drīz vācietis un krievs būs galīgi novājināti un tad pienāks brīdis atgriezties ar ieročiem mājās un nodibināt buržujisku demokrātisku Latviju. Gan jau vecie draugi angļi palīdzēsot.»³¹³ Leģiona 19. divīzijas I pulkā vāciešus saucot par fričiem. Sevišķi plašus gūstekņu pratināšanas materiālus bija ieguvis kapteinis V. Meļinovskis. 1944. gada 3. aprīlī viņš rakstīja, ka 1944. gada marta kaujās no 15. divīzijas un 2. brigādes dezertējuši 150 latvieši. Kad 2. robežapsardzības pulkam paziņots par ieskaitīšanu Ieroču SS 15. divīzijā, 600 cilvēki Abrenē izbēguši. Kareivji šāvuši gaisā un kliegusi: «Mēs neesam brīvprātīgie. Neiesim tālāk. Negribam svešā zemē karot par vāciešiem.»³¹⁴

Anglijas politiskās izlūkošanas 1943. gada 5. jūlija ziņojumā par situāciju Latvijā atzīmēts, ka «avoti apstiprina agrāko informāciju, ka visi latvieši ir noskaņoti pret vāciešiem un krieviem». Latvijā esot daudz kvislingu, sevišķi zemākos ierēdņu slāņos un virsnieku korpusā, taču visumā latvieši esot nacionālisti. «Padomju propaganda,» rakstīts ziņojumā, «ir Latvijā ļoti spēcīga. Lai gan tā neietekmē latviešus, tai ir ievērojama nozīme krievu minoritātē.»³¹⁵

Vēl skaidrāk tas bija pateikts Latvijas pagrīdes kustības memorandā, ko angļu izlūkdienests bija saņēmis no Stokholmas.

Tajā bija teikts, ka, mobilizējot 1906.—1924. gadagājumu vīriešus, vācu mērķis ir iegūt ap 30 000 karavīru. Pašreiz jau iesaukti ap 80 000 latviešu, bet ne visi dien leģionā. Frontē latviešus komandē vācieši, tikai pulkveži var būt latvieši. «Ģenerālis Bangerskis un viņa štābs,» rakstīts memorandā, «ir tikai mobilizācijas iestādes.»³¹⁶ Šinī gadījumā vācu, angļu un krievu armiju izlūkošanas dienesti un latviešu pretestības kustība objektīvi vērtēja latviešu tautas un latviešu leģionāru noskaņojumu.

Situāciju arvien kritiskāk vērtēja arī vācu administrācija. 1943. gada 19. jūnijā ģenerālkomisārs O. Drekslers savā slepenajā ziņojumā par politisko stāvokli asi kritizēja līdzšinējo vācu okupācijas varas latviešiem naidīgo saimniecisko un politisko darbību. Pirmkārt, 1941. gadā nedrīkstēja demobilizēt tās latviešu paš aizsardzības vienības, kuras aktīvi cīnījās pret bolševikiem. Otrkārt, par kļūdu viņš atzina vācu iestāžu rīcību, noraidot latviešu pašpārvaldes piedāvātos 100 000 vīrus cīņai pret bolševikiem. Treškārt, nevajadzēja izslēgt latviešus no saimnieciskā sektora.³¹⁷ Tāpēc O. Drekslers 12 paragrāfos formulēja savus priekšlikumus visu spēku saliedēšanai un iekļaušanai cīņā.

Spriežot pēc landrāta Egera 1943. gada 4. novembra iesnieguma reihskomisāram H. Lozem sakarā ar plānoto latviešu leģiona standartenfirera A. Silgaiļa iecelšanu par ģenerāldirektoru, redzams, ka vācieši bija neapmierināti ar to, ka leģions nav pietiekami liels un ka latviešu virsnieku lielākā daļa par savu mērķi uzskata neatkarīgas Latvijas nodibināšanu.³¹⁸ H. Lozes palīgs Būrmeistars izteica domu, ka, jo stiprāks būs latviešu leģions, jo mazāk vācieši būs ieinteresēti leģiona virsniekiem nodot zemes pašpārvaldi. Latvijas militārā vadība jāatdala no Latvijas civilās vadības.³¹⁹ Līdzīgi 1944. gada 31. janvārī izteicies F. Trampedahs,³²⁰ arī ģenerālkomisariāta nodaļas vadītājs V. Borke.³²¹

Sākot ar 1943. gadu, Latvijas pašpārvaldes prasības Vācijas okupācijas varai nedaudz radikalizējās. 1943. gada 16. novembrī 5 ģenerāldirektori — M. Prīmanis, O. Dankers, O. Leimanis, J. Skujevics un A. Kviesis — rakstīja ģenerālkomisāram O. Dreksleram, ka sakarā ar mobilizāciju viņi var palikt amatos ar nosacījumu, ka mobilizētie latviešu leģionāri tiks izmantoti tikai cīņās pret padomju bruņotajiem spēkiem, tā netieši norādot, ka viņi ir pret leģiona izmantošanu Rietumu frontē. Ģenerāldirektori lūdza pakļaut pašpārvaldei latviešu kārtības policiju, jo pretējā gadījumā nevarot nodrošināt iesaukšanu armijā.

Zemes pašpārvalde lūdza vācu okupācijas varu nesūtīt uz fronti pilnīgi neapmācītus latviešu jaunekļus. Latviešu karaspēka vienības cīnītos vēl labāk, ja tās izmantotu Latvijas robežu aizsardzībai. Ģenerāldirektori lūdza izbeigt uzskatīt Latviju par

PSRS sastāvdaļu arī attiecībā uz nekustamajiem īpašumiem un deklarēt, ka Latvijas pievienošana Padomju Savienībai ir nelikumīga, kā to darījis vairums pasaules valstu. Pašpārvalde lūdza arī vairāk rūpēties par iedzīvotāju apgādi ar pārtiku, drēbēm, anaviem, kā arī nokārtot evakuēto padomju civiliedzīvotāju izvietojumu.³²²

Iestāšanos par Latviju zemes pašpārvaldei pārmetuši visi vācu vadītāji — no V. E. fon Medema līdz A. Rozenbergam. Kā redzams no R. Bangerska atmiņām, A. Rozenbergs 1944. gada februārī Rīgā viņam aizrādījis: «Latvieši par daudz skatoties atpakaļ, par daudz domājot par pagātni ar tās simboliem, sarkanbaltisarkano karogu, pagātnes pieminekļiem un citu. Vēstures rats griežoties uz priekšu, nevis atpakaļ.»³²³

Latvijas cīnītāju kaujas spējas nav apšaubījis neviens daudz-maz objektīvāks vērtētājs ne 1905. gadā, ne pirmajā pasaules karā.

Ģenerālfeldmaršals P. fon Hindenburgs 1916. gadā uzskatīja, ka vācieši Rīgu būtu ieņēmuši Lieldienās, ja «8 spožas zvaigznes nebūtu bijušas pie Rīgas debesīm» — 8 latviešu strēlnieku pulki.³²⁴ Izcilu varonību latviešu strēlnieki rādīja cīņās pret monarhistiem kā Krievijas tālēs, tā pie Rīgas 1919. gadā.

Leģionāri nekad nav apliecinājuši, ka viņi cīnās par nacionāl-sociālisma idejām, par «jaunu Eiropu», bet pat vācu augstākajiem pavēlniekiem deklarējuši, ka viņi cīnās par brīvu Latviju. Tā leģionāri teica Ieroču SS VI korpusa komandierim V. Krīgeram: «Mēs cīnāmies par brīvu Latviju.»³²⁵ Obergrupenfīrers V. Krīgers savukārt atzinis: «Es droši varu sacīt, ka 19. divīzija ir labākā kājnieku divīzija Kurzemē. Mēs, vācieši, esam labākie karotāji pasaulē, bet jūs esat cīnītāji.»³²⁶

Pēc kapitulācijas viens no izcilākajiem leģiona komandieriem pulkvedis V. Janums uz amerikāņu jautājumu, kāpēc leģionāri cīnījušies vācu pusē, atbildēja: «Mēs aizstāvējām savu zemi, jo baidījāmies no tām šausmām, ko jau 1941. gadā pieredzējām no NKVD. Tā rikojās daudz nežēlīgāk par gestapo.»³²⁷

Apkopojošu darbu par leģiona vēsturi ar plašiem dokumentu citātiem no Freiburgas militārarhīva 1981. gadā publicējis rietumvācu vēsturnieks Hanss Štrēbers. Savā grāmatā «SS armijas VI korpusa latviešu divīzijas» viņš nonācis pie secinājuma: «Abas (divīzijas) šaurā Latvijas ģeogrāfijas telpā izcili cīnījās par savu dzimteni.» Grāmatā vācietis pateicas latviešu tautai par kopīgo cīņu pret boļševismu. Tā ir pateicība kara biedriem, kuru Latvijas latvieši vēl nav pateikuši.³²⁸

Par vācu virspavēlniecības viedokli attiecībā uz leģiona izmantošanu karā un tā varbūtēju nozīmi pēc kara liecina leģionāru sliktākais apbruņojums un apgāde salīdzinājumā ar vācu vienībām, leģiona izmantošana galvenokārt smagāko cīņu vietās,

atturīgie materiālie solījumi pēc kara, nemaz nerunājot jau par kādiem politiskiem solījumiem — tādu vienkārši nebija. Ļoti labi Vācijas politiķu attieksmi pret leģionāriem raksturo jautājums par leģionāru nodrošināšanu ar zemi pēc uzvaras pār Padomju Savienību. Lai celtu leģionāru cīņas sparū, 1944. gada vidū tika nolemts paziņot, ka dzīvi palikušajiem leģionāriem pēc kara ierādīs saimniecības, taču nenorādot valsti, kurā leģionāri tiktu «nometināti».

1944. gada 8. jūlijā Okupēto Austrumu apgabalu lietu ministrs parakstīja «Rīkojumu par igauņu un latviešu frontes cīnītāju noņemšanu». Sajā rīkojumā uzdots varonīgajiem igauņu un latviešu cīnītājiem, kuri «kopā ar Vāciju cīnās par savas dzimtenes un Eiropas dzīves telpas brīvību», līdz kara beigām «ierādīt noņemšanas vietu, kura būtu pietiekama dzīvēspējīgas zemnieku saimniecības iekārtošanai».³²⁹ Kopā ar zemi cīnītājiem bija paredzēts piešķirt aizdevumu saimniecības iekārtošanai. «Igauņu un latviešu noņemtie,» rakstīts rīkojumā, «būs tiesībās līdzīgi ar attiecīgo rangū vācu karavīriem.» Tas nozīmēja, ka latviešu virsnieki varētu pretendēt uz muižām. Rīkojumā bija noteikts, ka dienesta ilgums frontē nav noteicošais kritērijs zemes saņemšanai. Šī rīkojuma īstenošanu uzņēmās A. Rozenbergs. Taču jau dokumenta parakstīšanas dienā sākās uzbrukumi tam. Kara cenzūra šo A. Rozenberga rīkojumu aizsūtīja atpakaļ un aizliedza publicēt. Nedaudz vēlāk tika izlemts rīkojumu iespiest uz atsevišķām skrejlapām. 1944. gada 17. jūnijā Ostlandes reihskomisārs H. Loze nosūtīja slepenu telegrammu A. Rozenbergam, kurā atsacījās to izpildīt. «Sajā brīdī,» rakstīja H. Loze, «šāds pasākums uzskatāms par psiholoģisku kļūdu, jo par zemi, kuru šeit no vācu puses izdala vai plāno izdalīt, vēl notiek kaujas.» H. Loze norādīja, ka bez tam nav zināms, vai karavīri patiešām saņems zemnieku sētas. Bez tam rīkojums netieši atklātu vācu karavīru noņemšanas programmu. Tas izsauktu jaunus politiskus nemierus, no kā šajās liktenīgajās nedēļās jāizvairās. H. Loze lūdza rīkojumu nepublicēt un nodot jautājumu izšķiršanai fireram.³³⁰

Jau otrajā dienā pēc minētās H. Lozes telegrammas saņemšanas A. Rozenbergs nosūtīja slepenas telegrammas H. Himleram, H. Lammeram, V. Keitelam un M. Bormanam. Telegrammās A. Rozenbergs norādīja, ka rīkojuma tēzi par latviešu un igauņu karavīru vienādajām tiesībām ar vāciešiem zemes saņemšanā pēc kara tiešām var iztulkot tā, ka vāciešiem varētu būt iedzīvotāju noņemšanas plāni Ostlandē. Iespējamās igauņu un latviešu bažas reihministrs cerēja novērst nākotnē ar vēlākiem paskaidrojumiem. Viņš nepiekrīta H. Lozes protestam, ka rīkojumu nedrīkst publicēt. Tāpēc A. Rozenbergs piedāvāja strīdīgo formulējumu sniegt šādā redakcijā: «Noņemtajiem igauņu un latviešu

karavīriem atkarībā no viņu dienesta pakāpēm būs tie paši no-
teikumi kā viņu vācu cīņas biedriem Lielvācijā.» Laiku, kad šo
rikojumu publicēt, A. Rozenbergs atstāja savā ziņā.³³¹

1944. gada 25. jūlijā H. Loze atkal sūtīja slepenas telegram-
mas A. Rozenbergam un vairākām Vācijas valdības un nacistu
partijas vadības iestādēm. Šajās telegrammās Ostlandes reihsku-
misārs atkārtoti uzsvēra, ka minētā rikojuma publicēšana nevei-
cinās cīņas gribas pieaugumu, bet gan izraisīs šajā laikā pavisam
nevēlamu vietējo iedzīvotāju politisku neapmierinātību. Tāpēc
H. Loze lūdza šim esot izvairīties kaut kādā formā runāt par iedzī-
votāju noņemšanu pēc kara. Bez tam, kā jau viņš rakstījis
17. jūlijā, kā var dalīt zemi, par kuru vēl pašlaik notiek cīņas.
Vietējie iedzīvotāji sāks domāt, kā vācieši pēc kara rīkosies ar
viņu zemi. Tas novedīs pie igauņu un latviešu noraidošas nostā-
jas pret vāciešiem. Minētie labojumi 18. jūlija telegrammā nenovē-
rēsīs igauņu un latviešu aizdomas. Latvieši un igauņi saņēmuši
zemi agrārreformas rezultātā. Tagad pēc šī rikojuma zemi varēs
saņemt seti, latgalieši un krievi, kas karjuši leģionā un kuriem
trūkst zemes, bet kuru noņemšana Baltijā ir noraidīta. «Es
uzskatu,» rakstīja H. Loze, «par nevēlamu pielaut rasiski necie-
šamu leģionāru noņemšanu Baltijas ģenerālapgabalos nākot-
nē.» Runāt par zemes izdalīšanu austrumos arī nevar, jo tā vairs
nav vācu rokās. Tāpēc H. Loze atkārtoti lūdza A. Rozenbergu
atturēties no šī rikojuma publicēšanas un nodot jautājumu fire-
ram izlemšanai.³³²

Jau 1944. gada pavasarī vācu okupācijas vara nebija pārlie-
cināta, ka latviešu leģionāri savus ieročus izmantos tikai cīņai ar
lieliniekiem.

V. E. fon Medems apspriedē pie A. Rozenberga 1944. gada
februārī uzdeva retorisku jautājumu: «Vai šīs latviešu vienības
darbosies kā reihā politikas nesējas, vai tās nevar kādā dienā
darboties citādi?»³³³

Leģionāri paši sāka rūpēties par savu nākotni, gan dezertējot
no vācu armijas, gan precoties ar vācietēm. Līdz ar leģionāru
pārcelšanu uz Vāciju 1944. gadā arvien vairāk karavīru centās
aprecēties ar vācietēm, lai paliktu Vācijā un izvairītos no frontes.
1944. gada 11. augustā valdības padomnieks E. Vecels izdeva
slepenu norādījumu, ka Austrumbaltijas leģionāriem ir tiesības
slēgt laulības tikai ar austrumu strādniecēm un nevis ar vācie-
tēm.³³⁴

Atbildot uz premjera V. Čērčila 1944. gada 16. janvāra personīgo
memorandu, Lielbritānijas Ārlietu ministrija 1944. gada 20. jan-
vārī rakstīja: «Kopumā vācieši pilnīgi nekautrīgi [*quite unscrupu-
lously*] izmantoja Baltijas valstis kā dzīvā spēka un apgādes

avotu savam karam pret Padomju Savienību, nekādi neievērojot vietējo iedzīvotāju vēlmes un jūtas.»³³⁵

Kā redzams no A. Rozenberga 1944. gada 20. augusta informācijas H. Himleram, vācu karaspēkā no Latvijas un Igaunijas līdz šim bija iesaukti 215 000 vīri un 126 000 bija mobilizēti darbos. Taču celtniecībā vēl trūkstot 100 000 cilvēku, bet kara rūpniecībā — 82 000 cilvēku.³³⁶

1944. gada 1. janvārī uzskatīja, ka krituši, bez vēsts pazuduši un ievainoti frontē bija 1177 no Latvijas iesauktie karavīri un virsnieki, toties 1944. gada 1. jūlijā to skaits sasniedza 13 089. Tātad, aizstāvot Austrumbaltiju, katru mēnesi krita, pazuda bez vēsts vai tika ievainots 2181 cilvēks. Pēc A. Silgaiļa datiem, uz 1944. gada 1. jūliju bija krituši 3914 un ievainoti 7304 leģionāri.³³⁷ Bez vēsts pazuduši un dezertējuši bija 1362. Leģiona kritušo, mirušo un bez vēsts pazudušo kartotēkā 1973. g. skaitījās 50 000 personas,³³⁸ bet kopā leģionā un citās vienībās kritušo un bez vēsts pazudušo skaits tika rēķināts ap 80 000 vīriem.³³⁹

Faktu par leģionāru mobilizāciju atzina arī Nirnbergas kara tribunāla Rietumu prokurori, tāpēc bijušajiem leģionāriem tika atļauta izceļošana uz ASV. Taču vēsture nekad nevērtēs viennozīmīgi visu to cilvēku darbību, kuri piedalījās leģiona organizēšanā, vadišanā, visus 15. un 19. divīzijas cīnītājus. Taisnība leģiona virsleitnantam E. Pārupam, ka «loti daudzi kara noziedznieki pielīdzina sevi leģionāriem».³⁴⁰ Leģionā bija arī t. s. «žīdu šāvēji» un arī latviešu šāvēji 1941. gada otrajā pusē.

II pasaules karš pierādīja, ka latvieši bija labi karotāji. Leģionāri cīnījās pārliecībā, ka viņu cīņas nesīs Latvijai brīvību. Jāpiekrīt V. Hāzneram, ka latviešu leģionāri krita «pilnā apziņā, ka savu dzīvību neziedo kādas «jaunās Eiropas» vai mobilizētāju vāciešu labā».³⁴¹ Latviešu tauta un latviešu leģionāri, pirmkārt, nezināja nacistu Austrumu ģenerālplānu un, otrkārt, nezināja, ka SS vienības savā laikā tika komplektētas no fanātiskiem nacionālsociālistiem. Latviešu leģiona dibināšanai, kurai nacistiskie fundamentālisti sākotnēji pretojās, bija tīri pragmatiski nolūki.

Ieroču SS ģenerālis G. Bergers, atbildot uz sava cīņu biedra Francijas augstākā SS un policijas vadītāja policijas ģenerāleitnantā Obergā 1944. gada 24. janvāra rakstu par franču iesaistīšanu cīņās Vācijas pusē, 1944. gada 3. februārī rakstīja: «Es personīgi — to es gribētu jums pateikt gluži personīgi — pieturos pie uzskatiem, ka tagadējos laikos ir noziegums neiesaistīt cīņās mūsu pusē visus spēkus, kuri tikai ir gatavi par mums cīnīties. Neviena vācu māte neraudās par kritušu ārzemnieku.»³⁴²

1944. gada 6. jūnijā 4000 kuģos un 11 000 lidmašīnu aizsardzībā Normandijā (Francijā) izcēlās 250 000 karavīru, kuriem sekoja vēl simti tūkstošu, kas atrīvoja Rietumeiropu. Sarkanā

armija savukārt centās ieņemt pēc iespējas lielāku teritoriju, lai pēc kara tur paliktu. Pusotru mēnesi pēc otrās frontes atklāšanas Sarkanā armija bija sasniegusi Latvijas robežu. 1944. gada 23. jūlijā krita Ludza, 27. jūlijā Daugavpils, Rēzekne. Sarkanā armija caur Šauļiem virzījās uz Jelgavu, Tukumu.

8. tabula

**Austrumu frontes zaudējumi
1941.—1945. gadā³⁴³**

	Kritušie karavīri	Mirušie civiliedzīvotāji (karavīri)
Vācijā	3 250 000	3 600 000
Krievijā	13 000 000	7 600 000
Vācijas gūstā	5 700 000	3 300 000 (57,8%)
Krievijas gūstā	3 155 000	1 185 000 (37,4%)

Ja pieņem, ka vācu armijā kopā bija 148 000 Latvijas iedzīvotāju (8% no Latvijas iedzīvotājiem) un gūstā pēc kara Rietumos padēvās 22 750 (15,4%), bet Kurzemē 36 150 (24,4%), tad jāreķina, ka krita un bez vēsts pazuda vai dezertēja ap 89 000 (60%) šo cīnītāju.³⁴⁴ Kritušo skaitu reķina uz 50 000 (33,8%).

Tā latviešu militārie veidojumi no tautas spontāni radītām vienībām kara pirmajās dienās bija izauguši par regulāriem armijas formējumiem. Līdz ar Vācijas sakāves tuvošanos, no vienas puses, pieauga latviešu karavīru apņēmība cīnīties pret boļševikiem, bet, no otras puses, milzīgie zaudējumi varēja kļūt liktenīgi latviešu tautas pastāvēšanai.

8. VĀCIJAS PROJEKTI IGAUNIJAS UN LATVIJAS AUTONOMIJAI

1942.—1944.: DEBETS

Latvijā pēckara gados pienācīgi nav pētīta vācu okupācijas varas taktika nacisma stratēģisko mērķu sasniegšanā. Nav pievērst uzmanību pretrunām starp okupācijas varas dažādu virzienu pārstāvjiem, okupantu kompromisem ar vietējām tautām. Viens no tādiem okupācijas varas taktiskiem kompromisem bija Latvijas un Igaunijas autonomijas projekts 1943.—1944. gadā.

Latvijas valstiskuma izredžu vērtējumos pastāvējuši pretēji uzskati. Latvijas vēsturnieki vācu okupācijas laiku tēloja tikai kā apspiešanas un varmācības periodu,³⁴⁵ turpretī trimdā publicētajos laikabiedru R. Bangerska, O. Dankera, A. Silgaiļa u. c. memuāros un darbos šis laiks tēlots kā cīņas laiks par Latvijas neatkarību.³⁴⁶

Atsevišķi latviešu autori ārzemēs (prof. H. Biezais u. c.) norādījuši, ka nekādā brīvība latviešiem no okupācijas varas nav tikusi solīta.³⁴⁷ Izteiktas domas, ka autonomija bija Vācijas militāro zaudējumu rezultātā radīta utopija Latvijā.³⁴⁸ Visnopietnāk Igaunijas un Latvijas autonomijas ideja apskatīta somu vēsturnieka S. Miliniemi darbā «Jaunā kārtība Baltijas zemēs 1941—1944».³⁴⁹

Izmantojot jaunus arhīvu materiālus, šajā nodaļā rakstīts par Latvijas un Igaunijas autonomijas projekta rašanos, projekta izstrādi, saturu un rezultātiem.

Nacistiskās Vācijas politiku Baltijā nevar saprast, neanalizējot pretrunas starp tās stratēģiskajiem mērķiem un taktiskajiem pasākumiem šo mērķu sasniegšanā, kā arī pretrunas starp t. s. stingrās līnijas un liberālās līnijas aizstāvjiem.

A. Rozenbergs savā runā šaura personu loka apspriedē jau divas dienas pirms uzbrukuma PSRS, kā jau minēts, teica, ka paredzēts Baltijā organizēt reihskomisariātu, taču viņš norādīja, ka pastāvēt divas Austrumu jautājuma risinājuma koncepcijas. Ievērojot to, ka mazās tautas Krievijas impērijā ir palikušas svešas krieviem, tāpat šo tautu pieredzi ar PSRS 1939.—1941. gadā, A. Rozenbergs nonāca pie secinājuma, ka kara mērķis izslēdz nesadalītas Krievijas izveidošanu pēc kara. «Mūsu politikas uzdevums, man šķiet, būtu uztvert visu šo mazo tautu brīvības centienus un realizēt tos pilnīgi noteiktās, gudrās un mērķtiecīgās valstiskās formās, t. i., Padomju Savienības valsts veidola milzīgo teritoriju organiski sadalīt un uzcelt barjeru pret Maskavu, lai atbrīvotu vācu valsti nākošos gadsimtos no austrumu spiediena.»³⁵⁰ Eiropa ir jāvirza uz Rietumiem, izveidojot Somiju, Baltiju, Ukrainu un Kaukāzu. A. Rozenbergs skaidri uzsvēra, ka «Baltijas zemju tautas nekad nav kļuvušas krieviskas», un tāpēc drīz vien izstrādāja «Uzmetumu priekšlikumam fīreram», kurā paredzēja Latvijā, Lietuvā un Igaunijā organizēt fīrera vietvalžu pāryaldi.³⁵¹

Jāpiekrit Minhenē 1981. gadā publicētā pētījuma autoram H. Handrekam, ka A. Rozenbergs kara sākumā acīmredzot plānoja piešķirt Baltijas tautām viennozīmīgu suverenitāti, lai sabiedrotie pēc Sarkanās armijas iebrukuma Baltijā būtu spiesti «izvilkt zobenu pret boļševikiem».³⁵² A. Rozenbergs, nopietni ticot nacionālsociālismam, centās izmantot vispirms uz ētiku balstītu programmu. Lai sagrautu PSRS, katrai PSRS tautai jānorāda uz tās attīstības iespējām. Šī programma nesakrīta ar H. Himlera uzskatiem, ka citas tautas ir mazvērtīgas.³⁵³ Vācijas-Padomju Savienības kara sākumā ciņa starp A. Rozenbergu un H. Himleru pastiprinājās. Reihsfīrera atbalstīja arī H. Gērings un M. Bormans.

1941. gada 11. jūlijā latviešu organizāciju pārstāvju sanāksmē Izglītības ministrijas telpās, Vaļņu ielā 2, sanāksmes vadītājs

Alfrēds Valdmanis paziņoja, ka «kompetentas Lielvācijas iestādes» par Latvijas civilpārvaldes kārtotājiem (kā vēlāk atklājās — uzticības komitejas locekļiem) iecēlušas ģenerāli O. Dankeru, pulkvedi A. Plensneru, pulkvežleitnantu V. Deglavu un prāvestu V. Sanderu. Sanāksmes dalībnieki nolēma nosūtīt pateicības telegrammu Ā. Hitleram par Latvijas zemes atbrīvošanu un izteica cerību par latviešu nācijas līdzdarbību jaunās Eiropas atbrīvošanas un jauncelsmes darbā. Kaut arī 10. jūlijā bija saņemts rīkojums par uzticības komitejas pilnvaru ierobežošanu vai atcelšanu, sanāksmes dalībnieki ievēlēja pārstāvju grupu triju cilvēku sastāvā (A. Valdmanis, G. Celmiņš, V. Deglavs) memoranda iesniegšanai Vācijas valdībai.³⁵⁴

Latvijas armijas ģenerālis O. Dankers 1940. gada 20. jūnijā bija evakuēties uz Vāciju, bet jau pēc gada — 1941. gada jūnijā Ostministrija viņu bija «iesaukusi laišanai darbā Latvijā».³⁵⁵ O. Dankers bija Lāčplēša kara ordena 2. un 3. šķiras kavalieris un 1938. gadā Berlīnē kā Ā. Hitlera 50 gadu jubilejas oficiāls viesis saņēmis Vācu Erela ordeni ar zvaigzni. 1941. gada jūlijā O. Dankers jau bija Rīgā, bet 1942. gada maijā Latvijas ģenerālkomisārs O. Dreklers iecēla ģenerāli O. Dankeru par iekšlietu ģenerāldirektoru. 1944. gada 16. martā O. Dankers tika paaugstināts par pirmo ģenerāldirektoru.

Latviešu pašpārvaldes un īpaši tās vadītāja O. Dankera neviennozīmīgs raksturojums sniegts latviešu trimdas literatūrā. Tas ir diezgan tuvs īstenībai. Pēc Z. Unama domām, O. Dankers, kura otrā sieva bija vāciete Elza Irma Māndau, nebija izcila vēriena cilvēks, bet uzdevums būt par Latvijas pašpārvaldes galvu O. Dankeram bija nācis no paša Ā. Hitlera ar Vācijas drošības dienesta (SD) ļoti pozitīvo raksturojumu pateicībā par viņa provācisko nošķaņojumu.³⁵⁶

«Ģenerālis Dankers,» teica V. E. fon Medems apspriedē pie A. Rozenberga Rīgā 1944. gada februārī, «kura sieva vāciete toreiz vēl uzskatīja par savu augstāko mērķi, lai viņu bērni kļūtu par tīriem vāciešiem, svārstījās starp pulkveža Krīgera un savas sievas ietekmi šur un turp.»³⁵⁷ Pats O. Dankers savā memuāru grāmatā «Lai vēsture spriež tiesu» savu darbību vācu okupācijas laikā tēlo kā pastāvīgu cīņu par Latvijas neatkarību.³⁵⁸ Kritisku O. Dankera personības un viņa politiskās darbības vērtējumu devis H. Biezais.³⁵⁹

Kaut arī 40 latviešu pārstāvi, viņu vidū 11 virsnieki, nosūtīja pateicības telegrammu Ā. Hitleram, solot piedalīties «Eiropas atbrīvošanas cīņā un Eiropas jauncelsmes darbā», Ostlandes karspēka komandieris 1941. gada 23. oktobrī ziņoja H. Lozem, ka latviešu «maldīgās domas» par neatkarību vēl ilgi saglabāsies, ja viņiem netiks piešķirta pat kultūras autonomija.³⁶⁰ Taču Baltijā

pie varas reāli bija stingrās nacionālsociālistiskās līnijas pārstāvji ar H. Lozi priekšgalā. 1941. gada 5. augusta apspriedē pie A. Rozenberga Ostlandes reihskomisārs H. Loze viennozīmīgi paziņoja: «Ar firera lēmumu Ostlandes reihskomisariāta mērķis ir tira pārvācošana; ebreji bez izņēmuma no šī apgabala jāizvāc.»³⁶¹

Sis stingrās līnijas ideja Latvijā 1941. gadā tika īstenota visos jautājumos. 1941. gada 5. novembrī reihskomisāra H. Lozes uzdevumā valdības padomnieks F. Trampedahs rakstīja ģenerālkomisāram O. Dreksleram, ka «18. novembrī, kuru agrākā Latvijas brīvvalsts atzīmēja kā savus neatkarības svētkus, nedrīkst notikt nekādi sarīkojumi, kuri sevišķi izceltu šo agrāko neatkarību, to atgādinātu vai modinātu cerības uz jaunu neatkarību nākotnē... Ja no latviešu puses būtu plānoti sarīkojumi, kuri runātu pretī augšminētajiem norādījumiem, tos vajag ar visiem līdzekļiem (nepieciešamības gadījumā arī policejiskiem) novērst.»³⁶²

1941. gada rudenī ar grifu «Tikai dienesta vajadzībām» izstrādāti noteikumi okupēto Austrumu apgabalu pārvaldei (Brūnā mape). Pirmajā nodaļā, kas reglamentēja civilpārvaldi Ostlandes reihskomisariātā, tika skaidri noteikts: «Tie paliek kā lielvācu dzīves telpas daļa un vienmēr pārvaldāmi, vadoties no šīm galvenām idejām.»³⁶³

Stingrās līnijas nacionālsociālists Ostlandes reihskomisariāta Politiskās nodaļas vadītājs, bijušais cēsinieks, F. Trampedahs toreiz bija kategoriski pret nacionālsociālisma ideju izplatīšanu latviešos un arī latviešu nacionālo jūtu izmantošanu Vācijas interesēs. 1942. gada 5. jūnijā viņš ziņoja A. Rozenbergam, ka «latviešu nacionālsociālistiskā ideja nav piemērota, lai latviešu tautu tuvinātu vācietībai, gluži otrādi, tai secīgā veidā jānoved pie patstāvības ideju nostiprināšanās latviešu tautā.»³⁶⁴

Latviešu inteligenci, sevišķi Rīgā, F. Trampedahs atzina par Latvijas patstāvības idejas nesēju. Tā kā inteligence kopumā neesot atbalstījusi K. Ulmani, tai esot liela autoritāte tautā.

Okupēto Austrumu apgabalu lietu ministrijas pārstāvis pie armiju grupējuma «Ziemeļi» Dr. P. Kleists jau 1941. g. 24. oktobrī bija formulējis savus apsvērumus par optimālāku pārvaldes formu Ostlandē. Viņš iestājās par zināmu atbildības pārlikšanu kara apstākļos uz vietējo pašpārvaldi, kura, protams, darbosies stingrā vācu uzraudzībā.³⁶⁵

Bet 1941. gada 18. novembra slepenajā ziņojumā «Politiskais stāvoklis Latvijā» valdības padomnieks F. Trampedahs uzstājās pret jebkādu Latvijas centralizētu pārvaldi no latviešu puses. «Pie tam vispirms,» rakstīja F. Trampedahs, «jāizslēdz jebkāda latviešu valdība, kas kaut kādā formā veidojas no latviešu pilsē-

tas inteligences. Nav nekādas nepieciešamības, lai pie ģenerālkomisāra pastāvētu kāds veidojums vai atsevišķa persona, kura pārstāvētu visu latviešu tautu.» Pie šīs tēzes ziņojumā H. Loze uzlika savu rezolūciju: «Ļoti pareizi.»³⁶⁶

Tomēr Vācijas valdība jau kopš 1942. gada plānoja dibināt Krievijas, Ukrainas, Polijas u. c. nacionālās komitejas kā mazāko ļaunumu Vācijas nākotnes plāniem un līdzekli okupēto tautu iesaistīšanai cīņā pret boļševismu. Krievijas nacionālās komitejas pamatlīniju izstrādāšanas apspriedē piedalījās ģenerāļi A. Vlasovs, V. Mališkins un brigādes komisārs G. Ziļenkovs.³⁶⁷

Jautājums par Latvijas nacionālās komitejas veidošanu pacēlās Austrumu ministrijā tikai 1944. gada 29. novembrī, kad Latvijas un Igaunijas autonomijas ideja bija atmesta un bija sākusies trešā reiha agonija. 1944. gada 30. novembrī A. Rozenbergs pašrocīgi uzrakstīja atzinumu par Latvijas nacionālās komitejas lietderību.³⁶⁸ Komiteju nodibināja Potsdamā 1945. gada 20. februārī.

Latvijas un Igaunijas autonomijas projekta izstrādāšanai bija vairāki iemesli. Visupirms jau tie bija latviešu un igauņu valstiskās patstāvības centieni. SS un policijas augstākais vadītājs Ostlandē ģenerālis F. Jekels 1942. gada 9. janvārī rakstīja: «Latviešu iedzīvotājiem pēdējā laikā priekšplānā izvirzās stingri izteiktas nacionālas jūtas. Nacionāli noskaņotie latvieši tagad, tāpat kā agrāk, cenšas pēc savas valstiskās patstāvības. Boļševismu viņi gan uzskata par savu lielāko ienaidnieku un vēlas to ar visiem līdzekļiem apkarot.»³⁶⁹

1942. gadā, spriežot pēc Austrumu ministrijas materiāliem, bija vērojama vēlēšanās jau uzmanīgāk, diferencētāk pieiet Baltijas tautu likteņiem nākotnē. 1942. gada 3. februāra slepenajā ziņojumā atzīts, ka Baltijas politikajā izveidošanā tai joprojām jāpaliek visciešākajā saskarē ar reihu, taču šī tuvināšana reiham, iespējams, prasīs ne gadus, pat ne gadu desmitus, bet vairākas paaudzes. Tāpēc politiskā vadība nākamajos gadu desmitos bijušajās Igaunijas, Latvijas un Lietuvas valstīs un baltkrievu novadā atkarīga no šo tautu labas gribas līdzdarboties.³⁷⁰ Ministrija atzina, ka «nosauktās trīs tautas nekādā ziņā nav austrumnieciski indiferenta iedzīvotāju masa, bet viņām pieder visādā ziņā vidus-eiropieiski izveidota, vācu priekšzīmē attīstīta tautiska sajūta, kas galu galā valsts 20 gadu patstāvības rezultātā nostiprināta un inteligences slāņa atsevišķās aprindās ir nacionālistiska». Taču boļševiki ar savu tirāniju noveduši pie tā, ka arī pret vāciešiem agrāk noraidošās aprindas vēlas ar vāciešiem sadarboties, tādēļ tas jāizmanto vācu ietekmes stiprināšanai.

Drīz pēc pirmajām neveiksmēm Austrumu frontē Vācijā radās ideja samazināt vācu pārvaldi okupētajos apgabalos un atbrīvot

vāciešus aktīvai cīņai pret boļševikiem. Ja Baltiju pārvaldītu 12 vācieši, tas reiham dotu 12 000 vāciešu.³⁷¹

1942. gada 25. janvārī tika publicēts A. Hitlera dekrēts par pārvaldes tālāku vienkāršošanu nolūkā atbrīvot vāciešus no atzūmugures dienesta. Šo dekrētu, kā redzam no A. Rozenberga 1942. gada 31. marta vēstules H. Lozem, Austrumu ministrija izmantoja, lai norādītu, ka tikai fīrers un vācu valdība, t. i., A. Rozenbergs, ir īstie noteicēji Ostlandē un reihskomisārs strādā tikai viņu uzdevumā.³⁷² Ar to vienlaikus likts noprast, ka īstais noteicējs Baltijā nav vis stingrās līnijas īstenotājs H. Loze, bet gan taktikā nedaudz liberālākais A. Rozenbergs.

Latvijas un Igaunijas autonomijas projekta izstrādāšanu noteica arī Vācijas centieni uzlabot savu starptautisko reputāciju un pastiprināt Baltijas tautu iesaistišanu karā pret boļševismu. To ietekmēja pretrunas starp nacionālsociālistiskajiem galamērķiem Baltijā un totālā kara vajadzībām,³⁷³ pretrunas starp A. Rozenbergu un H. Himleru, starp H. Lozi un O. Dreksleru.

Jau pirms Staļingradas sakāves Vācijas armijas virspavēlniecība izstrādāja plānus Baltijas tautu iesaistīšanai cīņā pret Padomju Savienību. Mūsu rīcībā esošie materiāli liecina, ka konkrēti Latvijas un Igaunijas autonomijas plāni radās 1942. gada sākumā.

Jau 1942. gada 24. februārī oberšturmfiirers fon Altenšteds ierosināja projektu Krievijas tautu iesaistīšanai cīņā pret boļševismu, bet 1942. gada augustā slepenajā «Rīkojumā par vietējiem palīgspēkiem Austrumos» to paredzēja ģenerālpulkvedis F. Halders.³⁷⁴

Jau toreiz bija paredzēta Latvijas, Lietuvas un Igaunijas ģenerālkomisariātu vadītāju apspriede un projektu apspriešana.

A. Rozenbergs savā runā augstāko vācu okupācijas pārvaldes darbinieku sanāksmē 1942. gada 16. maijā Rīgā atzinās, ka fīrers jau 1941. gada aprīlī stingri slepeni uzdevis izstrādāt Austrumu telpas pārvaldes plānus. Reihsministrs ieteica atbalstīt Latvijas un Igaunijas luterāņu baznīcas, bet ne Baltijas luterāņu baznīcu. Jautājumā par autonomiju viņš neizteicās, bet aprobežojās ar konstatējumu, ka latvieši, igauņi un lietuvieši pieraduši pie svešinieku kundzības³⁷⁵ un tos vēlams iesaistīt nacionālsociālistiskajos pasākumos.

1942. gada 7. jūlija zemes pašpārvaldes sēdē O. Dankers ziņoja, ka F. Jekelns frontē latviešu virsniekiem paziņojis, ka Latvijai un Igaunijai būšot «kulturāla un saimnieciska patstāvība»,³⁷⁶ sava naudas vienība, savs karaspēks, savs militārais pārstāvis Vācijas ģenerālštābā. Taču sarakste šajā jautājumā liecina, ka F. Jekelns runājis «par lietām, par kurām nedrīkstēja runāt,» tāpēc tās oficiāli tika raksturotas kā viņa personiskās domas.

Svarīga nozīme autonomijas projektu izstrādē bija stāvoklim vācu-padomju frontē un nepieciešamībai gatavoties totālajai mobilizācijai.

«Vācu panākumi Austrumu frontē,» rakstīts 1942. gada 15. septembra Ostlandes reihskomisariāta ziņojumā par stāvokli, «noteica, ka baumas par boļševiku atgriešanās iespēju ir ievērojami mazinājušās. Neskatoties uz to, noskaņojums visā reihskomisariāta apgabalā vēl vairāk pasliktinājies .. Vietējas aprindās cirkulē dažādas baumas par viņu likteni nākotnē, pie tam tiek apspriestas visas iespējas — no pilnas neatkarības ar piederību Ziemeļu valstu apvienībai līdz izsūtīšanai no dzimtenes pēc kara. Izsūtīšanas iespējamību pēdējā laikā stiprinājis raksts «Pārvācošana», kas publicēts «Schwarze Korps». Šis raksts izpelnījies tik lielu ievēribu, ka latvieši par vienu šīs avīzes eksemplāru maksājuši līdz 50 RM. Tas vislabāk raksturo interesi un neuzticēšanos, ar ko iedzīvotāji sagaida lēmumu par savu galīgo likteni.»³⁷⁷

Nacistu autonomijas plānos vienmēr tika norādīta intelīģences loma. «Baltijas tautu intelīģences nospieštais saimnieciskais stāvoklis,» rakstīts 1942. gada 15. septembra ziņojumā, «nosaka intelīģences iestāšanos par savu tautu nacionālo neatkarību ne tikai nacionālo, bet arī materiālo apsvērumu dēļ.»³⁷⁸

1942. gada 8. decembrī reihskomisariātā Rīgā izstrādātajā dokumentā «Domas jautājumā par vācu attieksmi pret pašpārvaldi» bija paredzēts, ka vācu «vadības prasībām vēl jo vairāk jābūt tā nodrošinātām un īstenotām, ka tautas pašas uz to iet un pašas to atzīst».³⁷⁹ Tātad šeit likts uzsvars uz Baltijas tautu pašapmānīšanās idejas izmantošanu.

Tas, ka pašpārvaldes ģenerāldirektors A. Valdmanis 1942. gada novembrī savā t. s. memorandā O. Dreksleram rakstījis, ka Vācija uz laiku varētu garantēt Latvijas brīvvalsti apmēram pēc Slovaķijas parauga, šķiet, liecina, ka A. Valdmanim bija pieejama mums vēl nezināma informācija. Uz to norāda arī pašpārvaldes demaršs 1942. gada decembrī, piedāvājot mobilizēt 100 000 vīru,³⁸⁰ t. i., to pašu, ko plānoja Vācijas ģenerālštābs.

1942. gada 2. decembrī O. Drekslers rakstīja, ka, mobilizējot 18—35 gadus vecos vīriešus Latvijā, vācu armija iegūtu mazākais 100 000 kareivju.

Rīgas ģenerālkomisārs Dr. O. Drekslers Latvijā bija liberālās taktikas pārstāvis. 1942. gada 29. decembrī viņš nosūtīja personīgu un slepenu vēstuli A. Rozenbergam, kura plānus viņš atbalstīja: «Neapstridami, pastāvot salīdzināmi augstam latviešu tautas intelīģences līmenim, iespējams izveidot zemes pašpārvaldes aparātu, kurš sadarbotos ar vācu iestādēm.»

Tikmēr H. Lozes atzinums par autonomijas nelietderīgumu tika nodots atsauksmei Austrumu ministrijas I Galvenajai nodaļai. 1943. gada 5. janvārī, izlemjot šo jautājumu, nodaļa ieteica priekšplānā likt politisko nozīmi: «Derētu tautas tuvāk piesaistīt vācu tautai, lai tās būtu vācu pusē kara laikā un miera laikā.»³⁸¹ A. Rozenbergs 1943. gada 26. janvārī uzdeva saviem darbiniekiem sagatavot priekšlikumus fireram.³⁸²

Ar Igaunijas un Latvijas autonomijas izstrādi Austrumu ministrijā Berlīnē nodarbojās ministrijas nodaļas vadītājs Dr. Oto Broitigams ar palīgiem. Kā redzams no pirmajiem projektiem, autonomijas dokumenti radušies pēc Hitlera rīkojuma, kas paredzēja atcelt vācu pārvaldi (reihskomisariātu un ģenerālkomisariātus) un iecelt Vācijas rezidentu, apgabalu komisārus pārvērst par apgabalu inspektoriem. «Igaunijas, Latvijas un Lietuvas valstis pārvalda pašas sevi. Tās atrodas Vācijas pakļautībā» [*Schutzhoheit*].³⁸³ Šajā arhīva lietā saglabājušies Hitlera dekrēta visi pieci projekti.³⁸⁴ No tiem četri paredzēja dažādus autonomijas variantus, bet viens — pat neatkarības pasludināšanu 1943. gada janvārī—februārī. Izstrādāts arī projekts latviešu tautas pateicībai Ā. Hitleram par autonomijas piešķiršanu.³⁸⁵

Salīdzinot projektus, redzams, ka autonomijas ideja arvien vairāk izbālējusi. Pirmkārt, pēdējos variantos pazudis Lietuvas vārds, pēdējā variantā pat Latvijas un Igaunijas valsts karogs. Taču no projektiem redzams, ka Igaunijas un Latvijas priekšgalā atradīsies prezidents, tiks ieviesta Igaunijas un Latvijas pilsonība. Šīm valstīm būs savi valsts karogi, ģerboņi un zīmogi. Priekšgalā būs valdība, kura sākotnēji sastāvēs no ģenerāldirektoriem. Darījumu valoda būtu igauņu un latviešu valoda, bet attiecībās ar vācu iestādēm — vācu valoda. Raksturīgi, ka parlaments nevienā valstī nebija paredzēts. Vācijas valsts, kuras pakļautībā atrastos Baltijas valstis, kārtotu to aizsardzības, policijas, naudas, muitas, satiksmes, pasta, ārējās tirdzniecības un ārlietu jautājumus.³⁸⁶

Taču stingrās līnijas pārstāvji tam nepiekrita. Pēc Austrumu ministrijas ietekmīgā pārstāvja P. Kleista projekta Latvija un Igaunija būtu Vācijai tieši pakļauta teritorija, kurā pēc kara tiktu noņemti ap 100 000 vācu zemnieku. Taču šī noņemšana jāveic tā, lai nekaitētu Latvijai un Igaunijai.³⁸⁷

1943. gada 8. februāra H. Himlera projektā Latvijas un Igaunijas pārvaldei bija paredzēts videjs statuss starp Bohēmijas un Morāvijas protektorātu un Slovākijas valsti.

1943. gada 10. februāra Ā. Hitlera pavēle «uzstādīt brīvprātīgo SS leģionu» patiesībā bija Vācijas ģenerālštāba jau pieminētās idejas īstenojums.

№ 42 2005/113

A

Geheim!

79

Erlaß des Führers
über die Länder Estland und Lettland

Vom

Die Völker Estlands und Lettlands haben seit Beginn des Ostfeldzuges zahlreiche Beweise für ihren Willen gegeben, ihre Kräfte zur Vernichtung der bolschewitischen Bedrohung einzusetzen. Tausende ihrer besten Söhne kämpften als Freiwillige Schulter an Schulter mit den deutschen Soldaten für die Freiheit ihrer Heimat und für die Zukunft der europäischen Völkergemeinschaft. Zur Erreichung dieses Zieles haben diese Völker in vertauschvoller Zusammenarbeit mit dem Reich auch den früheren Wiederaufbau ihres durch den Bolschewismus zerrütteten Lebens erfolgreich in Angriff genommen.

In Anerkennung dieser Tatsache bestimme ich:

Artikel I

- (1) Die Generalbezirke Estland und Lettland sind autonome Länder. Sie verwalten sich selbst und regeln ihre eigenen Angelegenheiten durch ein Statut.
- (2) Das Großdeutsche Reich achtet Volkstum, Sprache und Kultur des estnischen und lettischen Volkes.
- (3) Jedes Land übt seine Verwaltung im Einklang mit den Belangen des Reiches durch Landesorgane und Landesbehörden mit eigenen Amtsträgern aus.

Artikel II

- (1) Die Länder Estland und Lettland treten unter den Schutz des Großdeutschen Reiches.
- (2) Die Ausübung der Hoheitsrechte erfolgt durch die Länder, soweit nicht das Reich die Leitung einzelner Verwaltungszweige in Ausübung seiner Schutzhoheit im gemeinsamen

Interesse

A.
mi
bir
ga
jur
ies
Lie
rat
it
vēr
Re

Interesse oder zur Sicherung der Kriegsnöthigkeiten
Übernacht.

Artikel III

(1) Die Interessen des Großdeutschen Reiches werden, so-
weit es sich nicht um die Ausübung militärischer Hoheitsrechte
und Befugnisse handelt, in jedem Lande durch einen Landes-
residenten wahrgenommen. Der Landesresident hat den Ein-
schlag der Regierungsführung im Lande mit den Interessen des
Reiches zum gemeinsamen Wohle sicherzustellen.

(2) Die Landesresidenten unterstehen dem Reichsminister
für die besetzten Ostgebiete und erhalten von ihm ihre Wei-
sungen, soweit von mir nichts anderes bestimmt ist.

Artikel IV

(1) Die Landesresidenten können das Landesrecht nach Auf-
gabe anderer Bestimmungen des Reichsministers für die be-
setzten Ostgebiete ändern, soweit das gemeinsame Interesse
es erfordert. Bei Gefahr im Verzuge oder in sonstigen zwin-
genden Ausnahmefällen können die Befehlsvorschriften jeder
Art erlassen.

(2) Die Rechtssetzungsbefugnis des Reichsministers für
die besetzten Ostgebiete bleibt unberührt.

Artikel V

Das Reichskommissariat Ostland wird aufgelöst.

Artikel VI

Die zur Durchführung und Ergänzung dieses Gesetzes er-
forderlichen Bestimmungen werden vom Reichsminister für die
besetzten Ostgebiete im Einvernehmen mit dem Reichsminister
und Chef der Reichskanzlei erlassen.

A. Hitlera dekrēta projekts par autonomijas piešķiršanu Igaunijai un Latvijai

Vienlaikus autonomijas jautājumū risināja arī Vācijas Ārlietu ministrija. 1943. gada 9. un 13. februārī grupas «Vestfāle» darbinieks B. R. Hilgers parakstīja «Piezīmes ārlietu ministra kungam», kuras, spriežot pēc 1943. gada 17. marta atzīmes uz ziņojuma, ir darītas zināmas fireram. Šajās piezīmēs «Baltijas valstu iesaistīšana cīņā pret boļševismu» dominē atziņa, ka Latvija, Lietuva un Igaunija jāiesaista cīņā pret Padomju Savienību, neraugoties uz to, ka Vācijā daži baidās apbruņot nevācus un ka, it sevišķi Latvijā, ir liela komunistu ietekme. Pēdējo varētu novērst ar politiskiem līdzekļiem, pēc uzvaras apsolot patstāvību. Rezultātā Baltijā varētu mobilizēt ap 250 000 karavīru un izveidot

20 divīzijas.³⁸⁸ Vācija Baltijā iegūtu papildspēkus un nepieciešamos politiskos priekšnoteikumus šo tautu uzticībai vāciešu mērķiem. Kaut arī 1939.—1941. gadā bojā gājuši 1089 latviešu virsnieki, Latvijas neatkarības paziņošana pastiprinātu armiju ar jaunām divīzijām, veidotu «karojošo tautu» pretboļševisma fronti un stiprinātu Vācijai labvēlīga noskaņojuma veidošanos Eiropā un jo sevišķi Somijā.

Taču reiha augstākajos varas ešelonos joprojām sadūrās divi uzskati — uzvarēt karu par katru cenu vai veikt priekšdarbus Baltijas pārvācošanai, īstenojot ģenerālplānu «Ost». 1943. gada 16. un 17. februārī firera mītnē notika Ā. Hitlera apspriede ar A. Rozenbergu, M. Bormanu, H. Himleru, H. Lammeru un H. Lozi. Ā. Hitlera uzsvēra, ka pašreizējā smagajā laikā «nevajadzētu šādu plašu pretimnākšanu izdarīt», tomēr jautājumu par autonomiju būtu vērts pārdomāt. Pēc kara varētu piešķirt kultūras autonomiju Baltijā, taču firers vēl iepriekš gribēja runāt ar J. fon Ribentropu.³⁸⁹ Šīs apspriedes rezultāti izteikti Valsts kancelejas šefa H. Lammera vēstulē A. Rozenbergam — autonomija «pašreizējā momentā atzīta par nelietderīgu».³⁹⁰

Savā dienesta «Atzīmē» O. Broitigams rakstīja, ka viņam bijis uzdots sagatavot projektu Igaunijas un Latvijas autonomijai, ko viņš veicis kopā ar profesoru fon Mendi un Dr. Kleistu. Viņi nonākuši pie secinājuma, ka autonomiju vislabāk būtu paziņot ar firera dekrētu, bet atsevišķas detaļas noteikt pēc vienošanās. «Mēs balstījāmieš uz to,» rakstīja O. Broitigams, «ka ģenerālapgabalu militārajai okupācijai jābūt ilgstošai. Tautu patmīlībai mēs varētu ļoti tālu iet pretī, jo vara tik un tā paliktu mūsu rokās.» Taču šis projekts tika strupi noraidīts. Pēc tam tika plānots izstrādāt paziņojumu par šo zemju pievienošanu, jo «pēc labākās gribas nevar runāt par autonomiju, ja attiecīgajām zemēm nepieder nekāda militāra un policijas vara, ja tām tiek atņemtas aktīvās un pasīvās vēlēšanu tiesības un mūsu rokās paliek arī naudas, saimniecības, muitas, dzelzceļu un pasta lietas. Kaut arī starp pilnu autonomiju un pilnu aneksiju ir daudzas starppakāpes, tas nenozīmē, ka mēs plānojam gandrīz 90% aneksiju, pie tam tautām ir pilnīgi skaidrs, ka arī atlikušos 10% vēlāk pēc kara atņems.»³⁹¹

Un tālāk: «Tas, ko mēs tagad gribam atstāt tautām, precīzi atbilst padomju konstitūcijas pamatiem, kas nodod iepriekš minētās tiesības savienības valdībai Maskavā, bet atsevišķām savienotajām republikām atstāj vienīgi daļu no finansēm, veselības aizsardzības, tautas izglītības, sociālās nodrošināšanas u. tml.» Taču, pēc O. Broitigama domām, «mērķim uzņemt Igauniju un Latviju Lielvācijas valsts savienībā jāsiglabājas nolūkā šīs tautas vairāk iesaistīt cīņā pret boļševismu. Kaut arī Baltijā pastāv

milzīgas bailes no bolševiku atgriešanās, jājautā, vai mēs sa-
sniegsim šo propagandas mērķi, pasludinot 90% šo zemju iekļau-
šanu Vācijā. No otras puses, rodas jautājums, vai paziņot mūsu
pēckara plānus jau tagad, jo autonomijas paziņošana tādā formā
kā tagad ārzemēs tiks uzskatīta par sagatavošanos šo zemju pil-
nīgai iekļaušanai Vācijā. Daudzas citas tautas sāks domāt, ka
tās gaida tāds pats liktenis. Ar gandrīz neslēptu šo ģermāniski
orientēto tautu aneksiju mēs ļaujam atzīt, ka mēs, mazākais
attiecībā uz ģermāņu tautām, domājam nevis par jauno Eiropu
vācu vadībā, kurā apvienotās tautas ir līdztiesīgas, bet plānojam
Lielvācijas valsti, kurā vairs nevar būt runas par patstāvīgām
valstīm.»³⁹²

Acīmredzot, akceptējot šo viedokli, darbi pie Baltijas autono-
mijas projekta Austrumu ministrijā turpinājās.

Piektais, visapcirtākais A. Hitlera dekreta projekts izstrādāts
1943. gada 17. februārī jau pēc minētās apspriedes firera mītnē.

1943. gada 5. martā V. Lābs savās rekomendācijās Austrumu
ministrijai skaidri pateica, ka mazu valstu izveidošana Austrum-
eiropā ir noraidāma. Pārvalde tur var būt tikai vācu pārvalde.³⁹³

Minētais firera lēmums tika nodots arī Ostlandes reihskomi-
sariātam. 1943. gada 15. martā Ostlandes reihskomisariāta Poli-
tiskās nodaļas vadītājs F. Trampedahs iesniedza A. Rozenbergam
ziņojumu «Nepieciešamie pasākumi Igaunijā un Latvijā». Viņš
bija 1943. gada 9. martā ieradies Berlīnē, lai informētu Ostmi-
nistriju par leģiona mobilizācijas pasākumu rezultātiem, kā arī
paustu reihskomisariāta kopējo viedokli par nepieciešamību īste-
not diferencētu politiku pret Ostlandes tautām. Tām jānodro-
šinā zināmas garantijas par politisko nākotni, lai šīs tautas zinātu,
ne tikai pret ko tās cīnās, bet arī par ko tās cīnās un strādā.³⁹⁴
F. Trampedaha ziņojuma laikā 1943. gada 12. martā ministrijas
nodaļas vadītājs G. Leibbrants paziņoja, ka reihskancelejas šefs
informējis A. Rozenbergu par to, ka firers izteicies pret Baltijas
tautu pašreizējā statusa maiņu. Sakarā ar to F. Trampedahs sa-
ņēmis uzdevumu izstrādāt priekšlikumus par noteiktu politisku
un saimniecisku rīcību, un rakstiski tos paziņot Ostministrijai.
F. Trampedaha priekšlikumos ieteikts atzīt, ka Lietuva viennozī-
mīgi atteikusies politiski sekot Vācijai, iekams tai nav nodroši-
nāta politiskā neatkarība. Tāpēc Lietuvai nav jāparedz nekādas
politiskas un saimnieciskas priekšrocības. Latvija turpretim se-
kojot reihā notiekošajiem procesiem, bet Igaunijā tie vēl sagai-
dāmi. Latvijā šāds rezultāts sasniegts, neskatoties uz inteligences
apriņdās veikto kontrapropagandu. Tas liecina, konstatēts doku-
mentā, ka latviešu tauta ir gatava sekot vācu pavēlēm bez valstis-
kuma garantijām. Taču pastāv draudi, ka šai «atpakaļrāpulisgajai
propagandai» būs sekmes un latvieši sekos lietuviešu paraugam.

Lai to novērstu, nepieciešams, pirmkārt, nodrošināt pilnīgu latviešu līdztiesību ar vāciešiem privātajā un saimnieciskajā dzīvē. Otrkārt, vajag igauņiem un latviešiem atkārtoti piedraudēt, ka šīs minimālās garantijas varētu tikt atceltas. Tāpēc, sekojot 1942. gada 7. marta rīkojumam par Ostlandes pārvaldes organizāciju, jāizveido tāda pārvaldes forma, kas atbilstu reīha politiskajām un saimnieciskajām interesēm. Jāpieaicina šo ģenerālapgabalu pārvaldē politiski uzticami igauņu un latviešu pārstāvji, pamazām izslēdzot pašreizējo dubultsliežu ceļu sistēmu (vācu pārvalde un zemes pašpārvalde), kas kļuvusi nepanesama.³⁹⁵

Savus praktiskos priekšlikumus šo politisko mērķu sasniegšanai F. Trampedahs ietvēris piecos punktos. Pirmkārt, viņš ierosinājis Baltkrievijas ģenerālapgabalu izdalīt no Ostlandes un, neskatoties uz firera pavēli neko nemainīt, tieši pakļaut Okupēto Austrumu apgabalu lietu ministrijai. Tas motivēts ar to, ka Baltkrievija atšķiras no Baltijas ģenerālapgabaliem un ir Ostlandei politiski un saimnieciski apgrūtinoša. Arī Baltijas ģenerālapgabaliem nepieciešama diferencēta pieeja.

Otrkārt, F. Trampedahs ieteica Baltijas ģenerālapgabalos atkarībā no to attāluma no reīha ieviest reīha cenu un algu tarifus. 60% cenu un algu koeficients Baltijā padara tās saimniecību pilnīgi nerentablu. Latvieši un igauņi uzskata to par ekspluatāciju. «Šī koeficienta atcelšana,» rakstīja F. Trampedahs, «dos iespēju daļai igauņu un latviešu inteliģences saņemt tieši no mūsu rokām labu atalgojumu un efektīvi piesaistīs šīs aprindas mūsu vadībai.»³⁹⁶

Treškārt, tika ierosināts izlīdzināt apgādi ar pārtikas līdzekļiem, cik vien tas ir iespējams.

Ceturtkārt, būtu jānovērš igauņu un latviešu aizdomas, ka «mēs spēlējam ar viņiem negodīgu spēli: tik ilgi, cik viņi mums nepieciešami iesaistīšanai karā, lai pēc tam viņus izsūtītu».³⁹⁷ Tāpēc A. Rozenbergam būtu jānodrošina garantijas okupētajiem Austrumu apgabaliem, kas veicinātu viņu piedalīšanos mobilizācijā, vēl jo vairāk tāpēc, ka pēc kara nevajadzētu izsūtīt visus igauņus un latviešus, bet gan iekļaut viņus vācu tautā. Tas nebūs iespējams, uzbrūkot viņu zemes īpašumam, tautībai, ticībai, kultūrai un valodai, jo nākotnē vardarbība nedos pozitīvus rezultātus.

Piektkārt, vairāki ģenerāldirektori Latvijā jānomaina ar piemērotākām kandidatūrām, sevišķi O. Dankers un A. Valdmanis. Ar jaunajiem ģenerāldirektoriem slepeni jāvienojas par reīha politiku attiecībā pret igauņiem un latviešiem. Jaunu personību iesaistīšana mainīs tautas nostāju un radīs labvēlīgus apstākļus mobilizācijas organizēšanai, jo latviešu tautas vairākums, pēc dokumenta autora domām, vēlas stingrāk piedalīties valsts pār-

valdē. Sestkārt, vācu saimnieciskās intereses un norādījumi, ko sniedz vācu iestādes, jāisteno caur zemes pašpārvaldi.³⁹⁸

Uzmanīgāku attieksmi pret Baltijas tautām ieteica vairāki Baltijas pazinēji. Tā, brīvkungs fon Renne 1943. gada 30. martā rakstīja Vācijas Ārlietu ministrijas pārstāvim pie Vācijas ģenerālštāba Ekdorfam, ka Baltijas pilsētās, «sevišķi Latvijā, daudzi ir komunistiski maldināti un uzskatāmi par ārkārtīgi nedrošu elementu. Uzskatīt, ka kāda no šīm trim zemēm būtu vāciešiem draudzīga, būtu smagākā kļūda, kura varētu balstīties tikai uz faktu nezināšanu».³⁹⁹

Vācijas okupācijas varas stingrās un liberālās līnijas pārstāvji visu laiku diskutēja par 1940. gada notikumiem Latvijā. Ģenerālkomisārs O. Drekslers 1943. gada 2. aprīlī rakstīja H. Lozem, ka latvieši savu valsti neuzskata par likvidētu. Tā kā nav noticis referendums, Latvijas pievienošana Krievijai nav bijusi likumīga. «Notikusi tikai vardarbīga brutāla aneksija,» rakstīja O. Drekslers.⁴⁰⁰

1943. gada 28. maijā A. Rozenbergs ziņoja reihministram un Valsts kancelejas šefam H. Lammeram, ka 1943. gada februārī pie fīrera ticis pārrunāts Baltijas autonomijas jautājums. Tā izlemšana ir atlikta līdz kara beigām. Taču fīrers esot izteicis vēlēšanos dzirdēt par latviešu un igauņu «militāro izturēšanos», «lai, pastāvot tālākai labai attieksmei, fīrers varētu ņemt vērā šīs tautas».⁴⁰¹

Kaut arī pēc 1943. gada 8. jūnija Hitlers vairs neparedzēja neatkarīgas valstis Austrumos,⁴⁰² sarunas par Baltijas autonomiju turpinājās.

Sarakstīšanās starp H. Lozi, M. Bormanu, A. Rozenbergu, H. Himleru, F. Jekelnu u. c. sakarā ar igauņu un latviešu mobilizāciju liecina, ka viņi saprata šī pasākuma panākumu saistību ar autonomiju, taču nekādi to negribēja ievērot. Ne velti gandrīz pašā dokumentu mapes sākumā ievietots Latvijas pašpārvaldes 1943. gada 16. novembra iesniegums O. Dreksleram par autonomiju.⁴⁰³

Mēs būtu visai tālu no patiesības, ja O. Dreksleru uzskatītu par cīnītāju par Latvijas patstāvību. Taču savā 1943. gada 19. jūnija slepenajā rakstā H. Lozem O. Drekslers bija teicis: «Visu manu politisko un pārvaldes pasākumu pamats ir bijis, izvairoties no karam neobligātā barguma, tuvināt latviešu tautu vāciešiem un vācu pārvaldei.»⁴⁰⁴ Viņš arī kritizēja Rīgas ielu pārdēvēšanu vācu vārdos, muzeja atņemšanu Rīgā, latviešu kārtībassargu darbības aizliegšanu 1941. gadā un citus kara neuzspiestus pasākumus. «Es uzskatu par kļūdu,» rakstīja O. Drekslers, «latviešu tautas politiskās nākotnes noklusēšanu» — un ieteica atļaut Latvijā centrālu politisku organizāciju.

Baltijas autonomijas jautājums no sarunu līmeņa atkal pacēlās konkrēta projekta līmenī 1943. gada vasarā, kad stāvoklis frontē arvien vairāk pasliktinājās un SS pieļāva lielākas koncepcijas Baltijas tautām. Inspekcijas laikā frontē H. Himlers 1943. gada vasarā nostājās totālā kara aizstāvju pusē un solīja Latvijai un Igaunijai neatkarību gan savās runās leģiona virsniekiem, gan sarunās Rīgā ar R. Bangerski un citiem. H. Himlers, protams, zināja, ka Hitleram Baltijas autonomijas ideja atkal bija kļuvusi simpātiska. Plānu piešķirt Igaunijai un Latvijai autonomiju, lai iegūtu papildspēkus Vācijas armijai, Latvijā un Igaunijā atbalstīja ģenerāļi, SS pārstāvji Austrumu ministrijā G. Bergers, A. Meiers, ģenerālkomisārs Tallinā K. Licmans u. c., taču E. Kaltenbrunnars bija pret, bet A. Rozenbergs — tagad «vairāk nekā rezervēts».

SS Ioma Ostministrijā palielinājās 1943. gada augustā, kad par šīs ministrijas politiskās daļas priekšnieku iecēla SS obergrupenfīreru G. Bergeru.⁴⁰⁵ A. Rozenbergs ziņoja Valsts kancelejas šefam H. Lammeram: «Katram gadījumam es atkal esmu sācis apstrādāt šo [Baltijas autonomijas] jautājumu.»⁴⁰⁶ Kaut arī A. Rozenbergs nebija kaislīgs autonomijas aizstāvis, tika atjaunota O. Broitigama darba grupa, kurā piedalījās Mende un Kleists.

Sakarā ar R. Bangerska 1943. gada 8. oktobra uzstāšanos Latvijas Universitātes aulā, kurā, atsaucoties uz Ā. Hitleru un H. Himleru, bija runāts par iespējamo Latvijas neatkarību jaunajā Eiropā, Ostministrijā radās uztraukums un tika iekārtota speciāla lieta. Tajā saglabāties H. Lozes slepens ziņojums A. Rozenbergam par R. Bangerski, A. Rozenberga raksts par R. Bangerski un citi dokumenti, kas liecina, ka notika izmeklēšana, tā sakot, visaugstākajā līmenī.⁴⁰⁷

1943. gada 28. oktobrī H. Loze slepenā telegrammā nosūdzēja A. Rozenbergam R. Bangerski par viņa uzstāšanos sakarā ar Latvijas iespējamo neatkarību. A. Rozenbergs jau 1943. gada 22. novembrī uzdeva H. Lozem ieteikt Bangerskim turpmāk ne radio, ne preseī neko neizteikties par Latvijas un Igaunijas valsts tiesisko stāvokli.⁴⁰⁸

1943. gada 28. oktobrī H. Lozes palīgs Būrmeisters parakstīja slepenu un personīgu telegrammu A. Rozenbergam, kurā nosūtīja izvilkumus no R. Bangerska 1943. gada 8. oktobrī teiktās runas par H. Himlera paziņoto un Ā. Hitlera plānoto Latvijas jauno vietu Eiropā. Būrmeisters rakstīja: «Es esmu pārsteigts, uzzinot, ka Bangerskis bija spējīgs atstāstīt fīrera izteicienus par Latvijas valststiesisko stāvokli, kurus paziņot, pēc manas līdzšinējās informācijas, līdz šim bija tiesīgs vienīgi fīrers pats un kuri man dienesta kārtā nav tikuši paziņoti.»⁴⁰⁹ Būrmeisters lūdza norādījumus rīcībai sakarā ar šo latviešu ģenerāļa runu. No telegram-

mas redzams, ka Ostlandes reihskomisariāts neapstrīdēja paredzēto Latvijas valststiesisko statusu, bet bija uztraucies par to, ka R. Bangerskis bija iedrošinājis to paziņot publiski, pārkāpjot firera prerogatīvu.

O. Broitigams 1943. gada 12. oktobrī ziņoja V. fon Tippelskirham Vācijas Ārlietu ministrijā, ka 1943. gada 11. oktobrī Ostministrijā notikusi apspriede jautājumā par Latvijas un Igaunijas autonomijas atzīšanu. Ir apspriesti trīs varianti attiecībā uz šo valstu vietu jaunajā Eiropā. O. Broitigams savā 1943. gada 4. oktobra «Atzīmē» rakstīja, ka karu var uzvarēt, tikai ar plašu vērienu veicot totālo mobilizāciju un vienlaikus sasniedzot ārpolitisku ietekmi visā ziemeļu telpā. Taktikas korekcijas tiktu uzskatītas par vājuma pazīmi. «Latvijas un Igaunijas atjaunošana tādā formā, kāda tā bija pirms šī kara, nav paredzēta. Taču pastāv jautājums, cik tālu var atjaunot zināmu patstāvību, kurā latviešiem un igauņiem būtu sajūta, ka viņiem, kā katrai tautai, garantēts dārgākais, kas ir katrai tautai, — brīvība.»⁴¹⁰ Lai latvieši, igauņi un vācieši Baltijā kopīgi aizstāvētos pret iespējamām briesmām no Austrumiem, būtu nepieciešams, lai pēc kara Baltijā paliktu vācu garnizoni un visi stratēģiski svarīgākie objekti — dzelzceļi, lidlauki, sakaru līdzekļi — atrastos vācu rokās. Pārējos jautājumos tautas varētu pašas valdīt savās zemēs, pārvēršot tās par neatkarīgām valstīm. Sis nosaukums jāizvēlas tāpēc, lai latviešiem un igauņiem nerastos iespaids, ka šīs ģermāņu ietekmētās zemes tiek vērtētas zemāk nekā, piemēram, Albānija, Horvātija, Slovākija un Serbija. Visās jomās, kuras nav saistītas ar valsts aizsardzību, šīm zemēm bez šaubīšanās var piešķirt plašu patstāvību. Taču, karam turpinoties, arī šajās jomās nav iespējams nepārkāpt patstāvību. Tautām pašām jāizlemj savā iekārta, turklāt līdzšinējo vācu ģenerālkomisāru uzdevums būtu rūpēties par to, lai satversme atbilstu Lielvācijas interesēm. Katrai valstij būtu prezidents, ministrijas un tautas pārstāvniecība. Tautas pārstāvniecība ir lietderīga, jo nepieciešamības gadījumā vācu puse to varētu nostādīt pret ministriju.

Tālāk O. Broitigama projektā bija paredzēts, ka līdzšinējie ģenerālkomisāri Rīgā un Tallinā kļūtu par «reiha rezidentiem», kuri pārstāv reiha intereses iepretī zemes valdībām. Vācijas militāro uzdevumu regulēšanu šajā telpā noteiktu ligumi ar šo valstu valdībām.⁴¹¹

Taču šo protektorāta formu, kā ziņoja O. Broitigams, tomēr atmēta. Sprieda, ka autonomiju varētu paziņot ar īsu dekrētu. Beigās nolēma autonomijas dekrētu publicēt vienlaikus ar noteikumiem par militāro pārvaldi, policiju un saimniecisko struktūru. Pēc O. Broitigama domām, pēdējam variantam ir izredzes tikt īstenotam. Vēl ziņojumā autors atzīmējis, ka šādās apspriedēs

būtu pieaicināms arī Ārlietu ministrijas pārstāvis, lai būtu skaidrs, kādu iespaidu Latvijas un Igaunijas autonomijas paziņošana radītu ārzemēs. Kā redzams no V. Tippelskirha atzīmes uz šī steidzamā un slepenā ziņojuma, viņš 1943. gada 13. oktobrī par to informējis valsts sekretāru baronu fon Stēksgraftu.

1943. gada 28. oktobrī A. Rozenbergs rakstīja H. Lammeram, ka viņam kļuvusi zināma firera vēlēšanās dzirdēt ziņojumu par «igauņu un latviešu militāro izturēšanos, lai, pastāvot šo tautu tālākai labai uzvedībai, firers varētu ievērot tālāku pretimnākšanu jautājumā par viņu valststiesisko stāvokli», kaut arī sarunās 1943. gada februārī viņš atlicis šo jautājumu līdz kara beigām. Tādēļ Austrumu ministrija atsākusi darbu pie šī jautājuma izstrādāšanas.⁴¹² 1943. gada 17. decembrī A. Rozenbergs vēlreiz atgādināja šo jautājumu Valsts kancelejai. 1943. gada 22. decembrī M. Bormana klātbūtnē viņš ziņoja fireram par paredzamajiem pasākumiem Igaunijas un Latvijas pārvaldēs.

«Firers piekrita,» rakstīja H. Lammer, «vācu augstākās pārvaldes uzdevumus uzlikt vietējai pārvaldei. Viņš piekrita plānam šajā virzienā. Firers sevišķi uzsvēra to, lai pasākumus īstenotu nevis uzreiz, bet pamazām. Tāpēc paredzēto pasākumu formālās deklarācijas dekrēts atkrīt pats no sevis. Firers atstāj jūsu atbildīgai apsvēršanai noteikt pēc šīm vispārējām vadlīnijām atsevišķu pasākumu secību un tempus. Tas jādara jums personīgi, ciktāl tas nepieciešams kopā ar augstākām valsts iestādēm. Reiha ārlietu ministrs, reiha iekšlietu ministrs, SS reihsfirers H. Himlers un partijas kancelejas vadītājs M. Bormans saņēmuši šī raksta norakstus.»⁴¹³

1943. gada beigās A. Rozenbergs arvien noteiktāk prasīja «atgriezties pie mūsu sākotnējās Austrumu koncepcijas». «Novērtējumā par stāvokli 1943. gadā» A. Rozenbergs paredzēja, pirmkārt, atjaunot privātīpašumu Baltijā, otrkārt, dibināt Baltijā autonomas valstis vācu patronātā, treškārt, organizēt vispārēju mobilizāciju. Taču autonomiju, pēc A. Rozenberga domām, vajadzētu izziņot «līdz ar pozitīvas militārās attīstības sākumu».

Savukārt H. Loze neaprobežojās ar ziņojumu A. Rozenbergam, kurā noraidīja autonomijas piešķiršanu, bet 1943. gada novembrī griezās ar lūgumu tieši pie firera. Savā vēstulē viņš norādīja, ka firers viņam uzdevis tuvināt Ostlandi Vācijai. Turpretī autonomija nav pieņemama ne tikai tāpēc, ka tā varētu attālināt Ostlandi no Vācijas, bet arī tāpēc, ka viņš apšaubu vietējo iedzīvotāju politisko uzticamību. Leģionu H. Loze domāja saglabāt arī bez autonomijas.⁴¹⁴

1943. gada 2. decembrī H. Loze nosūtīja A. Rozenbergam ziņojumu par apspriedes rezultātiem ar ģenerālkomisāriem un apgabalu komisāriem 1943. gada 29. novembrī Rīgā un 30. no-

DEUTSCHE REICHSB. HN.

Bedienstetetelegramm

Am 20.II.43 um 20,50 Uhr bahnhöfe, Em, Leiter der ZI, TK Riga

Von Riga Nr. 2185

An alle EBD, BA, Na, EW Überwachungs-

Sam. Versorgung der Front verlangt höchste Personalspannung und letzten Einsatz eines jeden deutschen und einheimischen Bediensteten. Jede Dienstpflichtverletzung der einheimischen Bediensteten, insbesondere Nichterscheinen, Zuspätkommen zum Dienst, Trunkenheit während des Dienstes, Nichtbefolgen eines dienstlichen Befehls usw. wird nunmehr verschärft bestraft:

a/erstmalig mit 15 Stockhieben auf entblößtes Gesäß, im Wiederholungsfall mit 20 Stockhieben auf entblößtes Gesäß

In besonders schwerwiegenden Fällen ist unverzüglich Entscheidung einzuholen bei:

Bevollmächtigter Kommissar des Transportschefs für HBD und Kommandant der TK Riga. Meldungen mit kurzem Sachverhalt an BO, der für Verhängung der Strafe zuständig ist.

Die deutschen vorgesetzten Dienstvorsteher, Dienstleiter usw. sind verantwortlich, dass einheimische Personale vom Dienstinsatz und Dienstbeginn rechtzeitig und sicher verständigt werden. Benachrichtigen die Dienstvorsteher, Dienstleiter usw. oder die von ihnen beauftragten Bediensteten die einheimischen Personale nicht, erfolgt Bestrafung der mit der Benachrichtigung betrauten deutschen Bediensteten mit Arrest unter gleichzeitiger Einbehaltung von 2/3 der Barbezüge, die dem Bediensteten als Beschäftigungsvergütung bei Bezug von Unterkunft und Verpflegung zustehen, und zwar von dem auf die Freiheitsentziehung folgenden Tag ab:

Arreststrafen:

- a/gegenüber von Beamten von Besoldungsgruppe 8 an aufwärts - Stubenarrest bis zu 4 Wochen.
- b/gegenüber von Beamten von Besoldungsgruppe 9,9 -a bis C16 - gelinder Arrest bis zu 4 Wochen.
- c/gegenüber dem übrigen Reichsbahnpersonal gelinder Arrest bis zu 4 Wochen, geschärfter Arrest bis zu 3 Wochen.

Arreststrafen dürfen nur nach vollen Tagen verhängt werden. Die Dienststrafgewalt wird von folgenden Dienstvorgesetzten ausgeübt:

- 1/Dienststellenleiter von Reichsbahnsekretär an aufwärts gegenüber den ihnen unterstellten Personal bis zu 3 Tagen Stuben- und gelinden Arrest.
- 2/Amtsvorstände gegenüber den ihnen unterstellten Personal bis zu 3 Wochen Stuben- und gelinden Arrest, bis zu 2 Wochen geschärften Arrest.
- 3/Die HBD gegenüber dem ihnen unterstellten Personal:
 - bis zu 4 Wochen Stubenarrest
 - bis zu 4 Wochen gelinder Arrest
 - bis zu 3 Wochen geschärften Arrest.

Die zuständigen EBD haben die einheimischen Eisenbahnverwaltungen unverzüglich zu verständigen.

Gez. I.V.

Falk.

Rikojums par miesassodu piemērošanu dzelzceļniekiem

vembrī Tallinā. Rīgas ģenerālkomisārs O. Drekslers bija izteicies par Latvijas autonomiju, bet «visi apgabalu komisāri kā Latvijas, tā Igaunijas ģenerālapgabālā principiāli noraidīja autonomiju kā nevajadzīgu un politiski bistamu.»⁴¹⁵ Jelgavas apgabala komisārs V. E. fon Medems pat izteicies, ka autonomijas piešķiršana Latvijai esot ... starptautiskā komunisma mērķis un liecinot par vāciešiem naidīgo spēku mērķtiecīgu darbību, kuru pārstāvēt leģions un latviešu pašpārvalde.⁴¹⁶

Pats H. Loze stingri turējās savās pozīcijās. 1943. gada 5. decembrī sakarā ar Latvijas ģenerāldirekcijas 1943. gada 16. novembra iesniegumu viņš rakstīja O. Dreksleram: «No Lielvācijas reiha puses ir izslēgts, ka netiktu atzīta Latvijas iekļaušana Padomju Savienībā.»⁴¹⁷ H. Loze rakstīja, ka latvieši paši iestājušies Padomju Savienībā un vācieši nedomā kļūt par instrumentu viņu rokās, lai palīdzētu izkļūt no Padomju Savienības.

1943. gada 10. decembrī Berlīnē notika slepena apspriede, kurā piedalījās A. Rozenbergs, O. Drekslers, H. Loze, Dr. Lobs, O. Broitigams, Dr. Meijers, kopā 9 cilvēki, lai lemtu par Baltijas autonomiju. A. Rozenbergs klātesošos informēja par savu ziņojumu Ā. Hitleram un J. fon Ribentropam: «Viņi nolēma, ka plānus par autonomiju pašreiz nav iespējams īstenot, jo abu šo zemju pārvaldes sistēmā būtu jānovērš pašreiz pastāvošie trūkumi, izpildot 1942. gada 7. marta firera dekrētu par pārvaldes vienkāršošanu.»⁴¹⁸ Tā kā autonomijas jautājuma izlemšanu atlika un izlēma nepaziņot, ka šīs zemes nav PSRS sastāvdaļa, uzstājās O. Drekslers un lūdza tomēr paziņot, ka vācu atbrīvošanas rezultātā Latvija nav PSRS sastāvdaļa. Tas dotu karavīriem lielāku morālo spēku cīņā. Šādam argumentam principā piekrita, taču nolēma to nedarīt ar speciālu paziņojumu, bet gan piemērotā situācijā.

Ostlandes reihskomisārs H. Loze 1943. gada decembra vidū izdevis divus rīkojumus, kuri nosūtīti visiem Ostlandes apgabaliem. Rīkojumā, ko parakstījis Būrmeisters, bija teikts: «Okupēto Austrumu apgabalu lietu reihsministrs ir izdevis rīkojumu, ka jāpārtrauc jebkuras tālākās politiskās diskusijas un izteicieni radio un presē, kas kaut kādā veidā attiektos uz Igaunijas un Latvijas ģenerālapgabalu valststiesiskajām attiecībām.» Tika atgādināts ievērot reihskomisāra 1943. gada 14. oktobra rīkojumu, kurā noteikts, ka jāpārtrauc visas vāciešu sarunas ar vietējiem iedzīvotājiem par autonomiju, aizliegtas visas politiskās diskusijas un izteicieni radio un presē par Igaunijas un Latvijas ģenerālapgabalu valststiesisko stāvokli.⁴¹⁹

Taču liberālās taktikas pārstāvji neatlaidās. A. Rozenbergs 1943. gada 15. decembrī telegrafēja H. Lozem: «Ievērojot notikumu gaitu un vispārējo politisko stāvokli, es uzskatu par vāja-

dzīgu publiski paziņot veicamos pasākumus pēc sarunas ar jums.» A. Rozenbergs ziņoja, ka ieradīsies Rīgā 1944. gada 5. janvārī. Pēc divām dienām, 1943. gada 17. decembrī, A. Rozenbergs nosūtīja H. Lammeram lūgumu ziņot fireram un M. Bormanam par savu plānu Latvijas un Igaunijas pārvaldes reorganizēšanā. Šo plānu A. Rozenbergs nosūtīja arī H. Himleram, M. Bormanam, J. fon Ribentropam. Klāt bija pievienota reihministra «Atzīme par Igaunijas un Latvijas ģenerālapgabala pārvaldi».⁴²⁰ Šajā dokumentā A. Rozenbergs rakstīja, ka «jauns formulējums par Latvijas un Igaunijas ģenerālapgabaliem tiks pieņemts tikai pēc kara». Tā kā autonomija tiks ieviesta pēc kara, tagad jāpastiprina ģenerāldirektoru darbība.

1943. gada rudenī, kad tika apspriesta Latviešu leģiona standartenfirera A. Silgaiļa iecelšana par latviešu pašpārvaldes ģenerāldirektoru, H. Loze savā 4. novembra rakstā šo kandidatūru noraidīja. A. Silgaiļa nozīmēšana šajā amatā, pēc reihskomisāra domām, celtu leģiona un latviešu tautas lomu. H. Loze ieteica ģenerāldirektora amatam A. Kviesi vai V. Veisu, kuri esot uzticami.⁴²¹

Kaut arī H. Loze bija pret pašpārvaldes nostiprināšanu, A. Rozenbergs domāja, ka šis solis būs kas vairāk nekā tukša autonomijas apsolīšana pēc kara, it sevišķi, ja ņem vērā, ka «vārds autonomija netiks minēts». A. Rozenbergs visiem adresātiem jautāja, vai nevajag publicēt speciālu firera deklarāciju šajā jautājumā. Valsts kancelejas šefs H. Lammers 1943. gada decembrī firera vārdā paziņoja A. Rozenbergam, ka autonomija Latvijā un Igaunijā jāieved pamazām un ka šajā jautājumā būs firera deklarācija.⁴²²

Vācu okupācijas varas stingrās līnijas kredo Baltijas politikas jautājumā izteikts H. Lozes vēstulē A. Rozenbergam un O. Dreksleram 1944. gada sākumā. Šajā 11 lappuses garajā dokumentā teikts: «Lielāka Baltijas zemju neatkarība nevairotu viņu devumu karā par labu reiham, bet tikai traucētu, jo garantētu paralēlus politiskos mērķus. Šodien piešķirtās neatkarības atņemšana pēc kara šīs tautas taisni padarīs no uzticīgām un ticīgām par nīknām ienaidniecēm... Tāpēc šodien visiem spriedelējumiem par šo tautu neatkarību ir tikai akadēmiska vērtība.. Cīņa [pret boļševikiem] taču igauņiem un latviešiem ir cīņa par viņu izdzīvošanu. Šo tautu izlietās asinis mūsu situācijā ir pašsaprotams ieguldījums un nedod pamatu sentimentāliem minējumiem.. Nekas skaidrāk nepierāda, ka viņu zemju patstāvība šodien nozīmētu šo tautu nāvi nākotnē.. Ja kāds, neskatoties uz to, uzskata par labāku bēgt uz Somiju vai Zviedriju, lai viņš to dara. Viņš pazaudēs savu dzimteni uz mūžiem, vājinās savu tautu un atbrīvos vietu vācu karavīriem, kuri cinījušies par zemi.. Tikai nesaprātīgais

varētu noraidīt likteņa kopību pasaules priekšā Ādolfā Hitlera eiropeiskajā cīņā .. Ar to tiktu dota iespēja pašpārvaldēm atbrīvoties no svešautiskajiem mērķiem, tos neitralizēt un ar laiku no augšas un apakšas padarīt vāciskus.»⁴²³ Reihskomisāra vēstulē vēlreiz atgādināts: «Tāpēc vēl vairāk jāpastiprina mūsu centieni saskaldīt vietējos nacionālos spēkus, atvieglot vācu vadību dažādos vietējos iestādījumos .. Mums vispār neinteresē, vai sveštautiešu pasaules uzskats ir pareizs un piemērots, mūs interesē vienīgi — vai tas noderīgs vai kaitīgs vācu politikai.»⁴²⁴

A. Rozenberga uzturēšanās Ostlandē 1944. gada 13.—18. februārī atspoguļojas arhīvos gan kā sarunu protokoli, gan kā ziņojumi par šīm sarunām.⁴²⁵

Kaut arī A. Rozenbergs bija saņēmis norādījumu sava apmeklējuma laikā publiski nerunāt par plānoto Vācijas pārvaldes funkciju nodošanu pašpārvaldei, viņš 1944. gada 15. februāra apspriedē ar Latvijas ģenerālkomisāru, apgabalu komisāriem un citiem augstākajiem vadītājiem šo jautājumu pacēla. Spriežot pēc apspriedes protokola, A. Rozenbergs jautājis apgabalu komisāriem, «vai viņi uzskata par pareizu plašāku pārvaldes uzdevumu uzlikšanu pašpārvaldei nolūkā, lai viņi paši aizvien vairāk ieņemtu inspektoru vietas». Ģenerālkomisārs O. Dreklers atbildēja apgabalu komisāru vārdā, ka šis jautājums noteikti jāizskata tad, kad būs atrastas piemērotas ģenerāldirektoru kandidatūras.⁴²⁶

Apspriedē pie A. Rozenberga Rīgā 1944. gada 15. februārī Daugavpils apgabala komisārs Rīkens un Jelgavas apgabala komisārs V. E. fon Medems ieteica koriģēt vācu okupācijas politiku attiecībā pret latviešu tautu. V. E. fon Medems norādīja uz vāciešiem rasiski pieņemamu latviešu slāņu nevajadzīgu atstumšanu «So sētu cilvēki,» teica apgabala komisārs par zemgaliešiem, «ar dažādiem, arī saimnieciskiem sakariem reiham tuvāki nekā Vidzeme.» 1942. gadā Dobelē Zemgales un Bauskas apriņķu vecākie viņam paziņojuši: «Latviešu zemnieki ir nonākuši pie atziņas, ka viņi var dzīvot tikai nacionālsociālismā.» K. Ulmanis vēlējies «pelēkos baronus izveidot par latviešu aristokrātiju .. Vecajiem saimniekiem, kuriem, starp citu, ir būtisks vācu asiņu piemaisījums, nacionālsociālistiskais uzskats par asinīm un zemi kļūvis par kaut ko līdzīgu evaņģēlijam.» Kāds latviešu Zemgales saimnieks — balto partizāņu komandieris — teicis: «Toreiz — 1941. gada rudenī — Vācijai bija viegli uzņemt mūs visus savā klēpī. Vācieši to nedarīja. Šodien mēs jūtamies sarūgtināti un vienuļi.»⁴²⁷

Tūlīt pēc A. Rozenberga vizītes Rīgā R. Bangerskis 1944. gada 6. martā savā petīciju kampaņā nosūtīja A. Rozenbergam kārtējo vēstuli jautājumā par Latvijas neatkarību: «Latvijas valstiskuma atzišana šajās robežās radīs apstākļus, ka latviešu tauta piedalī-

sies vissmagākajās kaujās un labprātīgi uzņemsies smagākos upurus.» Sajā vēstulē R. Bangerskis lūdza A. Rozenbergu «iestāties par galīgu, pozitīvu šī jautājuma izlemšanu». ⁴²⁸ Reihsministrs savukārt H. Lozem nosūtītajā vēstulē ieteica «noraidīt vecos, pa lielākai daļai demokrātiskos anglofilos spēkus». ⁴²⁹

1944. gada 15. martā A. Rozenbergs nosūtīja slepenu instrukciju H. Lozem, kurā deva norādījumus, kā jātraktē valststiesiskās debātes, kuras bija uzsākuši Igaunijas, Latvijas un Lietuvas ģenerālapgabalu pārstāvji. Attiecībā uz 1940. gada notikumiem reihsministrs rakstīja: «Inkorporācija notika ar minēto tautu vismaz vienas daļas aktīvu līdzdalību, otrai daļai nepretojoties, bez tam tas bija politiski militārs akts, kas kā noticis fakts nevar kļūt par neesošu ar vēlāku apskatīšanu.. Šim aktam ir starptautiska nozīme arī tāpēc, ka Igaunijas, Latvijas un Lietuvas sūtniecības Berlīnē tika slēgtas.» ⁴³⁰

A. Rozenbergs paskaidroja, ka ar vācu karaspēka ienākšanu nav atjaunots Baltijas starptautiski tiesiskais statuss pirms 1940. gada. «Igaunija, Latvija un Lietuva ir izlauztas no Padomju Savienības, bet to nākotnes forma vēl nav noteikta.» Vācijas vērmahts Igaunijā, Latvijā un Lietuvā nav okupācijas armija brīvu valstu teritorijā, bet vācu reiha orgāns, kas šīs tautas izglābīs no pilnīgas deportācijas un bioloģiskas iznīcināšanas. Tāpēc tiesības uzstādīt prasības pilnībā pieder vienīgi vācu pusei, bet ne igauņiem, latviešiem, lietuviešiem. Brīvību Baltijai nevar dot, jo tad līdzīgas diskusijas sāksies Holandē, Flandrijā, Valonijā u. c., kas novestu pie tā, ka šo prasību uzstādītāji pārsvīestos demokrātisko anglofilo spēku pusē. ⁴³¹

Tālāk slepenajā instrukcijā H. Lozem A. Rozenbergs rakstīja, ka «Igaunijas, Latvijas un Lietuvas ģenerālapgabali paši ir pilnīgi nespējīgi aizsargāties pret boļševistisko varu un vienīgi vācu asinis ir uzņēmušās šo aizsardzību. Igaunju un latviešu karavīri cīnās par vāciešu apsolīto viņu tautu eksistenci.» Vācijas valsts nedomā šīs tautas aizstāvēt no iznīcināšanas, lai eventuāli pieļautu atkal «tādu pašu, būtībā pretvācisku, anglofilu attīstību, kāda tā šajos patstāvības 20 gados savām tautām par nelaimi bija izvēlēta par toreizējās politikas vadlīniju». ⁴³²

Zināmu informāciju par Latvijas un Igaunijas autonomijas organizēšanu sniedz sarunu atreferējumi, kas izdarīti Austrumu ministrijas darbinieka senatora fon Alverdena un Dr. Lāba braucienā laikā uz Rīgu, Liepāju un Palangu no 1944. gada 26. augusta līdz 1. septembrim.

Sarunās starp ģenerāli F. Jekelnu un senatoru fon Alverdeni, spriežot pēc to atreferējuma, atkal tika skarts arī jautājums par Latvijas suverenitāti. F. Jekelns atzīmējis, ka «reihskomisārs [Loze] vienmēr pretojies visiem centieniem uzstādīt latviešu karaspēka

vienības, lai līdz ar to viņiem (latviešiem) nebūtu nekādu morālisku tiesību uzstāties par patstāvīgu stāvokli». Arī F. Jekelns tādēļ bijis par latviešu sīku karaspēka vienību uzstādīšanu, taču H. Himlers tam nav piekritis. Beigu beigās F. Jekelns šajā jautājumā izšķīries vadīties no atziņas, ka latviešu un igauņu patstāvības centieni nav nopietni ņemami. «Viņiem mierīgi jāpasaka, ka viņi vēlāk saņems savu valsti, bet, kā šī valsts izskatīsies, to galu galā nosacīsim mēs.»^{432a} Tas jādārot īpaši tādēļ, ka latviešu un igauņu mobilizētās vienības cīnās slikti, izņemot vecās brīvprātīgo vienības.

Ostlandes reihskomisariāta Politiskās nodaļas vadītājs F. Trampedahs savukārt izteicies Berlīnes pārstāvjiem, ka Latvijas pašpārvalde strādājusi ļoti slikti. Tāpēc bija domāts pašpārvaldei «piesaistīt citas aprindas, leģiona aprindas eventuāli pārveidot par tautas vadību, lai latviešos un igauņos veicinātu lielāku aktivitāti». Tā kā vācieši tomēr apšaubīja šādas reorganizācijas pozitīvu rezultātu, šie nodomi tika noraidīti.⁴³³

Kara beigu posmā, kad Sarkanā armija jau stāvēja Rīgas pievārtē, nacistiskās Vācijas karavīri klāji pauda savu neapmierinātību ar Ostlandes pārvaldes formu.

Rīgas ģenerālkomisāra pastāvīgais vietnieks V. fon Borke savā ziņojumā par stāvokli Rīgas civilpārvaldē 1944. gada 12. oktobrī rakstīja: «Līdz šim Ostlandē piekoptā Austrumu politika nav nekāda Austrumu politika, bet gan Ostlandes idiotisms.»⁴³⁴ Par to vainoja O. Dreksleru. 1944. gada 16. septembrī A. Rozenbergs bija lūdzis E. Kaltenbrunneru atcelt O. Dreksleru no amata, jo viņš netiekot galā ar darbiem I pasaules kara laikā gūtā ievainojuma dēļ. Bija plānots O. Dreksleru atsaukt un iecelt par Lībekas pilsētas oberbirģermeistaru. Tikmēr O. Drekslers kopā ar M. Primani bija aizbraucis uz Liepāju...⁴³⁵

Lielās diskusijas pamazām norima, un 1945. gada 10. februāra ziņojumā Ostlandes drošības policijas un SD pavēlnieks F. Jekelns rakstīja: «Debates par jaunas latviešu valdības izveidošanu ir apklusušas. Tas vispirms tāpēc, ka tajā ieinteresētās latviešu šovinistiskās aprindas uzskata, ka vācieši tiks sakauti.»⁴³⁶

Uz jautājumu, vai Latvijas autonomija reāli tika veidota vai tā bija tikai ilūzija, jāatbild, ka pastāvēja reāli autonomijas projekti. Taču stingrās līnijas piekritēju pretdarbības rezultātā nacionālsociālistiskās partijas stratēģiskie plāni ņēma virsroku pār taktiskajiem uzdevumiem, kā rezultātā Latvijas autonomijas ideja pārvērtās par 1945. gada 20. februārī Potsdamā pasludinātās autonomijas homunkulu vācu uzraudzībā.⁴³⁷

1944. gada 28. martā rakstā «Pagrīdes kustība Latvijā» sūtnis K. Zariņš rakstīja Anglijas valdībai: «Tā saucamā vietējā pašpārvalde, ko iecēla vācu okupācijas vara ģenerāļa O. Dankera va-

dībā, ir vācu okupācijas varas orgāns.» Pašpārvaldei nav tiesību runāt latviešu tautas vārdā. «Latviešu tauta nešaubīgi noraida vācu ieceres iekļaut Latviju Lielvācijā un cīnās pret vācu apspiedējiem.» Latviešu tauta nepieņem ne vācu, ne krievu varu.⁴³⁸

9. LATVIJAS EVAKUĀCIJA. IZSKAŅA

Melni brūnā bruņinieka varas agonija sākās līdz ar tā sakāvēm Āfrikas un Eiropas kauju laukos un vispārēju atkāpšanos Austrumu frontē, ko oficiāli drikstēja saukt par «frontes iztaisnošanu». Latvijas izlaupišana, izvedot gan ražojumus, gan iekārtas uz reihu, notika visu okupācijas laiku, taču kara pēdējos gados tā oficiāli tika saukta par telpas izbrīvēšanu [Räumung].

Hitleriešu plāni Baltijas evakuēšanai 1944. gadā apskatīti vēsturnieku darbos.⁴³⁹ Izmantojot dažus jaunus materiālus, šeit īsumā analizēsim Austrumu ģenerālplānā ietvertu ideju rasiskā rakstura izpausmes evakuācijas organizēšanā.

Baltijas evakuācijas plānu izstrāde Berlīnē sākās jau 1943. gadā. To īstenošana notika dažādās jomās. Tā Ostlandes reihskomisariāta Propagandas nodaļa 1943. gada 22. martā uzdeva ierobežot visas kultūras dzīves nozares un organizēt kultūras pasākumus tā, lai tie kalpotu vācu uzvarai karā.⁴⁴⁰

Pēc Sarkanās armijas ziemas ofensīvas 1944. gada 12. un 14. janvārī un vācu armijas atkāpšanās līdz Igaunijas un Latvijas robežām sākās Igaunijas un Latvijas evakuācijas intensīva plānošana. Jau 1944. gada 11. februārī vērmahta 9. armijas komandieris ģenerālpulkvedis V. Models un Ostlandes reihskomisārs H. Loze vienojās, ka izstrādājams plāns ātrai evakuācijai liela Sarkanās armijas spiediena apstākļos un otrais evakuēšanas plāns, kas īstenojams pusgada laikā, ja Sarkanās armijas spiediens nebūtu tik liels. Sākotnēji bija paredzēts no Igaunijas un Latvijas izvest 2 miljonus cilvēku, 1 miljonu liellopu, 516 000 cūku, 616 000 aitu un 400 000 zirgu.⁴⁴¹

Vispirms evakuācijai gatavoja kultūras un mākslas vērtības. Drošības policijas šefs V. Sellenbergs jau 1944. gada 16. februāra telegrammā drošības policijas komandierim Tallinā rakstīja, ka viņa iestādei ir liela interese par Tallinas un Tartu bibliotēkām.

Ziemeļu armiju grupas pavēlniecība 1944. gada 21. aprīlī slepeni uzdeva Austrumu ministrijai slēgt Latvijā visas skolas no aprīļa līdz septembrim. Tas tika motivēts ar to, ka Latvijai draud ienaidnieka uzlidojumi, laukos trūkst darbaspēka un nav kur izmitināt vācu karavīrus.⁴⁴²

1944. gada 18. maijā J. fon Hēns saņēma Reiha galvenās

drošības pārvaldes rīkojumu savākt Baltijā politiskos, zinātniskos un militāros dokumentus un nogādāt tos uz Vāciju.⁴⁴³

1944. gada 16. februārī A. Rozenbergs telegrafēja armiju grupas «Ziemeļi» virspavēlniekam: «Varbūtējā frontes atvilkšanas gadījumā uzskatu par noteikti nepieciešamu no atdodamās telpas izvest visus igauņu un latviešu tautības iedzīvotājus. Evakuācijas plānā paredzētajā teritorijā atrodas ap 2 miljoni cilvēku.»⁴⁴⁴

Telegrammā Ā. Hitleram 1944. gada 18. februārī A. Rozenbergs, pirmkārt, atzina, ka igauņu un latviešu attieksme pret reiha interesēm kopumā bijusi pozitīva, tāpēc Lielvācijas uzdevums ir glābt šīs tautas no pilnīgas iznīcināšanas boļševisma jūgā. Otrkārt, šīs tautas pēc Sarkanās armijas iebrukuma tik un tā bēgtu. Treškārt, ja iedzīvotājus neevakuētu, tas negatīvi ietekmētu igauņu un latviešu karavīru morāli frontē. Ceturtkārt, iedzīvotāju atstāšana līdzšinējā teritorijā stiprinātu boļševikus.⁴⁴⁵ V. Keitela, H. Himlera un G. Bergera turpmākie rīkojumi liecina, ka Ā. Hitlers principā piekritis Baltijas evakuācijai, taču nav uzskatījis to par steidzamu.

1944. gada 3. martā tika izveidots evakuācijas štābs, kurš 21. martā stingrā slepenībā sāka darbu. 3—4 nedēļās no Baltijas plānoja izvest 3 miljonus cilvēku. Visus evakuējamus iedalīja trīs grupās:

C₁ grupu veidoja leģionāri un tie, kas simpatizēja vāciešiem. Šī grupa Latvijā bija 458 000 cilvēku.

C₂ grupā bija ieskaitīti arodspeciālisti, kopā 40 000 cilvēku.

C₃ grupā bija intelīgences, garīdznieki, kultūras darbinieki un personas, kas bija «izceļušās ar savu uzticību vācu vadībai»: Igaunijā 5000, Latvijā 9000, Lietuvā 5000 personas.

Sastādīja arī to personu sarakstu, kuri nedrīkst braukt uz Vāciju.

Kaut arī militārā pavēlniecība pretojās, norādot, ka bēgļu kolonnas traucēs karaspēka kustības brīvību, tika plānota «zemes izbrīvēšana» ziemeļos no Daugavas. Līdz 1944. gada jūnija beigām evakuācijas plāns bija izstrādāts.

Evakuācijas organizēšanai nodibināja Ostlandes un Latvijas darba štābus. Ar Ostlandes 1944. gada 19. aprīļa darba štāba rīkojumu Latvijas darba štāba vadītājam evakuējamo iedzīvotāju norma bija noteikta 508 000 cilvēku apmērā, nerēķinot Latgali, Ilūkstes un Jēkabpils apriņķus, kuru «iedzīvotājiem jāaizplūst uz Lietuvu».⁴⁴⁶

Evakuācijas plāni ieguva nosaukumu ARLZ [*Auflockerungs-, Räumungs-, Lähmungs-, Zerstörungsmassnahmen*]. Sajos pasākumos bija paredzēta ne tikai iedzīvotāju un materiālo vērtību piespiedu izvešana, bet arī ekonomiskās dzīves paralizēšana, rūpniecības kultūrizglītības un komunālās saimniecības celtnu

iznīcināšana. Izvest bija paredzēts 60% cilvēku no šajā telpā novietojamiem.⁴⁴⁷ Sevišķa vērība bija piegriezta arī 98 000 zirgu un 245 000 liellopu izvešanai.

1944. gada 6. jūlijā Vācijas Iekšlietu ministrija piekrita 1,5 miljonu igauņu un latviešu uzņemšanai Lielvācijā.

Sakarā ar Sarkanās armijas 1944. gada jūnija uzbrukumu jau 8. jūlijā A. Rozenbergs griezās ar lūgumu pie Ā. Hitlera uzsākt Baltijas evakuāciju.⁴⁴⁸ Taču Ā. Hitlers to noraidīja, un 1944. gada 9. jūlijā H. Himlers izdeva slepenu rīkojumu, ar kuru policijas ģenerālim F. Jekelnam «piešķīra diktatoriskas pilnvaras vietējo nacionālo iedzīvotāju, kā arī vāciešu tvarstīšanai Igaunijā, Latvijā un Lietuvā nesaudzīgā formā zemes aizstāvēšanai». Tika uzdots saķertos cilvēkus izmantot igauņu un latviešu divīziju un vācu armijas daļu stiprināšanai, kā arī nocietinājumu būves darbos.⁴⁴⁹ Bija nolemts Baltiju aizstāvēt par katru cenu.

Šajās dienās starp Hitleru un armijas virspavēlniecību bija panākta vienošanās par evakuācijas pārtraukšanu Ostlandē. 1944. gada 15. jūlijā V. Keitels telegrafēja A. Rozenbergam un F. Jekelnam: «Ar firera pavēli Ostlandes reihskomisariātā pārtraucama jebkura evakuācija vai telpas izbrīvēšanas pasākumi, par kuriem nav saņemta firera tieša atļauja. Šis aizliegums neattiecas uz lieko karaspēka īpašumu un krājumu samazināšanu un decentralizāciju.»⁴⁵⁰

1944. gada 20. jūlijā A. Rozenbergs rakstīja H. Himleram, ka no Latvijas un Igaunijas karaspēks līdz šim saņēmis 215 tūkst. vīru un nosūtīti darbā uz Vāciju 126 000 cilvēku. Vēl trūkst ap 100 000 cilvēku celtniecībā un 82 000 kara rūpniecībā. Šos cilvēkus daļēji varētu iegūt Ostlandē. Sinī nolūkā esot noliegts izsniegt apliecības atbrīvošanai no karadienesta (UK kartes). Tiekot organizētas aizsardzības iecirkņu komandas un darba pārvaldes cilvēku gūstīšanai. Latvijā izveidotas 7 šādas komandas: Rīgas komanda ar SS virsniekiem priekšgalā (komandieris Skurbis), Rīgas-Madonas (komandieris Brenķis), Kurzemes (komandieris Bērziņš), Jelgavas (komandieris Neimanis), Valmieras (komandieris Zvirbulis), Daugavpils un Rēzeknes (komandieris Marčaks).⁴⁵¹ 1944. gada 31. jūlijā Berlīnē Esplanādes viesnīcā notika armijas virspavēlniecības un augstāko valsts varas iestāžu pārstāvju apspriede, kurā tika nolemts pastiprināt austrumu strādnieku «piegādāšanu» Vācijai.⁴⁵²

Ar 1944. gada 8. augusta rīkojumu vīrieši, kuri jaunāki par 48 gadiem, drīkstēja izbraukt no Ostlandes tikai ar F. Jekelna piekrišanu. Neskatoties uz aizliegumiem, visu augusta mēnesi no Igaunijas un Latvijas gāja regulāri bēgļu transporti uz Vāciju, ko organizēja vietējie, t. s. darba štābi. Latvijas darba štābs Rīgā bija iekārtojies Centrālo biroju un varēja nokārtot brīvprātīgas

Fernschreibvermittlung: _____

Fernschreibstelle: _____

Bemerkte der Fernschreibstelle.

Angenommen:	wetter an	Datum	Uhrzeit	R.-Nr.	durch	TM-Zahl
13. 7. 44						
Aufgenommen:						
von: HOSF						
durch: W. K.						
Verzögerungsmerkmale						

+ 1745 WASL 011471 ROSENTHAL HOKW+

Fernschreiben

Telegramm

Sicherheitsmerkmale
Nr. 370/4401
Kontroll-Nr. des Multiplikers

+ SSD GWASL 011471 (1317 1115 (1150) = (HOSF 007600) =

- NACHR REICHSMINISTERIUM F D BESETZTEN OSTGEBIETE =
- GLTD : W BFH OSTLAND GENARAL D PZ TRUPPEN KEMPF, RIGA .-
- NACHR LEITER DER PARTEI - KANZLEI. -
- NACHR REICHSMINISTER U CHEF D REICHSKANZLEI. -
- NACHR REICHSMINISTERIUM F D BESETZTEN OSTGEBIETE .-
- NACHR GENSTDH / GEN QU. -
- NACHR O K L / GEN QU. -
- NACHR O K M / SKL / ADM QU. -

- G K D O S -

DER FUEHRER HAT UEBER DEN REICHSFUEHRER SS DEM OBERSTEN
SS UND POLIZEI - FUEHRER , OBERGRUPPENFUEHRER JECKELN ZUR
MOBILISIERUNG ALLER GREIFBAREN KAMPFFAEHIGEN LAENDESEIGENEN
UND REICHSDEUTSCHEN MAENNER WEITGEHENDSTE VOLLMACHTEN HEUTE
GEBEBEN. ICH ERSUCHE SIE UM ENGSTE ZUSAMMENARBEIT MIT
SS OBERGRUPPENFUEHRER JECKELN UND DESSEN TATKRAEFTIGSTE
UNTERSTUETZUNG= =
CHEF O K W GEZ KEITEN V 9.7. 44 OKW / WFST / GU 2 (OST) +

Gek. Briefe, Buche 2, Reg. 17

Rikojums par sevišķu pilnvaru piešķiršanu policijas ģenerālim F. Jekelnam
1944. gada 9. jūlijā

izbraukšanas formalitātes. 1944. gada 12. augustā Ostlandes drošības policijas pavēlnieks F. Jekelns rakstīja Reiha galvenajai drošības pārvaldei: «Tagad sākusies evakuācija aptver zināmu latviešu ģimeņu izlasi, ciktāl tas attiecas uz vāciskas cilmes un C-3 grupas piederīgajiem, kuri pa lielākai daļai būs piemēroti pārvācināšanai. Vācu interesēs tos iegūt vācietībai. Turpretī «Tautas palīdzība» tautiskā ziņā ir pazīstama kā šovinistiski orientēta organizācija. Ja «Tautas palīdzībai» dos naudu, latviešu nacionālisms Vācijā var pieaugt. Šādā attīstības virzienā reihš nebūtu ieinteresēts, tāpēc reihā nav jārada latviešu bēgļu aprūpes organizācija.»⁴⁵³

Arī H. Loze 1944. gada 15. augustā savā rakstā A. Rozenbergam atbalstīja 12. augusta Reiha galvenās drošības pārvaldes atzinumu un norādīja, ka igauņiem, latviešiem, lietuviešiem un krieviem nav nepieciešamības pēc savām organizācijām reihā.

Evakuācija notika vienlaikus ar nocietinājumu būves organizēšanu. Par jauno Kurzemes un Igaunijas nocietinājumu būves vadītāju H. Gudēriāns ar A. Hitlera piekrišanu nozīmēja E. Kohu. Visām iestādēm, arī Ostlandes reihskomisariātam un Baltijas zemju pašpārvaldēm bija uzdots palīdzēt viņa pienākumu izpildē.⁴⁵⁴

1944. gada beigās atkal bija mainījusies Vācijas valdības attieksme arī pret latviešiem un to skolām. 1944. gada 13. oktobrī Okupēto Austrumu apgabalu lietu ministrija rakstīja H. Himleram padotajam Vācietības stiprināšanas reihskomisariātam, ka bēgļu nometnēs Vācijā atveramas latviešu skolas un latviešu un lietuviešu bērniem jā māca vācu valoda.⁴⁵⁵

Pēc vācu iestāžu datiem, 1944. gada septembrī Igauniju atstāja ap 100 000 cilvēku, Latviju līdz 1945. gada janvārim — ap 180 000 cilvēku, Lietuvu līdz 1944. gada oktobrim — ap 300 000. Iepriekš ap 100 000 lietuviešu bija iebēguši Latvijā, īpaši Latgalē. 1944. gada septembrī 100 000 igauņu evakuējās pa jūru un sauszemes ceļiem. Tā bēgļu un nometināto skaits Vācijā no Baltijas varēja būt ap 500 000 cilvēku. Tādējādi izbraukšanas iespēju uz Vāciju izmantoja apmēram 30—40% no aprēķinos paredzētajiem.

No Latgales tika izvests tikai ap 10% no paredzētajiem iedzīvotājiem. Kā attaisnojumu evakuācijas neveiksmēm vācu iestādes uzskatīja armijas atkāpšanos. Latviju lielākā daļa bēgļu atstāja starp 1944. gada septembri un 1945. gada janvāri, kad bija atcelti evakuācijas aizliegumi. No Latvijas evakuējās 265 000—285 000 cilvēku. Apmēram 25 000 bija aizbraukuši iepriekš, bet kādi 20 000 tika aizvesti ar varu.

Nacionālsociālistiskā «Tautas palīdzība» organizēja latviešu bēgļu izvietošanu. Vācijā Baltijas tautām bija ielānotas trīs «uztveršanas» vietas.

Bija paredzēta bēgļu rasu pārbaude un izstrādāti plāni evakuēto asimilācijai. Latviešus un igauņus bija paredzēts ģermanizēt. Tātad Baltijas evakuācija uzskatāma par hitleriskās Vācijas politikas turpinājumu atbilstoši agrākajiem plāniem.

1945. gada 8. maijā Berlīnes priekšpilsētā Karlshorstē Vācijas pārstāvji parakstīja bezierunu kapitulāciju. Pēc pieciem gadiem, astoņiem mēnešiem un septiņām dienām otrais pasaules karš bija beidzies. Karalaukos bija krituši līdz 10 miljoniem cilvēku, miljoniem gājuši bojā gaisa uzbrukumos, koncentrācijas nometnēs, genocīdā. Taču miljoni, kurus bija paredzēts pārvietot no Austrumeiropas saskaņā ar Austrumu ģenerālplānu, arī latviešu tauta, palika savā dzimtenē.

DAŽAS ATZIŅAS NOSLEGUMAM

Pēc pirmā pasaules kara, Vācijas un Krievijas impēriju sabrukuma un Baltijas valstu nodibināšanās divu jauno totalitāro valstu cīņā par kundzību Baltijas jūrā turpinājās jaunās slēptās formās. Neviena no šīm valstīm nespēja atteikties no kundzības Austrumbaltijā. Šo valstu rīcības formas savas iecerētās kundzības atjaunošanai bija ļoti dažādas un tajā pašā laikā līdzīgas. Tās bija virzītas, pirmkārt, uz negatīvo politiku kā pret Baltijas valstīm kopumā, tā pret katru atsevišķi, un, otrkārt, vērstas uz šo valstu iekšējo destabilizāciju, izmantojot kā ārējos, tā iekšējos spēkus, kuri darbojās vai varēja darboties totalitāro lielveikumu interesēs. Kaut arī šie mērķi laika gaitā mainījās, līdzekļi to sasniegšanai tika lietoti plašā spektrā, sākot no atbalsta, neitralitātes vai spiediena līdz Baltijas valstīs darbojošos cilvēku vai grupu uzpirkšanai un ietekmēšanai. Viens no šo abu valstu kopīgiem ārpolitikas mērķiem bija Baltijas valstu vienotības graušana, gan traucējot šo valstu sadarbību, gan izvirzot priekšplānā vienu no šīm valstīm un nostādot pret to pārējās.

Vācijas un Padomju Savienības totalitāro režīmu plāni atklājas to īstenotajā okupācijas politikā Baltijā.

Vācijas okupācijas (1941—1945) mērķus Latvijā noteica vairāki vēsturiskie un ģeopolitiskie faktori. Starp tiem minama, pirmkārt, Vācijas «*Drang nach Osten*» politika, tās sasniegumi un neveiksmes pēdējo 750 gadu laikā. Vācija sevišķi pārdzīvoja sava «Austrumu priekšpostena» krišanu pēc I pasaules kara un cerēja uz revanšu.

Otrkārt, Baltijas jūras pārvēršanai par «Vācijas ezeru» bija nepieciešams Baltijā iekarot «priekštilta nocietinājumus» tālākam lēcienam uz Austrumiem.

Treškārt, neiespējamība uzreiz pārvērst Baltiju par «tīru vācu

zemi» radīja nepieciešamību pagaidām pieciest daļu Baltijas tautu kā augstākās rases substrātu.

Ceturtkārt, patiesā Vācijas nacionālā politika Baltijā tika rūpīgi slēpta no pasaules un Baltijas tautām.

Piektkārt, šī politika tika īstenota konsekventi, neatkāpjoties no tās pat 1944.—1945. gadā, kad uzvarētājas armijas jau atradās pie Berlīnes.

Vācijas Austrumu ģenerālplāns un tā īstenošana Latvijā bija Vācijas impēriskās politikas turpinājums Latvijā. Šīs politikas pamatsastāvdaļas izpaudušās Vācijas «Drang nach Osten» politikā gadsimtiem, taču tā tika intensificēta Baltijā arī 20. gadsimtā. Šī politika Baltijā sasniedza trīs arvien vairāk kāpinātas kulminācijas, sākot no 1905.—1907. gada, 1915.—1919. gadā un it sevišķi 1940.—1945. gadā.

Konrāda Meiera Austrumu ģenerālplāns bija Vācijas impēriskās politikas koncentrēta izpausme nacisma apstākļos. Viens no pierādījumiem faktam, ka Austrumu ģenerālplāns un Baltijas telpas izkārtojuma plāns bija Vācijas impērijas veidošana nacistu stilā, ir tas, ka praktiskā izkārtošana vairākos virzienos sāka jau pirms plāna galīgas noformulēšanas. Kā Austrumu ģenerālplāns, tā «Baltijas telpas izkārtošanas» plāni bija vecie Vācijas impēriskie kundzības plāni Baltijā, tikai koriģēti no nacistiskās rasu politikas viedokļa. Vācbaltu minoritātes atbalstīšanas politika 1941.—1945. gadā atkāpās otrajā plānā.

Latvijas patstāvības ideju izplatības ierobežošanai Vācijas okupācijas vara veica vairākus pasākumus. Par pirmo uzskatāma vāciski orientētas un Ā. Hitlera apstiprinātas «galvas uzlikšana» [*Köpfung*] Latvijas pašpārvaldei un neskaidri autonomijas solījumi. Par otro varētu uzskatīt vācu-latviešu mūžīgās kultūras kopības propagandēšanu avīzēs, grāmatās un skolās. Par trešo uzskatāma nacionāli domājošo latviešu jauniešu iesaistīšana vāciski orientētās organizācijās «Latviešu jaunatne», «Atpūta un dzīvotprieks» u. c. Par ceturto varētu pieņemt nacionāli domājošo jauniešu iesaukšanu vācu armijā, darba dienestā vai izsūtīšanu uz Vāciju. Par piekto pasākumu grupu jāuzskata vācu varas iestāžu koķetēšana ar Latvijas nacionālajām minoritātēm un latgaliešiem tikmēr, kamēr nacionālās idejas Latvijā tiku salauztas.

Saimnieciskajā jomā šī politika izpaudās šādi:

1) Vācija atzina Latvijas iekļaušanu Padomju Savienībā par notikušu faktu;

2) zemes reprivatizācija nenotika, zemi nesolīja pat legiōnāriem;

3) vācieši izvirzīja savas pretenzijas uz zemi, iestājās par muižu zemes separatizāciju un kolhozu un sovhozu saglabāšanu.

Būtibā tie bija priekšdarbi Latvijas kolonizācijai un latviešu tautas iznīcināšanai.

Sevišķi spilgti Vācijas impēriskā politika atklājās Baltijas kolonizācijas plānos. Kolonizācija Ā. Hitlera vadībā, kā redzējam, bija jāorganizē SS reihsfīreram H. Himleram. Kolonisti bija jāpakļauj tieši SS un Vācijas valdībai, apejot vietējo pašpārvaldi. Kolonistiem bija jābūt savām tiesām un savam īpašam drošības karaspēkam. Pēc kolonizācijas pabeigšanas, t. i., pēc 25—30 gadiem, kolonizētās teritorijas pārietu reihā pārvaldē.

Nolūkā novērst nāciju pretestību vācu okupācijas varai okupācijas pārvalde paredzēja un veica, pirmkārt, iekaroto teritoriju skaldīšanu, sadalīšanu; otrkārt, tautu skaldīšanu iekarotajās teritorijās, veicinot etnisko grupu un mazākumtautību separātismu, treškārt, tautu sašķelšanu sociālajās grupās (inteliģence, strādnieki, zemnieki), vienlaikus veicot tautas «atgalvošanu», liedzot valdības, izolējot inteliģenci, izvirzot mazākspējīgus tautas vadītājus; ceturtkārt, centās nostādīt tautu pret savu 20.—30. gadu valdību, uzveļot tai visu vainu par 1940. gada okupāciju; piektkārt, centās novērst Baltijas tautu un citu tautu sadarbību; sestkārt, cerēja «neitralizēt» katru tautu, savā veidā izmantojot tautas vēsturi, raksturu, saimniecības un kultūras līmeni.

Latviešu tautas «atgalvošanai» Vācija īstenoja sākumā triju «nē» politiku — nē valdībai, nē armijai, nē sabiedriskajām organizācijām. Pēc F. Trampedaha plāna bija vispirms maksimāli jādecentralizē Latvijas administratīvā pārvalde, jāatbruņo latviešu tauta un jāliedz tai pulcēšanās brīvība.

Baltijas tautas atšķirībā no mazajām Eiropas tautām līdz pēdējam laikam bijušas vairāk atkarīgas no lielajām kaimiņtautām. Tāpēc Latvijas vēsturi determinējošie faktori parasti meklējami ārpus Latvijas. Taču 20. gs. totalitāro režīmu hitleriskais variants, ja atskaita ar spēka paņēmieniem gūtos panākumus, neguva sekmes.

Nirnbergas galveno kara noziedznieku tribunāla galvenais ASV apsūdzētājs brigādes ģenerālis T. Teilors savā noslēguma ziņojumā rakstīja, ka diktatūra salīdzinājumā ar demokrātiju ir augstākā mērā neiedarbīga, neproduktīva pārvaldes forma.⁴⁵⁶

Mēs iepazīnāties ar latviešu tautas vairāktūkstošu gadu vēsture pirmo tās iznīcināšanas plānu Latvijā un tā īstenošanas priekšdarbiem 1940.—1945. gadā. To uzrakstījuši un sākuši īstenot melnā bruņinieka brūnie pēcteči mūsu likteņa dzirnakmeņa Rietumu pusē tikai pusgadsmitu atpakaļ. Šis latviešu tautas iznīcināšanas plāns nebija viena autora apsvērumi, bet, kā redzējam, vairāku valsts iestāžu un personu slepenas kopdarbības rezultāts, kas uzskatāms par valstisku savvērestību ar mērķi iznīcināt latviešu tautu.

Vācu nacistiskās okupācijas dokumenti mums pārlicies pierāda, ka gan Austrumu ģenerālplānā, gan atsevišķi Baltijas ietvaros pastāvēja slepens, daudzkārt gan zinātnieku, gan politiķu aprindās izanalizēts un pieņemts Latvijas un latviešu tautas iznīcināšanas plāns. Kara gados tika sagatavota šī plāna īstenošana (juridiski, saimnieciski). Vienlaikus latviešu tauta un tās pašpārvalde tika maldinātas ar neskaidriem autonomijas solījumiem, lai Vācija un tās kara mašīna maksimāli izsūktu Latviju saimnieciski, iznīcinātu tās dēlus frontē un nīdētu tās kultūru. Lielākais zaudējums latviešu tautai bija asins upuris Austrumu frontē, kas tuvināja latviešu tautu demogrāfiskajai krīzei un par ko iekarotāji nekā nesolīja. Nacistiskās Vācijas politika pret Latviju un latviešu tautu ir starptautisks noziegums pret cilvēci un sodāms pēc «Konvencijas par genocīda nozieguma novēršanu un sodīšanu par genocīdu» (1948. g. 9. XII). Jau Konvencijas 1. pants apstiprina, ka genocīda noziegums sodāms, «neskatoties uz to, vai to realizē miera vai kara apstākļos». Šis Konvencijas 3. pants blakus genocīdam par noziegumu uzskata arī «sazvērestību ar mērķi realizēt genocīdu», «genocīda mēģinājumu».

VERES

1. *Strods H.* Genocīda galvenās formas un mērķi Latvijā, 1940.—1985. — Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā: Zin. konf. materiāli. R., 1992, 15.—31. lpp.; *Strods H.* Die Hauptformen des Genozids in Lettland (1940—1985). — Acta Baltica, Bd. XXIX/XXX, Königstein im Taunus, 1992, S. 237—254.
2. *Зариньш В.* Идеология восточной экспансии германского империализма в период фашизма (1933—1945 гг.) и её проявления в Латвии. Р., 1971; *Зариņš V.* Vācu fašisma plāni Baltijā. — LPSR ZA Vēstis, 1970, Nr. 3, 117.—126. lpp.; *Zariņš V.* Laupitāju filozofija (Nacionālsociālisma ideoloģija un propaganda). — Avots, 1988, Nr. 9.—12., 1989, 1., 3.—7., 10.
3. *Biezais K.* Kurelieši. Itaka, 1992; *Biezais H.* Latvija kāškrusta varā: Sveši kungi — pašu ļaudis. «Gauja», 1992.; *Biezais H.* Gustava Celmiņa Pērkonkrusts dokumentu gaismā (Treji Vārti, 1989). — LZA Vēstis, 1992, Nr. 1.—4.; *Biezais H.* Latviešu tautas iznīcināšanas plāni. — LVIZ, 1992, Nr. 2.
4. *Ezergailis A.* Anti-Semitism and the Killing of Latvia's Jews. — Anti-Semitism in Times of Crisis. New York and London, p. 257—290; *Ezergailis A.* Kļūdas par holokaustu Latvijā. — Diena, 1992, 16. okt.; *Ezergailis A.* «Vadoņa pavēle» un SS brigādenfirera Dr. Valtera Stālekera 1941. gada 6. augusta memorands. — LVIZ, 1993, Nr. 1.
5. *Kangeris K.* Nodeva Reiham — Latvijas ģenerālapgabala iedzīvotāji darbos Lielvācijā. — LZA Vēstis, 1990, Nr. 12, 74.—84. lpp.
6. LZA, Vēstis, 1990. Nr. 4.
7. LVIZ, 1992, Nr. 1.
8. *Wilhelm H. H.* Rassenpolitik und Kriegsführung. 1991.
9. *Rimscha H.* Die Eingliederung der deutschen Volksgruppe als nationale Minderheit in der Staat Lettland. — Jahrbuch des baltischen Deutschtums. 1976. Lüneburg, 1975, S. 129.
10. *Grimm C.* Die Baltische Bruderschaft. Hannover—Döhren, 1977, S. 41.
11. *Garleff M.* Deutschbaltische Politik zwischen den Weltkriegen: Die parlamentarische Tätigkeit der deutschbaltischen Parteien in Lettland und Estland. Bonn—Bad Godesberg, 1976, S. IX.
12. LVVA, 4772, f., 1. apr., 2. 1., 130. lp.
13. Turpat, 6. 1., 20. lp. Interesanti, ka visai plašajā prof. V. Klumberga biogrāfijā, kas publicēta 1970.g. Vācijā, neatradās vieta aprakstam arī

- par viņa aktīvo darbību Latvijā vācu okupācijas varas orgānos, kur strādāja tikai kādi 10—15 izmeklēti vācbaltieši (Deutschbaltisches biographisches Lexikon. 1710—1960. Köln—Wien, 1970, S. 390—391).
14. LVVA, 4772., f., 1. apr., 3. l., 9. lp.
 15. Turpat, 10. lp.
 16. Turpat, 16., 23. lp.
 17. Turpat, 2. l., 18. lp.
 18. Turpat, 6. l., 45., 105., 112., 116. lp.
 19. Turpat, 5. l., 9. lp.
 20. Turpat, 11. lp.
 21. Turpat, 27. lp.
 22. Рауд Я. Г. Прибалтийские немцы в буржуазной Эстонии (1920—1940). Таллинн, 1978, с. 27—29.
 23. Abhandlungen der Herder-Gesellschaft und Herder-Instituts zu Riga.
 24. Veröffentlichungen der volkskündlichen Forschungsstelle an Herder-Institut zu Riga.
 25. Verzeichnis lettländischer Ortsnamen unter besonderer Mitwirkung von H. Meyer und G. v. Pantzer. Herausgegeben von Hans Feldmann. Riga, 1938.
 26. Wittram R. Die französische Politik auf dem Baseler Konzil während der Zeit seiner Blüte. — Abhandlungen des Herder-Instituts zu Riga, 1927, Bd. II; Wittram R. Liberalismus der baltischen Literaten. — Abhandlungen der Herder-Gesellschaft und Herder-Instituts zu Riga, 1931, Bd. III.
 27. LVVA, 4772., f., 1. apr., 4. l., 133. lp.; 5. l., 41. lp.
 28. Turpat, 6. l., 74. lp.
 29. Garleff M. Deutschbaltische Politik zwischen den Weltkriegen, S. IX.
 30. Turpat, 44. lp.
 31. KFA, 43. f., II, 412. l., 58.—59. lp.
 32. Kroeger E. Der Auszug aus der alten Heimat: Die Umsiedlung der Baltendeutschen. Tübingen, 1967.
 33. Rimscha H. Die «Bewegung» und die Umsiedlung. — Baltische Hefte, 1968, Bd. 14; Rüdiger W. Deutschbaltische Volksgruppe. Hannover—Wülfel, 1957.
 34. Mensenkampff E. von. Menschen und Schicksale aus dem alten Livland. Tilsit—Leipzig—Riga, 1943, S. 413.
 35. Hehn J. von. Die Umsiedlung der baltischen Deutschen — das letzte Kapitel baltisch-deutscher Geschichte. Marburg—Lahn, 1982, S. IX, 30, 199.
 36. LVVA, 2574. f., 4. apr., 7468. l., 121. lp.
 37. Hofer W., Michaelis H. Die deutsche Geschichte der neuesten Zeit. II Teil. 1965, S. 33; Diktierte Option. Die Umsiedlung der Deutsch-Balten aus Estland und Lettland 1939—1941. Zusammengestellt von D. A. Loeber. Neumünster, 1972, S. 16, 18—19.
 38. Krupņikovs P. Melu un patiesības paletes. R., 1980, 149. lpp.
 39. Auswärtiges Amt. Büro des Staatssekretärs. Akten betreffend Lettland. 4. VIII 1939.—31. VIII 1941. — VĀMPA, 29670. 1., 2. lp.

40. Turpat, 4.—5. lp.
41. Turpat, 2489/517912. 1., 411589. lp.
42. Turpat, 10. lp.
43. Turpat, 15. lp.
44. VĀMPA, 2489/517912. 1.
45. Turpat.
46. Turpat.
47. Turpat, 2489/517912. 1., 411600. lp.
48. Turpat.
49. LVVA, 2574. f., 4. apr., 7435. l., 40. lp.
50. Diktierte Option. Die Umsiedlung der Deutsch-Balten aus Estland und Lettland 1939—1941, S. 46.
51. *Zur Festigung deutschen Volkstums*. — KFA, R—43 II (Valsts kanceleja), 1412. I., 57.—61. lp.
52. Turpat, 123—127. lp.; Valdibas Vēstnesis, 1939, 30. okt.
53. *Kroeger E.* Der Auszug aus der alten Heimat. Die Umsiedlung der Baltendeutschen. Tübingen, 1967.
54. *Weiss H.* Zur Umsiedlung der Deutschen aus Estland 1939—1941. Erinnerungsbericht. — Zeitschrift für Ostforschung, 1990, H. 4, S. 486.
55. VĀMPA, 2489/517912. 1., 411600. lp. — *Latvijas—Krievijas attiecības 1936.—1940. g.*
56. VĀMPA, R — 29670. 1., 43. lp.; Latvijas Vēsture, 1991, Nr. 1., 44. lpp.
57. PRO—FO 419/34 Nr. 397, 468. lp.
58. Turpat, Nr. 443, 507. lp. Sikāk sk.: *Gore I., Stranga A.* Latvija: neatkarības mījkrēslis. Okupācija. 1939. gada septembris—1940. gada jūnijs. R., 1992.
59. PRO—FO 419, Nr. 69.
60. *Ansprache von Reichsminister Rosenberg an die landeseigene Verwaltung des Generalbezirks Lettland*. — LVVA, 70. f., 3. apr., 79. l.
61. *Meyer K.* Planungsgrundlagen für den Aufbau der Ostgebiete. — Dokumentationsstelle zur NS-Sozialpolitik. Mitteilungen. 1. Jg. 1985. H. 4. Juni 1985. Hamburg, 1985. Pielikums, 1.—21. lpp.; KFA, R—49/157.
62. Erster «Generalplan Ost» (April/Mai 1940) von Konrad Meyer — Dokumentationsstelle zur NS-Sozialpolitik. Mitteilungen. 1. Jg. 1985. H. 4. Juni 1985. Hamburg, 1985, 45.—46. lpp.
63. *Einige Gedanken über die Behandlung der Fremdvölkischen im Osten*. — KFA, NS—19 (Neu) 1737.
64. *Biezais H.* Latviešu tautas iznīcināšanas plāni. — Treji Vārti, 1987, Nr. 117, 9. lpp.
65. Dokumentationsstelle zur NS-Sozialpolitik. Mitteilungen. 1. Jg. 1985. H. 4. Juni 1985.; KFA, NS—19 (alt), Dok. Nr. 2, 1.—2. lp.
66. Turpat, 3. lp.
67. KFA, R—49, f., 157. 1., 8. lp.
68. *Lenz W.* Der Generalplan Ost. — Frankfurter Rundschau, 1985, 31. V. Nr. 124.

69. *Siedlungszone erster Ordnung*. — KFA, R—49/157.
70. *Erlass des Führers und Reichskanzlers zur Festigung deutschen Volkstums von 7. Oktober 1939*. — KFA, R—43 II, 412, 1., 57.—61. lp.
71. Turpat, 57. lp.
72. Turpat, 61. lp.
73. KFA, 43. f., II, 412. 1., 55. lp.
74. Turpat, 183. lp.
75. ANAV E. O. 120 65, Sec. 3—502. Valsts departamenta rādītājs 6/2/79.
76. KFA, R—58. f., 1027. 1., 54.—56. lp.
77. ANAV, E. O. 12065 Sec. 3—402. Valsts departamenta rādītājs 6/2/79.
78. PRO—FO 419/34 Nr. 3395, 465. lp.
79. *Latvijas Padomju enciklopēdija*. R., 1986, 8. sēj., 347.—348. lpp.
80. *Latvju Enciklopēdija*. Stokholma, 1950, 1. sēj., 773. lpp.
81. *Der Einsatz der rückgeführter Baltendeutschen in den Reichsgauen Wartheland und Danzig—Westpreussen*. — KFA, R—43—II f., 1412. 1., 407.—419. lp.
82. Turpat, 463. lp.
83. Turpat, 409. lp.
84. Turpat, 412. lp.
85. Turpat, 417. lp.
86. Turpat, 9. lp.
87. Turpat, 169.—171. lp.
88. Turpat, R—58. f., 1022. 1., 62. lp.
89. BPA, Vācijas sūtniecība, A—1042.
90. *Wilhelm H. H. Rassenpolitik und Kriegsführung*, S. 98.
91. Turpat, 154. lpp.
92. *Situation in Soviet-occupied Baltic States. Strictly confidential*. — ANAV, E. O. 17065, Sec. 3—404. Valsts departaments 6/2/79.
93. PRO—FO 419 Nr. 36, 259. lp.
94. IMT, Document No.873, XVI sēj., 399 lpp.
95. *Extract from memorandum drawn up by three Latvian legal experts on the position of Latvia in international law*. — PRO—FO 371—36769, Nr. 7175.
96. PRO—FO 371 Nr. 971, 39. lp.
97. *Richtlinien auf Sondergebieten zur Weisung Nr. 21*. — IMT Document No. 447-PS, 26. sēj., 553. lpp.
98. IMT, Document (*Denkschrift 2*) No. 1017-PS, XVI sēj., 547. lpp.
99. IMT, Document No. 865-PS, XVI sēj., 384. lpp.
100. KFA, R—6. f., 35. 1., 62. lp.
101. *Wilhelm H. H. Rassenpolitik und Kriegsführung*, S. 106.—107.
102. *Instruktion für einen Reichskommissar im Ostland* von 8. Mai 1941, IMT, Document No. 1029-PS, XVI sēj., 573.—574. lpp.; *Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos*, 29.—31. lpp.
103. *Trial of the Major Criminals Before the International Military Tribunal*. Document No. 1058-PS, XVI sēj., 610.—627. lpp., XXII sēj., 540. lpp.

104. KFA, R—6, 6. l., 64. lp.
105. Turpat, 65. lp.
106. Turpat, 1. l., 66. lp.
107. Turpat, 68. lp.
108. Turpat, 6. l., 70. lp.
109. Turpat, 1. l., 69. lp.
110. Turpat, 6. l., 69. lp.
111. Turpat, 71. lp.
112. *Dallin A. Deutsche Herrschaft in Russland 1941—1945. Königstein im Taunus, 1981, S. 10.*
113. IMT, Document 221-1, XXXVIII sēj., 86., 89., 94. lpp.
114. Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos, 27.—28. lpp.
115. Trial of the Major War Criminals Before the International Military Tribunal. XXII sēj., 540. lpp.
116. Meldungen von Einsatz in den baltischen Ländern 1941. Sonderkommando des Auswärtigen Amts. Nur für Dienstgebrauch. Druckstück Nr. 22, S. 4.
117. Turpat, 77. u. c. lpp.
118. Das rassische Bild der Esten. — Meldungen von Einsatz in den baltischen Ländern 1941, S. 91—92.
119. Turpat, 92. lpp.
120. Kā redzams no A. Rozenberga un H. Lozes personiskās sarakstes, Ā. Hitlers 1941. gada 17. jūlijā bija akceptējis H. Lozes iecelšanu par Ostlandes reihskomisāru. — KFA, R—6. f., 24. l., 13. lp.
121. ANAV, M—1185, E. O. Sec. 3—402. Valsts departaments 7/7/79. *Verkündungsblatt des Reichskommissars für das Ostland, 1941. g. 30. aug., Nr. 1, 2. lpp.*
122. KFA, R—6. f., 300. l. *Protokoll der Besprechungen über die politische und wirtschaftliche Lage in Ostland. 1941. g. 1. aug., 2. lp.*
123. Verkündungsblatt des Reichskommissars für das Ostland Nr. 1 von 30. August 1941; Mēs apsūdzam, 33. lpp.
124. *Vorschlag zur Grenzziehung in besetzten Ostgebieten. — KFA, ND f., 1054. l.*
125. *Umbenennungen im Reichskommissariat Ostland. 15. augustā 1941. — KFA, ND f., 1050. l.*
126. *Die Zivilverwaltung in den besetzten Ostgebieten (Braune Mappe). — KFA, R—90. f., 256.a 1.*
127. KFA, R—90. f., 256.a 1., 25. lp.
128. *Abschrift der Rede des Reichsleiters A. Rosenberg vor den engen Beteiligten am Ostproblem. — KFA, R—6. f., 6. l., 70. lp.*
129. *Witrock H. Kommissarischer Oberbürgermeister von Riga 1941—1944. Erinnerungen. Bearbeitet von W. Lenz (Jun.), Lüneburg, 1979, S. 7.*
130. Turpat, 30.—37. lpp.
131. *Der Reichsführer SS. Der Chef des Sicherheitshauptamtes. Nr. 037. Geheim. Sonderbericht. Die Bevölkerungsverhältnisse im Balticum. — KFA, R—58. f., 1063. l., 58. lp.*

132. Turpat, 73.—82. lp.
133. KFA, R—6. f., 6. l., 66. lp.
134. Lenz W. *Die rassische Zusammensetzung der Letten und ihre Beeinflussung durch die Deutschen.* — KFA, R—90. f., 138. l., 1.—5. lp.
135. *Eindeutschung der Letten. Besprechungen der Herrn Regierungsrat Tram-pedach und Referenten Helms am 24. November 1941.* — LVVA, P—69. f., 1. a apr., 6. l., 156.—159. lp.
136. Turpat, 159. lp.
137. LVVA, P—69. f., 1. a apr., 6. l., 156. lp.
138. LVVA, P—69. f., 1. apr., 6. l., 186.—193. lp.
139. Turpat, 193. lp.
140. *Richtlinien über das Verhalten gegenüber den Volksdeutschen.* — LVVA. 69. f., 4. apr., 63. l., 1.—4. lp.
141. LVVA, 69. f., 4. apr., 63. l.
142. *Spracherlass für das Ostland.* — KFA, R—6. f., 173. l., 14. lp.
143. *Vorläufige Sprachregelungen.* — KFA, R—6. f., 173. l., 27.—35. lp.
144. KFA, R—6. f., 322. l., 3.—4., 13. lp.
- 144.a *Richtlinien zum Aufbau des Schulwesens in den Generalbezirken Ost-lands.* — KFA, R—6. f., 402. l., 11.—37. lp.
145. Turpat, 48. lp.
146. *Bericht über die wirtschaftliche und innenpolitische Lage in Generalbezirk Lettland. Frühling 1942.* — KFA, R—92. f., 17. l., 11. lp.
147. LVVA, 69. f., 1. a apr., 9. l., 12.—13. lp.
148. Turpat, 2. l., 285. lp.
149. *Lagebericht zum 20. August 1942.* — KFA, R—6. f., 300. l., 18. 17.
150. Turpat, 7. lp.
151. Turpat, 22. lp.
152. KFA, R—6. f., 160. l., 132., 133. lp.
153. Myllyniemi S. *Die Neuordnung der Baltischen Länder. 1941.—1944: Zum nationalsozial. Inhalt der dt. Besatzungspolitik. 1941—1944.* Helsinki, 1973, S. 208.
154. KFA, R—6. f., 300. l., 29. lp.
155. Turpat, 28. lp.
156. *Vorschläge zur rage der Ostpolitik.* — KFA, R—6. f., 6. l., 1. lp.
157. Turpat, 11.—12. lp.
158. 1942. gada vidū Dr. Vecels izpelnijās valdības virspadomnieka amatu, bet 1944. gadā — ministra padomnieka (*Ministerialrat*) amatu. (*Heiber H.* Generalplan Ost. — Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 1958, Nr. 3, S. 287).
159. *Dr. Wezel. Stellungnahme und Gedanken zum Generalplan Ost des Reichsführers SS.* — Przeglad Zachodni, 1958, Nr. 2; Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 1958, Nr. 3. u. c.
160. *Richtlinien zur Frage der Eindeutschbarkeit der Völker in Ostland — der Esten, Letten und Litauer 1942—1944.* — KFA, R—6. f., 160. l., 1. sēj., 27.—32. lp.

161. Dr. Gengler. *Die geschichtliche und kulturelle Verbindung Kurlands mit Deutschland*. — KFA, R—80. f., 115. 1., 1404.—1406. lp.
162. KFA, R—90. f., 138. 1.
163. *Kleine Randbemerkungen zu einem lettischen Stimmungsbild. 1942*. — KFA, R—90. f., 33. 1., 1389.—1391. lp.
164. *Geheim. Betr. (Raumordnungsskizze) zur Aufstellung eines Raumordnungsplanes für das Ostland. 17.11.42*. — LVVA, 69. f., 1. a apr., 3. 1., 156.—172. lp.
165. Turpat, 154. lp.
166. Turpat, 155., 157. lp.
167. Turpat, 158. lp.
168. Turpat, 159. lp.
169. Turpat, 161. lp.
170. Turpat, 162. lp.
171. Turpat, 163. lp.
172. Turpat, 166. lp.
173. Turpat, 168. lp.
174. Turpat, 169. lp.
175. Turpat.
176. Turpat, 170. lp.
177. Turpat, 171. lp.
178. Turpat.
179. Turpat, 171., 172. lp.
180. Turpat, 2.—8. lp.
181. *Anlage zu den Ereignismeldungen*. — KFA, R—90. f., 110. 1., 121. lp.
182. Turpat, 125. lp.
183. *Erlass des Führers und Reichskanzlers zur Festigung deutschen Volkstums*. — IMT, 16. sēj., Nürnberg, 1947. Dokuments Nr. 686. PS — 225. lpp.
184. KFA, R—6. f., 300. 1., 11. lp.
185. Turpat, R—90. f., 133. 1., 3. lp.
186. LVVA, 69. f., 1. a apr., 6. 1., 163. lp.
187. *Sprachregelung für Estland, Lettland und Litauen*. — KFA, R—91. f., 2. 1.
188. Meyer K. *Neues Landvolk. Verwirklichung im neuen Osten*. — *Neues Bauerntum* 33 (1941), H. 3, S. 93—99; Heiber H. *Der Generalplan Ost*. — *Vierteljahrsschrift für Zeitgeschichte*, 6, 1958, S. 281—325.
189. Madajczyk C. *Generalplan Ost*. — *Polish Western Affairs*, 3, 1962, p. 391—442.
190. Dr. Findeisen A. *Die Hauptvölker zwischen Weissen und Schwarzen Meer im volkswissenschaftlichen Skizzierung*. — KFA, R—6. f., 502. 1., 104.—113. lp.
191. Madajczyk C. *Generalplan Ost*, p. 440.
192. *Bemerkungen zur Frage der lettischen Kultur-Bestaetigung. 14.8.1941*. — LVVA, 70. f., 5. apr., 35. 1., 1.—4. lp.
193. LVVA, 1018. f., 1. apr., 2. 1., 36. lp.
194. *Abschrift. Geheime Reichssache. Entwurf einer Anordnung über die Füh-*

- rung der Verwaltung im Generalbezirk Lettland. — LVVA, 1018. f., 1. apr.,
 2. l., 37.—40. lp.
195. Turpat, 34. lp.
 196. KFA, R—6. f., 102. l., 2. lp.
 197. Turpat, 4. lp.
 198. Richtlinien für die Führung der Wirtschaft (Grüne Mappe). Teil. I. Auf-
 gaben und Organisationen der Wirtschaft. Geheime Kommando (Reichs)
 Sache. 1000 Ausfertigungen. Nr. 964, S. 3—4; Die Zivilverwaltung in den
 besetzten Ostgebieten (Braune Mappe). Teil A. Richtlinien für die Wirt-
 schaftsführer. Berlin. 1941, S. 40—41.
 199. KFA, R—6. f., 102. l., 5. lp.
 200. *Aly G., Heim S.* Vordenker der Vernichtung, S. 410.
 201. *Heiber H.* Der Generalplan Ost, S. 293f.
 202. *Geheimschreiben des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD an den
 Chef des Verwaltungsamtes SS, SS-Gruppenführer Nohl vom 12.09.41.* —
 LVVA, P—70. f., 518. l., 4. lp.
 203. *Aly G., Heim S.* Vordenker der Vernichtung, S. 414.
 204. IMT, Nr. 2225.
 205. Polish Western Affairs. Vol. III, No. 2, 1962, p. 399.
 206. *Picker H.* Hitlers Tischgespräche im Führers Hauptquartier. 1941—1942.
 Bonn, 1951.
 207. *Heiber H.* Der Generalplan Ost, S. 302.
 208. Turpat, 358. lp.
 209. *Unāms Z.* Zem Barbarosas šķēpa: Karu gadu pieredze, vērojumi, atmiņas.
 Grand Haven, 1975, 215. lpp.
 210. *Himmler H.* Geheimsreden . . ., 9. Juni 1942, S. 159.
 211. *Madajczyk C.* Der Generalplan Ost, S. 440.
 212. KFA, R—6. f., 23. l.
 213. *Madajczyk C.* Generalplan Ost, S. 433.
 214. *Dr. Müller G.* Entwurf (Raumordnungsskizze) zur Aufstellung eines
 Raumordnungsplanes für Ostland von 17.11.1942. — LVVA, P—69. f.,
 1a/3. l., 161. lp.
 215. *Dallin H.* Deutsche Herrschaft in Russland. 1941—1945, S. 294.
 216. KFA, NS 19/1739. l., 13. lp.
 217. *Ļubļinas SS un policijas vadītāja SS hauptšturmfrirera Helmūta Millera*
vēstule Rases un kolonizācijas pārvaldes šefam Berlinē 1941. gada 15. ok-
tobrī (Nirnbergas procesa protokoli un dokumenti, 26. sēj., 410. lpp.).
 218. Warschauer Zeitung, 1943, 3. l.
 219. *Aly G., Heim S.* Vordenker der Vernichtung, S. 440.
 220. *Dr. H. Speer.* Zur Frage der Umvolkung in den baltischen Ländern. —
 LVVA, P—69. f., 1.a apr., 6. l., 186.—193. lp.
 221. *Dr. Gallmeier.* Die Aufgaben deutscher Volkstumspolitik in Lettland. —
 Turpat, 262.—267. lp.
 222. *Richtlinien zur Frage der Eindeutschbarkeit der Esten, Letten und Li-*
tauer. — KFA, R—6. f., 160. l., 77.—83. lp. *Tulkojums latviešu valodā:*

- Direktīvas iautājumā par igauņu, latviešu un lietuviešu pārvācojamību. — Latvijas Vēsture, 1992, Nr. 1, 35.—38. lpp.
223. KFA, R—6. f. 160. l., 77. lp.
224. Turpat, 78.—79. lp.
225. Turpat, 83. lp.
226. *Betr. Einheimische Volksgruppen.* — LVVA, P—69. f., 1.a apr., 9. l., 5. lp.
227. Turpat, 8. lp.
228. *Regierungsrat Dr. Gallmeier. Die Aufgaben deutscher Volkstumspolitik in Lettland.* — LVVA, P—69. f., 1.a apr., 6. l., 262.—267. lp.
229. *Raumordnung 1943. 4. V.* — LVVA, 69. f., 1.a apr., 3. l., 153.—172. lp.
230. Turpat, 172. lp.
231. LVVA, P—60. f., 1.a apr., 2. l., 278. lp.
232. Turpat, 280.—281. lp.
233. Turpat, 281.—282. lp.
234. Turpat, 284. lp.
235. *Abkommen zwischen dem Deutschen Reich und der Union der Sozialistischen Sowjetrepubliken über die Regelung der gegenseitigen Vermögensansprüche betreffend Litauen, Lettland und Estland.* Moskau, 10. I 1941. — KFA, R—92. f., 1178. l., 1.—7. lp. Protokoll 1.—3. lp.
236. *Dunsdorfs E.* Latvijas vēsture: Skolām un pašmācībai. Rokvila, 1980, 305. lpp.
237. *Rückgabe nationalisierten Eigentums.* — KFA, R—92. f., 1178. l.
238. LVVA, 70. f., 3. apr., 79. l., 60. lp.
239. Sikāk sk.: *Strods H.* Latvijas lauksaimniecības vēsture. R., 1992, 189.—190. lpp.
240. Mēs apsūdzam, 22. lpp.
241. LVVA, 70. f., 3. apr., 79. l., 216., 217., 219. lp.
242. Turpat, 135. lp.
243. *Die wirtschaftliche Lage in den besetzten Ostgebieten.* — KFA, R—6. f., 162. l., 1. sēj., 26. lp.
244. IMT Document Rosenberg 14, p. 190.
245. LVVA, 70. f., 5. apr., 13. l., 2.—6. lp.
246. *Haupt W.* Balticum 1941. Neckargemünde, 1963. Pielikums.
247. LVVA, 70. f., 5. apr., 13. l., 6. lp.
248. Turpat, 69. f., 1.a apr., 9. l., 4.—9. lp.
249. Turpat, 2. lp.
250. *Handrack H.* Das Reichskommissariat Ostland. München, 1981, S. 145.
251. KFA, R—6. f., 217. l., 25. lp.
252. LVVA, 69. f., 1.a apr., 16. l., 118. lp.
253. *Betr. Gründung einer Gemeinde in Livengebiet.* — KFA, R—92. f., 9. l.
254. LVVA, P—1018. f., 1. apr., 43. l., 25., 27.—28. lp.
255. Turpat, 30. lp.
256. *Geheim. Bericht über die Reise des Herrn Reichsministers durch das Reichs-*

- kommissariat Ostland in der Zeit von 13.—18.02.44.* — KFA, R—6. f., 217. l., 24. lp.
257. Turpat, 25.—26. lp.
258. LVVA, P—1018. f., 1. apr., 43. l., 78. lp.
259. Turpat, 79. lp.
260. KFA, R—6. f., 217. l., 26.—27. lp.
261. LVA, P—1018. f., 1. apr., 43. l., 71.—72. lp.
262. Wofür kämpfen wir? 1944, S. 120.
263. *Wilhelm H. H.* Rassenpolitik und Kriegsführung, S. 138.
264. Turpat, 11. lp.
265. Arājs. Indichment . . . , 57. lpp.
266. *Wilhelm H. H.* Rassenpolitik und Kriegsführung, S. 200.
267. Turpat, 211. lpp.
268. *Kishlansky M., Geary P., O' Brien P.* Civilisation in the West. 1991, p. 209. Daļa datu nav precīzi.
269. Kurzemes Vārds, 1941, 4. jūlijā.
270. Latvijas Vēsture. Skolas vecuma bērniem. *O. Kostandas* redakcijā. R., 1992, 305. lpp.
271. *Lee Ready J.* The Forgotten Axis. Germany's Partners and Foreign Volunteers in World War II. Jefferson, 1987, p. 142.
272. *Wilhelm H. H.* Rassenpolitik und Kriegsführung, S. 170.
273. Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā: Dokumentu un atmiņu krājums. Vāsteras, 1970, 1. sēj., 25. lpp.
274. Dokumenten der Deutschen Politik. Bd. V. Berlin—München, 1979, Nr. 126. S. 331.
275. *Lagebericht zum 15. Sept. 1942.* — KFA, R—6. f., 300. l., 3. lp.
276. LCVVA, R—1018. f., 1. apr., 2. l., 30. lp.; Latvijas Vēsture, 1991, Nr. 1, 47.—48. lpp.
277. LCVVA, P—1018. f., 1. apr., 2. l., 27. lp.
278. Turpat, 33. lp.
279. Turpat, 26. lp.
280. LVVA, 70. f., 5. apr., 35. l., 10.—11. lp.
281. Turpat, 66.—67. lp. Sim ziņojumam jāpieiet kritiski, jo autors visu vainu centies uzvelt latviešiem, taču tolaik visa vara jau atradās vācu rokās, un latvieši rikojās ar vācu nacistu akceptu.
282. *Stimmung der lettischen Bevölkerung.* — KFA, R—92. f., 44. l.
283. *Ziņas par saimniecisko un sabiedrisko stāvokli Zemgales apriņķos. 1941.—1942.* — LVVA, 812. f., 1. apr., 21. l., 8., 11., 15., 26. lp.
284. LVA — LKP CK, 101. f., 4. apr., 5. l., 69.—72. lp.
285. IMT, XXIX sēj., 23. lpp.
286. Sikāk skat.: *Haussar P.* Waffen SS in Einsatz. 1953.
287. Wenn alle Brüder schweigen. Osnabrück, 1973, ievads un 14. lpp.
288. Sikāk skat.: *Hoffmann J.* Die Ostlegionen. 1977.
289. *Lee Ready J.* The Forgotten Axis . . . , p. 255—258.

290. Die Ausarbeitung des Moskauer Staates und eines völkisch-politischen Problems. — KFA, R—6. f., 6. l., 22.—30. lp.
291. Vlasov and the Russian Liberation Movement. Cambridge, 1987, p. 206—208; Rich. Landwehr. Fighting for Freedom. The Ukrainian Voluntary Division of the Waffen SS. 1985.
292. *Eric Lefevre, Jean Mamire. La LVF 1941. Fayredi 1985.*
293. *Obersicht über den Verlauf der Munsterungsaktion in Litauen.* — KFA, R—6. f., 162. l., 1. sēj., 10. lp.
294. *Haftentlösung von litauischen Intellektuellen aus deutschen Konzentrationslagern. 1943—1944.* — KFA, R—6. f., 161. l., 1.—69. lp.
295. LVVA, P—812. f., 1. apr., 61. l., 1. lp.
296. *Pārups E. Leģionā. Vācijas kara posms.* — Jaunā Gaita, 1986, Nr. 159, 48. lpp.
297. Pavēles izklāsts «Rīkojumu Vēstnesī», 1943. g. 28. februārī, Nr. 49, 193. lpp.
298. LVVA, P—83. f., 1. apr., 26. l., 29. lp.
299. *Bangerskis R. Mana mūža atmiņas. Kopenhāgena, 1959, 3. grāmata, 81., 83. lpp.*
300. Turpat, 97. lpp.
301. *Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā: Dokumentu un atmiņu krājums. Vāsteras, 1974, III, 68. lpp.*
302. *Latvijas vēstures apcerējumi (no 1940. gada līdz mūsdienām): Mācību palīglīdzeklis vidusskolām. R., 1990, 67. lpp.* Arhīvos nav iespējams iegūt simtprocentīgu skaidrību par mobilizēto skaitu. Tāpēc šeit minam literatūrā, īpaši trimdas izdevumos, uzdoto skaitli. Turpmāko pētījumu gaitā var izrādīties, ka tas ir pārāk liels. Iespējams, ka skaitļos ietilpst gan visi mobilizētie, gan vēlāk kritušie un bez vēsts pazudušie un mums darišana ar dubulto skaitīšanu.
303. PRO—FO 371/36774 Nr. 3701.
304. KFA, R—90. f., 115. l., 3. un nāk. lp.
305. LCVVA, P—1018—s. f., 1. apr., 2. l., 146., 147., 150. lp.
306. Turpat, 46. l., 31. lp.
307. Turpat, 2. l., 180. lp.
308. KFA, R—6. f., 278. l., 31.—33. lp.
309. LVVA, 1018. f., 7. apr., 43. l., 7. lp.
310. Turpat, 1. apr., 2. l., 180. lp.
311. *Gustā kritušo latviešu leģionāru aptaujas. 1943.* — LVA — LKP CK, 101. f., 5. apr., 8. l., 25. lp.
312. Turpat, 7. l.
313. Turpat, 8. l., 43. lp.
314. Turpat, 6. apr., 8. l., 13.—19. lp.
315. PRO—FO 371, Nr. 36774/3860.
316. Turpat, 371/43050, Nr. 4637, 89. lp.
317. *Politische Lage in Lettland. 1942—1944.* — KFA, R—92. f., 4. l.

318. LVVA, 70. f., 3. apr., 79. l., 154. lp.
319. Turpat, 188. lp.
320. Turpat, 189. lp.
321. Turpat, 192. lp.
322. *Abschrift*. — KFA, R—6. f., 167. l., 14.—17. lp.; Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos, 134.—135. lpp.
323. *Bangerskis R.* Mana mūža atmiņas. 3. grāmata, 256. lpp.
324. Lettland und die Letten. Münster, 1983, S. 8.
325. *Dankers O.* Lai vēsture spriež tiesu. Atmiņas. Toronto, 1965, 135. lpp.
326. (*Ģermanis U.*) Latviešu tauta ciņā un darbā 19. un 20. gadsimtā. Zvaigzne, 1979, 184. lpp.
327. *Janums V.* Mana pulka kauju gaitas. Augustdorfa, 1953, 289. lpp.
328. *Stöber H.* Die lettischen Divisionen VI SS-Armeekorps. Osnabrück, 1981, S. 11.
329. *Erlass über die Ansiedlung estnischen und lettischen Frontkämpfer*. — KFA, R—6. f., 48. l., 3. lp.
330. Turpat, 11. lp.
331. Turpat, 14. lp.
332. Turpat, 18.—19. lp.
333. LCVVA, 1018. f., 1. apr., 43. l., 13.—14. lp.
334. KFA, R—6. f., 103. l., 89. lp.
335. *Draft Minute to the Prime Minister from the Secretary of State*. — PRO—FO 371/43057.
336. KFA, R—6. f., 162. fol., 1. l., 19. lp.
337. *Silgailis A.* Latviešu leģions. San Jose, 1986, 237. lpp.
338. *Hāzners V.* Laiks, telpa, ļaudis. oTronto, 1976, II d., 199. lpp.
339. Turpat, 266. lpp.; Daugavas Vanagu Mēnešraksts, 1987, Nr. 3. Tāpat kā attiecībā uz mobilizēto kopskaitu, tā arī par kritušo un bez vēsts pazudušo skaitu varētu būt precīzāki dati, jo nav izslēgts, ka literatūrā minētie skaitļi ir palielināti.
340. *Pārups E.* Pretestības kustība vācu okupācijas laikā. — Jaunā Gaita, 1987, Nr. 162, 50. lpp.
341. *Hāzners V.* Laiks, telpa, ļaudis, 393. lpp.
342. Office of Chief Council for War Crimes. Document Mc. No. 5618.
343. *Bartov O.* The Eastern Front 1941—1945. German Troops and the Barbarization of Warfare. Oxford, 1985, p. 53.
344. *Caunītis O.* Latviešu karavīri Otrā pasaules kara beigās. — Daugavas Vanagu Mēnešraksts, 1966, Nr. 1, 22.—23. lpp.
345. Latvijas PSR vēsture vidusskolām. R., 1988, 181.—191. lpp.
346. *Bangerskis R.* Mana mūža atmiņas, I—IV; *Dankers O.* Lai vēsture spriež tiesu.
347. *Biezais H.* Slepēnā Latvija. — Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1990, Nr. 4.

348. *Samsons V.* Latvijas valstiskuma ideja laika griežos. Pēc vācu okupācijas dokumentiem 1942.—1943. g. — Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vestis, 1990, Nr. 4, 12.—21. lpp.
349. *Myllyniemi S.* Die Neuordnung der Baltischen Länder 1941—1944. Helsinki, 1973.
350. *Abschrift der Rede des Reichsleiters A. Rosenberg vor den engsten Beteiligten am Ostproblem 28. VI 1941.* — KFA, R—6. f., 6. l., 65. lp.
351. *Entwurf einer Führervorlage.* — KFA, R—6. f., 6. l., 112. lp.
352. *Handrack H.* Das Reichskommissariat Ostland, S. 83.
353. *Einige Gedanken über die Abhandlung der Fremdvölkischen im Osten.* — VIHZG, Nr. 5 (1957), 194. un nāk. lpp.
354. LVA, 1018. f., 1. apr., 2. l., 3. lp.
355. LVVA, 69. f., 1. apr., 21. l., 3. lp.
356. *Unāms Z.* Zem Barbarosas šķēpa, 19.—21. lpp.
357. LVVA, 1018. f., 1. apr., 43. l., 6.—7. lp.
358. *Dankers O.* Lai vēsture spriež tiesu. Toronto, 1965;
Dankers O. No atmiņu pūra. Toronto, 1973.
359. *Biezais H.* Latvija kāškrusta varā: Sveši kungi — pašu ļaudis. Gauja, 1992, 37.—97. lpp.
360. LVVA, 70. f., 5. apr., 37. l., 17.—21. lp.
361. KFA, R—6. f., 300. l., 2. lp.
362. Turpat, R—90. f., 115. l., 1129. lp.
363. *Die Zivilverwaltung in den besetzten Ostgebieten (Braune Mappe).* — KFA, R—90. f., 256. a l., 25. lp.
364. KFA, R—6. f., 200. l., 13. lp.
365. LVVA, 1018. f., 1. apr., 8. l., 35. lp.
366. KFA, R—90. f., 115. l.
367. *Bildung von Nationalkomitees für die Völker der besetzten Ostgebiete. 1942—1944.* — KFA, R—6. f., 141. l., 1.—6. lp.
368. Turpat, 47.—48. lp.
369. Turpat, R—70. f., SU 20, 38. lp.
370. Turpat, R—90 f., 108. l., 1. lp.
371. *Vege sack W. S.* Als Dolmetscher im Osten, S. 229.
372. *Organisation der Verwaltung im Reichskommissariat Ostland. 1941—1944.* — KFA, R—6. f., 246. l., 31., 38. lp.
373. *Myllyniemi S.* Die Neuordnung der Baltischen Länder, S. 206.
374. *Verfügung über landeseigene Hilfskräfte im Osten.* — VAMPA, R 27358. l., 316866. lp.
375. *Vorlagen der RMbO an den Führer. 1938—1944.* — KFA, R—6. f., 35. l., 61.—81. lp.
376. *Biezais H.* Slepēnā Latvija, 5. lpp.
377. *Lagebericht zum 15. September 1942.* — KFA, R—6. f., 300. l., 25. lp.
378. Turpat, 25.—26. lp.
379. Turpat, R—90. f., 257. l., 14. lp.

380. Samsons V. Latvijas valstiskuma ideja laika griežos. Pēc vācu okupācijas dokumentiem 1942.—1943. g. — Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1990, Nr. 4, 13.—14. lpp.
381. *Stellungnahme der Hauptabteilung I zur Denkschrift der RKO.* — KFA, R—6. f., 280. l., 6. lp.
382. KFA, R—6. f., 35. l.
383. *Handakten Ministerialdirigenten Dr. Bräutigom über Einrichtung einer Landeseigenen Verwaltung (Autonomie) in Estland und Lettland.* — KFA, R—6. f., 67. l., 5. lp.
384. Erlass des Führers zur Schaffung der unabhängiger Länder Estland und Lettland, 38. lpp. (I), 39. lpp. (II), 52. lpp. (IV), 79.—80. lpp.; Myllyniemi S. Die Neuordnung der Baltischen Länder, S. 216.
385. KFA, R—6. f., 67. l., 60. lp.
386. *Verordnung zur Durchführung des Erlasses des Führers über die Länder Estlands und Lettlands.* — KFA, R—6. f., 67. l., 81.—90. lp.
387. Turpat, 296. l., 2.—4. lp.
388. *Handakten Eizdorf.* — VAMPA, R 27358, 316815. lp.
389. KFA, NS 19. f., Neu 382. l.
390. Turpat, R—6. f., 249. l.
391. *Aufzeichnung.* — KFA, R—6. f., 67. l., 73. lp.
392. Turpat, 74. lp.
393. Turpat, 402. l., 74. lp.
394. LVVA, P—1018. f., 1. apr., 2. l., 146. lp.
395. Turpat, 148. lp.
396. Turpat, 149. lp.
397. Turpat.
398. Turpat, 150. lp.
399. VAMPA, R 27358. l., 316813. lp.
400. LVVA, 70. f., 3. apr., 79. l., 133.—135. lp.
401. KFA, R—6. f., 246. l., 49. lp.
402. Myllyniemi S. Die Neuordnung der Baltischen Länder, S. 205.
403. *Rekrutierung von Esten und Letten für die Wehrmacht auf Grund der militärischen Lage und die Mobilisierung im Ostland. 1943—1944.* — KFA, R—6. f., 167. lp.
404. *Die allgemeine Politik im Generalbezirk Lettland und Stadt Riga. 1942—1944.* — KFA, R—6. f., 84. l., 60. lp.
405. Myllyniemi S. Die Neuordnung der Baltischen Länder, S. 246.
406. KFA, R—6. f., 246. l., 1943. g. 28. oktobra raksts.
407. *Rede des Gen. ltn. SS Gruppenführers Bangerski, Gen. insp. Lett. Freiwilligen SS Legions in Rundfunk und Universität Riga.* — KFA, R—6. f., 166. lp. Par R. Bangerska personību un lomu II pasaules kara laikā skat.: Biezais H. Latvija kāškruņa varā, 283.—366. lpp.
408. *A. Rozenberga un H. Lozes personiskā sarakste 1941.—1944.* — KFA, R—6. f., 24. l., 156.—157., 163. lp.
409. Turpat, 156. lp.

410. VAMPA, R 28868. 1., 161.—162. lp.
411. Turpat, 164. lp.
412. KFA, R—6. f., 246. 1., 49. lp.
413. Turpat, 72. lp.
414. KFA, filma T 254/R 15/00681—00694 kadri; *Samsons V.* Latvijas valstiskuma ideja laika griežos. — Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vestis, 1990, Nr. 4, 18.—19. lpp.
415. KFA, R—6. f., 246. 1., 53. lp.
416. Turpat, 54. lp.
417. Turpat, 125. 1., 39. lp.
418. *Niederschrift über die Besprechung über eine Verwaltungsvereinfachung Lettland und Estland am 10.12.1943.* — KFA, R—6. f., 246. 1., 60. lp.
419. LVVA, 70. f., 5. apr., 27. 1., 6. lp.; 69. f., 1.a apr., 6. 1., 254., 256., 257.—260. lp.
420. *Vermerk über die Verwaltung der Generalbezirke Estland und Lettland.* — KFA, R—6. f., 246. 1., 66.—68. lp.
421. LVVA, 70. f., 3. apr., 79. 1., 154. lp.
422. KFA, R—6. f., 246. 1., 72. lp.
423. LVVA, 70. f., 3. apr., 79. 1., 203.—205., 208. lp.
424. Turpat, 210. lp.
425. *Bericht über die Reise des Reichsministers Rosenberg durch das Reichskommissariat Ostland 13.—18. II 1944.* — KFA, R—6. f., 217. 1., 22.—27. lp.
426. Turpat, 11.—12. lp.
427. LCVVA, 1018. f., 43. apr., 2. 1., 2.—5. lp.
428. KFA, R—6. f., 246. 1., 36.—39. lp.
429. Turpat, 58. 1., 40.—42. lp.
430. Turpat, 278. 1., 114. lp.; LVVA, 70 f., 3. apr., 79. 1., 53. lp.
431. LVVA, 70. f., 3. apr., 79. 1., 55. lp.
432. KFA, R—6. f., 278. 1., 115. lp.
- 432.a *Vermerk über die Dienstreise von Senator von Allwörden und ORR Dr. Labs nach Riga, Libau, Polangen von 26. VIII bis 1. IX. 1944.* — KFA, R—6. f., 266. 1., 97. lp.
433. Turpat, 266. 1., 95. lp.
434. Turpat, 165. 1., 81. lp.
435. *Berichte über die Verhältnisse in der Verwaltung im Generalkommissariat Lettland. 1941—1944.* — KFA, R—6. f., 39. 1., 58. lp.
436. KFA, R—58. f., 598. 1., 36. lp.
437. PRO—FO 371/47049 Nr. 2053.
438. Turpat, 371/43050 Nr. 1951.
439. *Kangeris K.* Hitleriešu plāni Baltijas tautu evakuēšanai. — Baltija un Vācija. R., 1990, 129.—139. lpp.
440. KFA, R—92. f., 44. 1., 214. lp.
441. Turpat, R—90. f., 3. 1.
442. Turpat, R—6. f., 402. 1., 122. lp.
443. Turpat, R—58. f., 304. 1., 86. lp.

444. LVVA, P—70. f., 3. apr., 14. l., 23. lp.
445. KFA, R—90. f., 356. l.
446. LVVA, P—69. f., 1. apr., 16. l., 7. lp.
447. Turpat, 27. l., 51. lp.
448. KFA, R—6. f., 356. l.
449. Turpat, 167. l., 77. lp.
450. Turpat, 266. l., 8. lp.
451. Turpat, 162. l., 1. sēj., 19.—22. lp.
452. Turpat, 32.—54. lp.
453. Turpat, 163. l., Fol. 1, 2. lp.
454. Turpat, R—43. f., III, 690.a l., 178.—179. lp.
455. Turpat, R—6. f., 402. l., 142. lp.
456. Final Report to the Secretary of the Army on the Nürnberg war crimes trials... IMT, XL sēj., 111. lpp.

37	3. Atkaņt zem nacistu varas
40	4. Vācijas nacionālā policija Latvijā un "Ostlandes" jeb "Ziemeļlatvijas" gēģeris 1940—1942
63	5. Otrās un trešās Austrumu frontes: 1941—1942
73	6. Ceturtais Austrumu frontes: 1943
77	7. Latvianu militārie formējumi krietis
108	8. Vācijas projekti Igaunijas un Latvijas autonomijai 1942—1944: debāts
130	9. Latvijas evakuācija: Iestāns
134	Datuz atzinas nosēģunam
138	Vārds

SATURS

1. Vācbaltieši melni brūnā zirnekļa tiklos	9
2. Pirmais Austrumu ģenerālplāns: 1940.	17
3. Atkal zem naglotā papēža	37
4. Vācijas nacionālā politika Latvijā un «Ostlandes telpas izkārtošanas plāns» 1940.—1942.	46
5. Otrais un trešais Austrumu plānojums: 1941.—1942.	63
6. Ceturtais Austrumu ģenerālplāns: 1943.	73
7. Latviešu militārie formējumi: kredīts	87
8. Vācijas projekti Igaunijas un Latvijas autonomijai 1942.—1944.: debats	106
9. Latvijas evakuācija. Izskaņa	129
Dažas atziņas noslēgumam	134
Vēres	138

LATVIJAS NĀCIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0304081292

Heinrihs Strods

ZEM MELNBRŪNĀ ZOBENĀ

Vācijas politika Latvijā 1939—1945

Redaktors *J. Goldmanis*.
Māksl. redaktors *A. Krēslīšs*.
Tehn. redaktore *E. Gurska*.
Korektore *G. Rudzīte*.
Vāku zīm. *O. Berziņš*.

Valsts izdevniecība «Zvaigzne», LV 1013, Rīgā, K. Valdemāra
iela 105. Registr. Nr. 000304186. Izdevn. Nr. 8667/H-127. Formāts
60×84/16. Iespiests valsts uzņēmumā «Ogres tipogrāfija», LV 5001,
Ogrē, Brīvības ielā 31. Pasūt. Nr. 1762.

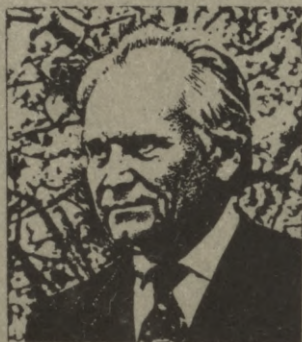
Ls 0.76

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0304081292

Prof., Dr. habil. hist. Heinrihs Strods šajā darbā vēstī par Lielvācijas īsteno politiku Latvijā II pasaules kara gados, izmantojot Rīgas, Koblenčas, Bonnas, Londonas un Vašingtonas arhīvu materiālus un iepazīstinot mūs ar daudziem agrāk slepeniem plāniem, ziņojumiem un rīkojumiem.

Autors bez aplinkiem rāda, kādu likteni Trešā reiha vadītāji «Jaunajā Eiropā» bija paredzējuši gan latviešiem, gan citām tautām. Pamatojoties uz mums jauniem vēstures avotiem, raksturotas Ostlandes iestāžu un latviešu pašpārvaldes vadītāju attiecības, Latviešu SS Brīvprātīgo leģiona izveides apstākļi, ieskicētas paralēles abu totalitāro lielvaru – hitlerisma un staļinisma – plānos un politikā.

Līdz ar to šis izdevums palīdz noskaidrot neizskaidrotinātu notikumu ainu **studentiem, skolotājiem, skolēniem, kā arī visiem, kas vispār interesējas par vēsturi.**

RĪGA «ZVAIGZNE»